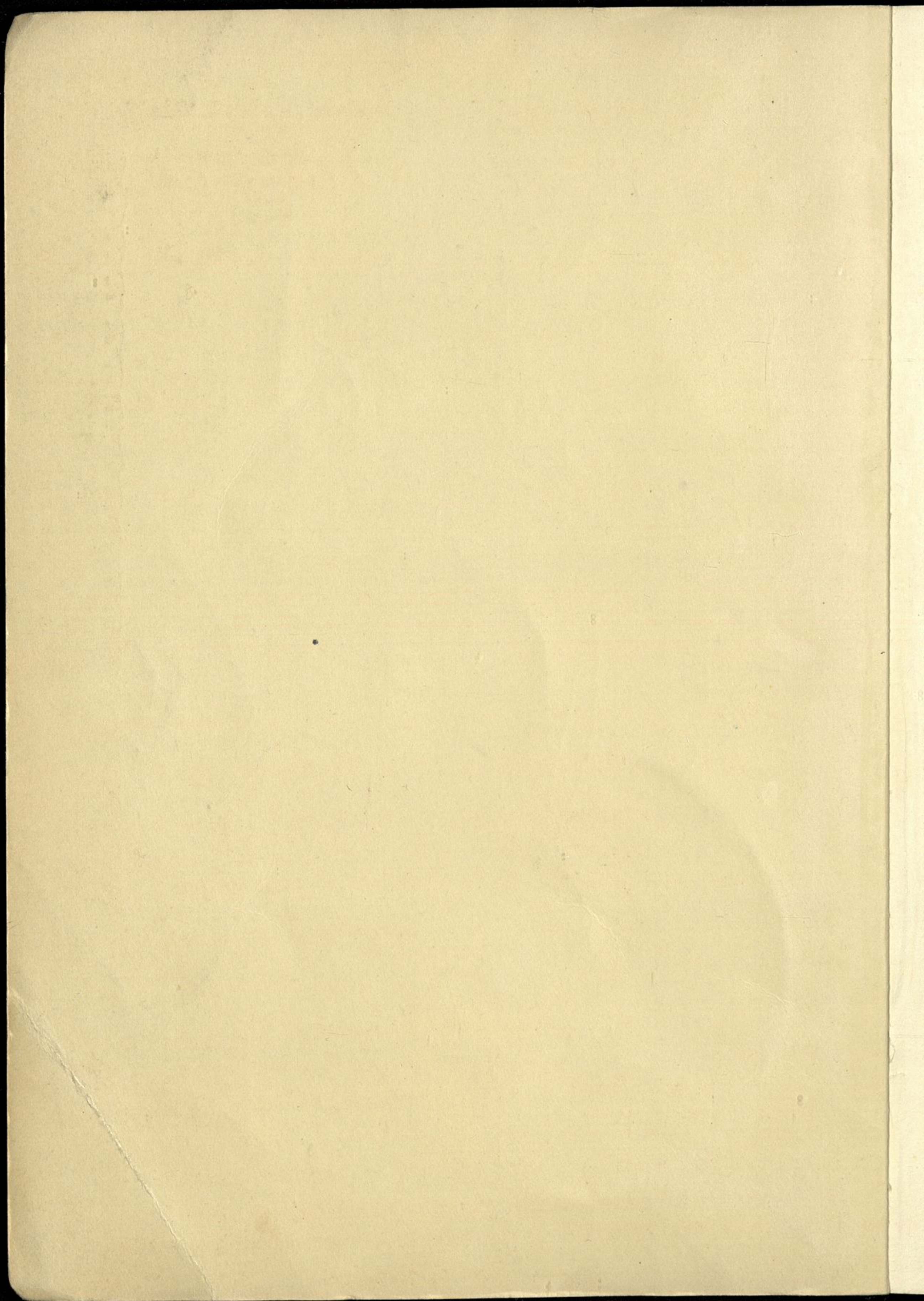


SLOVENIJA IN SLOVENCİ





FRAN ERJAVEC
SLOVENIJA
IN SLOVENCİ

FRAN ERJAVEC

V LJUBLJANI 1940

SLOVENIJA IN SLOVENCİ

550551
NAPISAL

FRAN ERJAVEC

V LJUBLJANI 1940

550551

ZEMLJEVIDE IN ČRTEŽE JE RISAL ING. ARH. D. BLAGANJE

550551

- 5 -11- 2002



D 2002 16 127

ZALOŽILA IN IZDALA SLOVENSKA STRAŽA V LJUBLJANI
TISK JUGOSLOVANSKE TISKARNE V LJUBLJANI (JOŽE KRAMARIČ)

Zap. M. Lipovska

U V O D

Slovensko ozemlje je zemljepisno eno najpomembnejših predelov v Evropi: tu leži stičišče glavnih treh evropskih narodnih skupin (Slovanov, Germanov in Romanov), tu se zajeda Sredozemsko morje s svojim jadranskim odcepkom najgloblje v trup Evrope in tu so se že od nekdaj križale najpomembnejše ceste iz severne v južno Evropo s cestami od zapada v orient. Slovensko ozemlje je tista edinstvena evropska pokrajina, kjer se srečujejo vplivi treh popolnoma različnih zemljepisnih, kulturnih in zgodovinskih področij: Srednje Evrope, Sredozemlja in Panonske nižine.

Slovenski narod, ki to ozemlje poseduje, spada sicer številčno resda med najmanjše v Evropi, toda najzgovornejši dokaz za njegovo izredno trdoživost je že samo dejstvo, da se je kot najzapadnejša veja južnih Slovanov, vkljub najtežjim zunanjim okoliščinam, sploh obdržal celih do danes stoletij na tem, tako izpostavljenem ozemlju, po katerem že od nekdaj posegata dva velika sosedna naroda — Nemci in Italijani.

Mnogo političnih gospodarjev je v teku stoletij že menjalo to ozemlje, nekateri veliki in mogočni, ki so gospodarili na tej zemlji, so že zatonili v zgodovini, toda slovenski narod stoji in živi še danes. Izdihnil ni, ko je dolga stoletja brezpraven obstajal iz samih neukih kmetov, zato ne more biti ogrožen njegov obstoj danes, ko se lahko prišteva med najkulturnejše narode v Evropi.

Sicer se danes maje Evropa v svojih političnih in duhovnih temeljih, politični viharji lomijo politične stavbe in duhovni vrtinci preobračajo večne duhovne vrednote, toda narodi so v svoji zgodovini doživljali že mnogo podobnih pretresov. Telesno in npravno zdravi, duhovno pa zreli in samozavestni so jih tudi preživeli, celo očiščeni.

Duh je namreč močnejši kot vsaka sila, krivica pa je še vedno pogubila krivca. Slovensko orožje je pa duh, cilj vseh naših stremljenj pravica sama.

Skopo je meril Gospod, ko je trosil lepoto od vzhoda do zahoda. Tako mu je ostalo polno perišče lepote in razsul jo je od korotanskih planin, panonskih nižin in pravljicnih Gorjancev do goriških Brd in tržaške obale ter rekel:

»Veseli ljudje bodo živeli tod; pesem bo njih jezik in njih pesem bo vriskanje!«

Tako so zrasla nebesa okrog Triglava! Oko, ki jih gleda, obstrmi pred tem čudom božjim, srce vztrepeče same sladkosti: zakaj gore in poljane oznanjajo, da je Bog ustvaril raj za domovino veselemu rodu, blagoslovljenemu pred vsemi drugimi!

Bogatejši so pač in večji drugi narodi, bogatejši so njih jeziki, toda beseda slovenska je beseda praznika, petja in vriskanja! Iz zemlje same zveni kakor velikonočno potrkanje — in zvezde pojo, kadar se na svoji svetli poti ustavijo ter se ozro na čudežno deželo pod seboj...

*

Tisoč let krvaviš, izkrvavel nisi! Narod mehkužnež bi dušo izdihnil in še sveče bi mu ne žgali, še bilj bi mu ne peli! Ti pa, tisočkrat ranjen, v trpljenju utrjen, komaj zmaješ z rameni pod sovražno pestjo in praviš: Ta burka je stara že tisoč let! (Ivan Cankar.)

I. Slovensko ozemlje in njega prebivalstvo

Slovenci smo južnozapadna veja ogromnega slovanskega debla, ki šteje nad 200 milijonov duš ter zavzema 55% evropske in nad 40% azijske površine. Tako Slovani že danes močno prekašamo bodisi Germane (160 milij.) bodisi Romane (130 milij.), a v nekaj letih bomo zaradi svoje velike plodnosti prekosili celo oboje.

V tej neizmerni slovanski družini tvorimo Slovenci najzapadnejši del južnoslovanske skupine. Ta zavzema okroglo 350.000 km² od obal Črnega, Egejskega in Jadranskega morja pa do beneških ravnin in visokih alpskih pogorij ter šteje dobrih 20 milij. duš.

Svoje današnje ozemlje smo zavzeli Slovenci proti koncu VI. stoletja, ko smo prišli z današnjih južnoruskih step in zasedli porečja gornjega toka Mure, Save in Drave ter porečje Soče. Višek razsežnosti svojega ozemlja smo dosegli v IX. stol., ko smo zavzeli ozemlje med Tilmentom in Panonsko nižino ter med Donavo in Jadranskim morjem (okroglo 70.000 km², glej zemljevid zadaj). Zaradi svoje preredke naseljenosti v območju Vzhodnih Alp in zaradi presilnega nemškega pritiska od severa se je potem v srednjem veku pomaknila naša severna meja močno proti jugu (Dravi), a prihod Madžarov v Panonsko nižino je potisnil tudi našo vzhodno mejo od Blatnega jezera približno na današnjo mejo (glej zemljevid zadaj). Nepremakljivo smo pa držali v vseh stoletjih v svoji posesti našo zapadno mejo proti Italijanom. Tako je nastala nekako v XV. stol. stalna slovenska narodna meja, ki jo je pa začela potem v XIX. stol. na severu vnovič razjedati nasilna germanizacija ter jo še bolj potiskali proti Dravi. Južna jezikovna meja proti Hrvatom se je izoblikovala šele v teku stoletij pod vplivom politične razmejitve. Ta je povzročila namreč sčasoma današnje jezikovno razločevanje, a še Kopitar je trdil, da segajo Slovenci na vzhodu prav za prav do Siska. K Slovincem je namreč prišteval tudi vse hrvatske »kajkavce«.

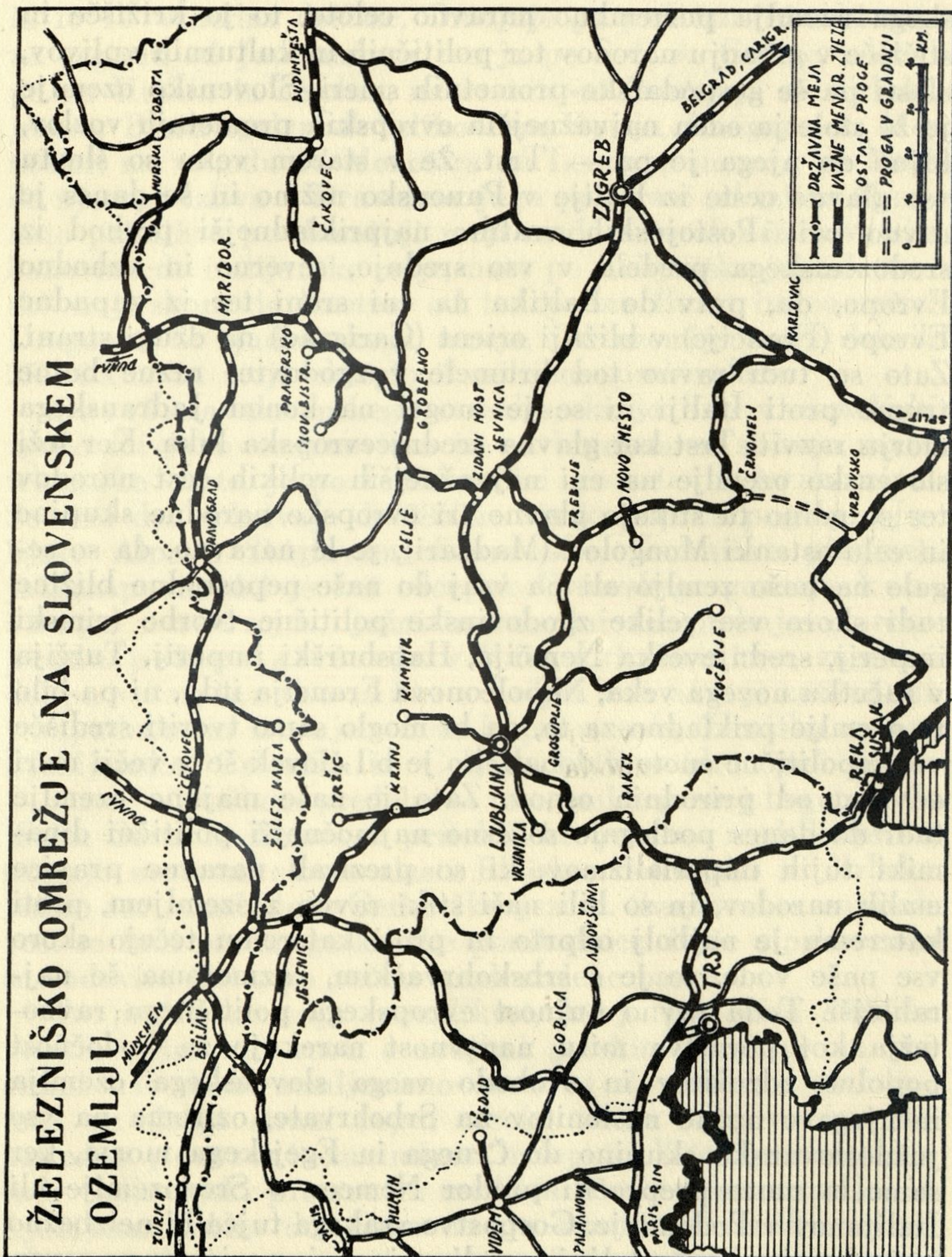
Danes zavzemamo Slovenci ozemlje med $45\frac{1}{2}^{\circ}$ in 47° severne zemljepisne širine (kakor srednja Francija) ter $13^{\circ} 41'$ in $16^{\circ} 10'$ vzhodne dolžine. Omejuje ga prilično črta, ki teče na zapadu od Jadranskega morja po Soči do Gorice, od tod pa na Humin in Šmohor, na severu od Šmohorja na Vrbsko jezero, Breitriegel nad Velikovcem, Špilje, Radgono in Monošter, na vzhodu od Monoštra na Lendavo in nato po Muri do njenega izliva v Dravo, na jugu po Dravi od izliva Mure, nato približno po današnji meji med slovensko in hrvatsko banovino do italijanske meje, nato po italijansko-jugoslovanski meji skoro do Kastva, od tod pa na Buzet in po rečici Dragonja do Jadranskega morja. To ozemlje meri dobrih 25.000 km^2 in šteje okroglo 2 milijona prebivalcev.

Površina slovenskega ozemlja, ki je bilo v zemeljski zgodovini jako nestanovitno in na katerem se stikajo razne tektonske enote, je po veliki večini gorata in hribovita. Severni del pokrivajo do 2860 m visoka alpska pogorja (Julijske Alpe s Triglavom, Karavanke, Kamniške planine), južnozapadni del je kot odcepek Dinarskega gorovja kraškega značaja, južni in vzhodni del prehajata preko predalpskega gričevja v Panonsko nižino, zapadni del pa v Furlansko nižino. Večjih ravnin je zato zlasti v zapadnem in srednjem delu le prav malo (Goriška ravan, Ljubljanska, Celovška in Celjska kotlina idr.), pač je pa — razen v kraškem predelu — to ozemlje precej bogato rek (Soča, Sava in Drava s pritoki) in jezer, med katerimi uživajo svetovni sloves zlasti Blejsko, Bohinjsko in Vrbsko jezero ter presihajoče Cerknjsko jezero. Svojevrstna zanimivost so tudi premnoge kraške ponikalnice. Naše alpske vode so čudovito čiste, po večini modrozelenene barve.

Ta pestra zunanja raznolikost, ki je posledica stičišča velikih prirodnih enot, s svojimi gorskimi grebeni na eni strani zelo drobi zemljepisno enotnost slovenskega ozemlja, toda na drugi strani zopet visoko dviga njegovo izredno prirodno pestrost, zanimivost in lepoto. V teh je utemeljen tudi velik tujski promet. Iz središča slovenskega ozemlja, iz Ljubljane, lahko dosežemo že po kratki železniški vožnji mogočne alpske grmade s prekrasnimi gorskimi jezери, veličastne kraške podzemeljske jame z blestečimi kapniki ali pa ljubeznivo vinorodno gričevje z gostoljubnimi zidanicami.

Navedena velika površinska razgibanost pa tvori na drugi strani ravno kot stičišče velikih prirodnih enot iz slovenskega ozemlja pomembno naravno celoto, to je križišče in stičišče v gibanju narodov ter političnih in kulturnih vplivov, zlasti pa še gospodarsko-prometnih smeri. Slovensko ozemlje je že stoletja eden najvažnejših evropskih prometnih vozlov, ključ do njega je pa — Trst. Že v starem veku so šle tu vse glavne ceste iz Italije v Panonsko nižino in še danes je ravno pri »Postojnskih vratih« najprikladnejši prehod iz sredozemskega predela v vso srednjo, severno in vzhodno Evropo, da, prav do Baltika na eni strani ter iz zapadne Evrope (Francije) v bližnji orient (Carigrad) na drugi strani. Zato so tudi ravno tod hrumele v zgodovini razne bojne trume proti Italiji in se je mogel na koncu Jadranskega morja razviti Trst kot glavna srednjeevropska luka. Ker leži slovensko ozemlje na eni najvažnejših velikih cest narodov ter se edino tu stikajo glavne tri evropske narodne skupine in celo ostanki Mongolov (Madžari), je le naravno, da so se gale na našo zemljo ali pa vsaj do naše neposredne bližine tudi skoro vse velike zgodovinske politične tvorbe (rimski imperij, srednjeveška Nemčija, Habsburški imperij, Turčija v začetku novega veka, Napoleonova Francija itd.), ni pa bilo to ozemlje prikladno za to, da bi moglo samo tvoriti središče večje politične enote v dobah, ko je bil človek še v večji meri odvisen od prirodnih osnov. Zato je naše majhno ozemlje tudi do danes podlegalo sočasno najmočnejši politični dinamiki tujih imperializmov, ki so prezirali naravne pravice malih narodov, in so bili naši stiki ravno z ozemljem, proti kateremu je najbolj odprto in proti kateremu tečejo skoro vse naše vode, to je s srbskohrvaškim, razmeroma še najrahljejši. Toda ravno nujnost evropskega političnega ravnotežja kot poročstva miru naravnost narekuje za bodočnost popolno združenje in svobodo vsega slovenskega ozemlja in njegovo nujno naslonitev na Srbohrvate, oziroma na vso južnoslovansko skupino do Črnega in Egejskega morja, ker samo to more preprečiti predor Nemcev v Sredozemlje ali Italijanov v Podonavje. Gospodstvo vsakega tujca bi neizbežno izzivalo njegovo nadaljnje prodiranje na jug oziroma na sever, kar bi trajno ogražalo evropski mir. Vso to izredno važnost slovenskega ozemlja je zaslutil že pred več kot sto leti naš

ŽELEZNIŠKO OMREŽJE NA SLOVENSKEM OZEMLJU

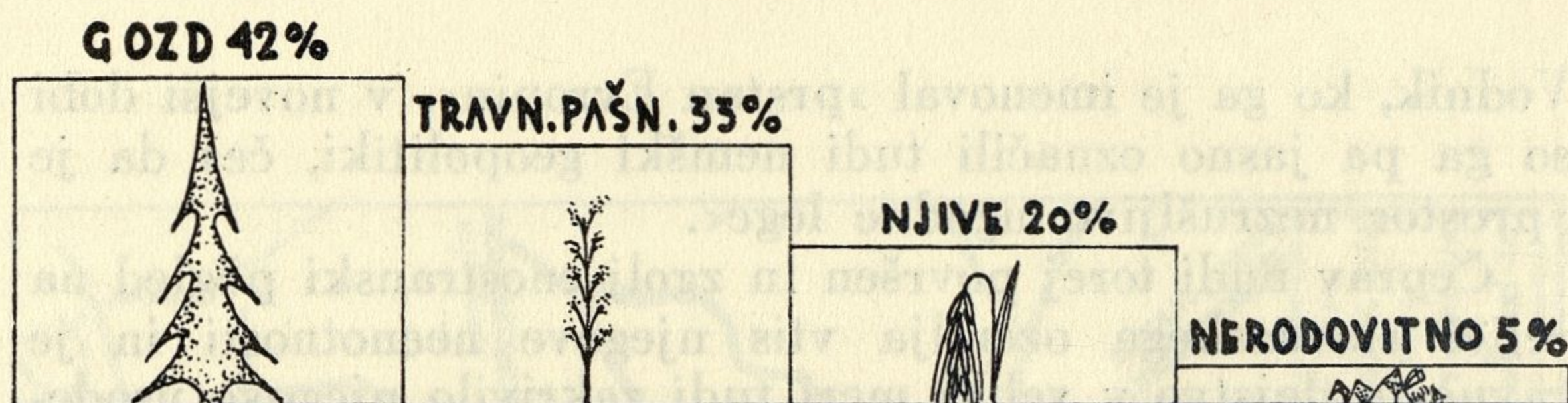


Vodnik, ko ga je imenoval »prstan Evropin«, v novejši dobi so ga pa jasno označili tudi nemški geopolitiki, češ da je »prostor nezrušljivo ugodne lege«.

Čeprav nudi torej površen in zgolj enostranski pogled na relief slovenskega ozemlja vtis njegove neenotnosti in je ravno to dejstvo v veliki meri tudi zakrivilo njegovo usodopolno razkosanje ob zaključku prve svetovne vojske, nam pa pokaže že njegova nekoliko globlja preučitev popolnoma drugačno sliko, ki je dopolnjena še nravno z narodno enotnostjo tega prevažnega predela evropske površine. Ker je novodobna tehnika že premagala vse manjše naravne površinske pregraje, te in pa še vse nadaljnje velike naravne raznolikosti nikakor ne utemeljujejo njegovega sedanjega političnega razkosanja, temveč le povečujejo slikovito pestrost slovenskega ozemlja, ki ravno v tem pogledu nima para na naši celini.

Podnebje je po večini zmerno celinsko (panonsko in srednjeevropsko), le južnozapadni del ima že sredozemsko klimo. Slovensko ozemlje leži namreč točno sredi severnega zmernotoplega pasu. Povprečna letna toplota večine slovenskega ozemlja znaša 9 do 13° C. Povprečna julijska toplota v Trstu znaša + 24.2° C (v Ljubljani 19.6°), januarska v Celovcu pa — 6.4° (v Ljubljani — 2.5°). Vetrovi prihajajo večjidel od severovzhoda in od jugozahoda. Padavin je na splošno zelo mnogo, zlasti v zapadnem delu (1400—3000 mm letno). Te so za poljedelstvo ugodno porazdeljene na vse letne čase, vendar imajo nekateri predeli celo preveč moče in so zlasti jeseni in spomladi tudi povodnji pogost pojav (posebno v porečju Save in Savinje). Značilna za slovensko ozemlje je velika vremenska izpremenljivost, ker se nahaja v važnem obmejnem in prehodnem pasu raznih vremensotvornih središč (zlasti atlantskega).

Glede na ugodne podnebne razmere prav dobro uspevata tudi rastlinstvo in živalstvo. Ravno na našem ozemlju ponehujejo baltsko, ilirsko in pontsko rastlinstvo ter se pojavljajo že prvi močni sledovi sredozemskega, obenem je pa bogato zastopano tudi alpsko. Večina kulturnih rastlin uspeva do 1200 m nadmor. višine. Značilno za slovensko ozemlje je zlasti veliko gozdno bogastvo (42% vse površine, najmanj v panonskem pasu), medtem ko je orne



Razdelitev površine slovenskega ozemlja.

zemlje komaj 20% (od tega 2% vinogradov v primorskem in panonskem pasu), travnikov in pašnikov 33%, nerodovitnih tal pa 5% (Alpe in Kras). Odlično uspevajo skoro povsod zlasti vse vrste sadja, dočim za poljedelstvo kakovost zemlje ni posebno ugodna. Nekoč močno razširjene zveri so iz naših gozdov že skoro vse izginile. Rude se nahajajo na slovenskem ozemlju skoro vse, toda večjega gospodarskega pomena so le bogati skladi rjavega premoga, cink in svinec (Mežica, Bleiberg) ter živo srebro (v Idriji), medtem ko so železne, bakrene, boksitne, antimonove in druge rude prešibke za donosno izrabljanje in je n. pr. že v starem veku cvetoče železarstvo v novejši dobi propadlo. Pač pa hrani slovenska zemlja mnogo prav dobrega stavbnega gradiva: gline za opeko, kamnolomov, pohorskega granita in nabrežinskega marmorja. Mnogo je tudi toplih in rudninskih vrelcev, med katerimi uživajo velik sloves zlasti Rogaška Slatina, Radenci, Dolenjske Toplice (36—38° C), Laško in dr.

Prebivalstvo slovenskega ozemlja je plemensko precej mešano. Najmočnejše sta zastopana dinarski in alpski tip, med katerima pa najdemo tudi bolj ali manj močne sledove sredozemskega, nordijskega in baltskega. Prevladujejo kratkoglavci (73%), indeks lobanje znaša 84.3, povprečna višina pa 168.3 cm. Slovenec je torej precej velike, močne in koščene rasti ter večjidel svetlejših las in oči.

Navedena plemenska raznolikost je posledica poteka naseljevanja tega ozemlja. Nekaj sledov človekovega bivanja na naši zemlji imamo že iz stare kamene dobe (Potočka zijalka!), številnejši so iz mlajše kamene dobe (zlasti na Tržaškem Krasu in na Dravskem polju), a v železni dobi je bilo že prav močno obljudeno (Iliri in Kelti), o čemer nam pričajo zelo številna gradišča ter imena krajev in voda.

Nekako ob Kristusovem rojstvu so za pol tisočletja zagospodovali naši zemlji Rimljani, zgradili preko nje svoje vojaške in trgovske ceste na sever in na vzhod in po njih hitro razširili svojo visoko civilizacijo. To so ob času preseljevanja narodov večidel uničili razni divji narodi, zlasti Huni, ki so drveli preko naše zemlje proti Italiji, saj je tvorila ravno slovenska zemlja prehodna vrata vanjo. Proti koncu VI. stoletja so zasedli potem to ozemlje Sloveni, med katerimi so se kmalu utopili vsi ostanki prejšnjega prebivalstva, razen v nekaterih utrjenih rimskih postojankah ob Jadranski obali. V IX. stol. se je z nadvlado Frankov začelo zlasti v redko obljudenih severnih predelih naseljevanje z nemškim življenjem (predvsem bavarskim). To so izza XIII. stol. nemški fevdalci še posebno pospeševali in je tudi povzročilo že do konca srednjega veka izgubo vsega severnega dela prvotno slovenskega ozemlja, dočim so se naseljenci v gosteje obljudenem južnem delu polagoma utopili med slovenskim življenjem (razen Kočevarjev). Stoletja trajajoči turški napadi so povzročili končno še ob naši južni meji nekaj plemenskih premikanj (Uskoki i. dr.). V novem veku so se potem vsi ti življi krepko zlili v trdno slovensko narodno telo, ki se je trdoživo upiralo vsem silnim pritiskom od severa, od zapada in od vzhoda, odkoder pritiska na naš mali narodič 85 milij. Nemcev, 42 milij. Italijanov in 10 milij. Madžarov.

V dobi fevdalnega gospodarstva, ko slovensko ozemlje še ni bilo pregosto naseljeno, je imela po priliki vsaka družina dovolj zemlje za svoje preživljanje (tako zvane »slovenske kmetije« so merile navadno po 12 ha orne zemlje). Previšek prebivalstva je pač izkrčil nove gozdove. Toda to notranje naseljevanje je začelo že v XV. stol. močno pešati, dokler se ni v XVII. stol. sploh ustavilo. Previšek prebivalstva se je naseljeval odslej na robove vasi, kjer je ustvarjal novo socialno plast kočarjev in bajtarjev. Ti so se preživljali z dnino, z obrtjo itd. Ko so začeli potem zlasti v XVIII. stol. polagoma deliti dotlej skupno srenjsko zemljo, so pri delitvi navadno upoštevali tudi kočarje, mnogi so si razen tega dokupili nekaj zemlje še od razdrobljenih »gruntov« in se tako povzpeli do majhnih posestnikov, ki tvorijo danes veliko večino slovenskega kmečkega prebivalstva. Toda v XIX. stol. je izšla zlasti iz teh zopet nova plast kočarjev,

ki niso dobili več možnosti pridobiti si zemljišč. Ti tvorijo še danes najrevnejšo plast slovenske vasi. Do srede XIX. stol. se je ta preživljala od precejšne domače obrti in od industrije, ko je pa tuja velika industrija to zadušila, se je začelo izredno močno izseljevanje.

I z s e l j e v a n j e, ki je za Slovence naravnost značilno in naša najbolj krvaveča rana, je doseglo svoj višek v letih 1890—1914. Usmerjeno je bilo v alpske in v westfalske rudnike, predvsem pa v Severno Ameriko.

Močno izseljevanje iz preobljudenega slovenskega ozemlja je povzročilo tudi razmeroma majhno naraščanje prebivalstva pri nas. Medtem ko se je pomnožilo prebivalstvo Evrope v l. 1800—1921. za celih 140%, se je pomnožilo prebivalstvo slovenskega ozemlja v tej dobi le za dobrih 40%. Čeprav znaša prirodni prirastek v Sloveniji* tudi po vojni 11‰, ga pa še vedno močno izseljevanje znižuje le na 8‰ dejanskega prirastka. Močnejše napredovanje zaznamujejo le mestni, industrijski in tujskoprometni okoliši, velika večina kmečkih predelov pa izkazuje le skromno napredovanje ali sploh zastoj, a nekateri celo nazadovanje (zlasti na Dolenjskem). Navzlic temu se je pa g o s t o t a prebivalstva v Sloveniji dvignila že na 76 na 1 km², na vsem slovenskem ozemlju pa celo na 90, a je seveda po posameznih predelih zelo različna (od 25 v območju visokih Alp do nad 150 v posameznih predelih Prekmurja). Gotovo bi se pa dalo zlasti v srednjem delu Slovenije pridobiti na račun relativnih gozdnih tal še precej poljedelske zemlje za notranjo naselitev.

Opisano prebivalstvo živi po majhnih, a na gosto razporejenih v a s i c a h (samo v Slovenji jih je okroglo 5.600 in 56% vasi na bivšem Kranjskem je imelo še nedavno pod 200 prebivalcev). Le v nekaterih gorskih predelih stoje kmečki domovi večkrat posamič sredi svojih »celkov«, po ravninah in po gričevju pa skoraj vedno le v strnjenih vaških naselbinah, ki imajo po raznih predelih različne oblike. Oblika kmečkih domov je navadno gručasta (karantanski dvor), večkrat pa tudi stegnjena. Gradivo se je do nedavna ravnalo po tamošnjih prirodnih pogojih, a nagel in visok dvig

* Z izrazom »Slovenija« označujemo le tisti svobodni del današnjega slovenskega ozemlja, ki pripada Jugoslaviji.

ljudske omike je povzročil, da so se nekoč lesene in s slamo krite hiše že skoraj povsod umaknile zidanim. Slog slovenske hiše je zelo raznolik (alpski, primorski, panonski i. dr.), kakor je raznolika površina slovenskega ozemlja. Zelo značilen za kmečko domačijo na večini slovenskega ozemlja je kozolec. V notranji opremi kmečkih domov se stare narodopisne značilnosti in lepote hitro umikajo pridobitvam novodobnega napredka (elektriki, vodovodom, štedilnikom itd.). Glede s n a g e Slovenci daleč prekašamo mnoge bogatejše kulturne narode. Ob kmečkih domovih leže navadno tudi sadovnjaki, domovi sami pa pričajo o veliki slovenski ljubezni do cvetlic.

Pestro in izredno lepoto slovenske pokrajine, posejane z belimi vasicami, še prav posebno dvigujejo neštetilne c e r k v e in cerkvice po vaseh, gričih in gorah, ki so naša izrazita značilnost in so dale s svojimi patroni tudi ime neštetim slovenskim naseljem in vrhovom. To slikovitost dvigujejo po mnogih predelih še številni stari g r a d o v i in graščine, umirajoče priče nekdanjega tujega fevdalnega gospostva, ki je že v drugi polovici preteklega stoletja izhiral med zdravim in vsestransko napredujočim slovenskim ljudstvom. S a m o s t a n o v, zidanih v srednjem veku vstran od naselij, je bilo pri nas razmeroma malo.

Med gosto posejanimi vasicami leže potem precej enakomerno razdeljena m e s t a in t r g i. Nastala so (prva v XII. in XIII. stol.) kot tržišča večkrat na razvalinah ali pa vsaj v neposredni bližini predslovenskih naselij, le najzapadnejša (Koper, Trst i. dr.) so se ohranila nepretrgano prav izza rimske dobe. Zlasti na jugu in na vzhodu so nastala mnoga tudi iz pretežno političnih razlogov (kot mejna obramba proti Madžarom in pozneje proti Turkom). V novejši dobi so mnoga izgubila svoj nekdanji pomen in so v svojem razvoju zastala, zato so se pa močnejše razvila tista, ki leže na važnejših prometnih križiščih ali kjer so sedeži večjih političnih enot. V teh so bila v XVIII. stol. odstranjena nekdanja obzidja in okrog starega jedra so zrastle novodobne mestne četrti. Kakor vasi tako so tudi slovenska mesteca po veliki večini majhna (vseh 27 mest v Sloveniji skupno ima samo 190.000 prebivalcev), večja leže (razen Ljubljane) le na zunanjem robu slovenskega ozemlja in imajo zato spričo

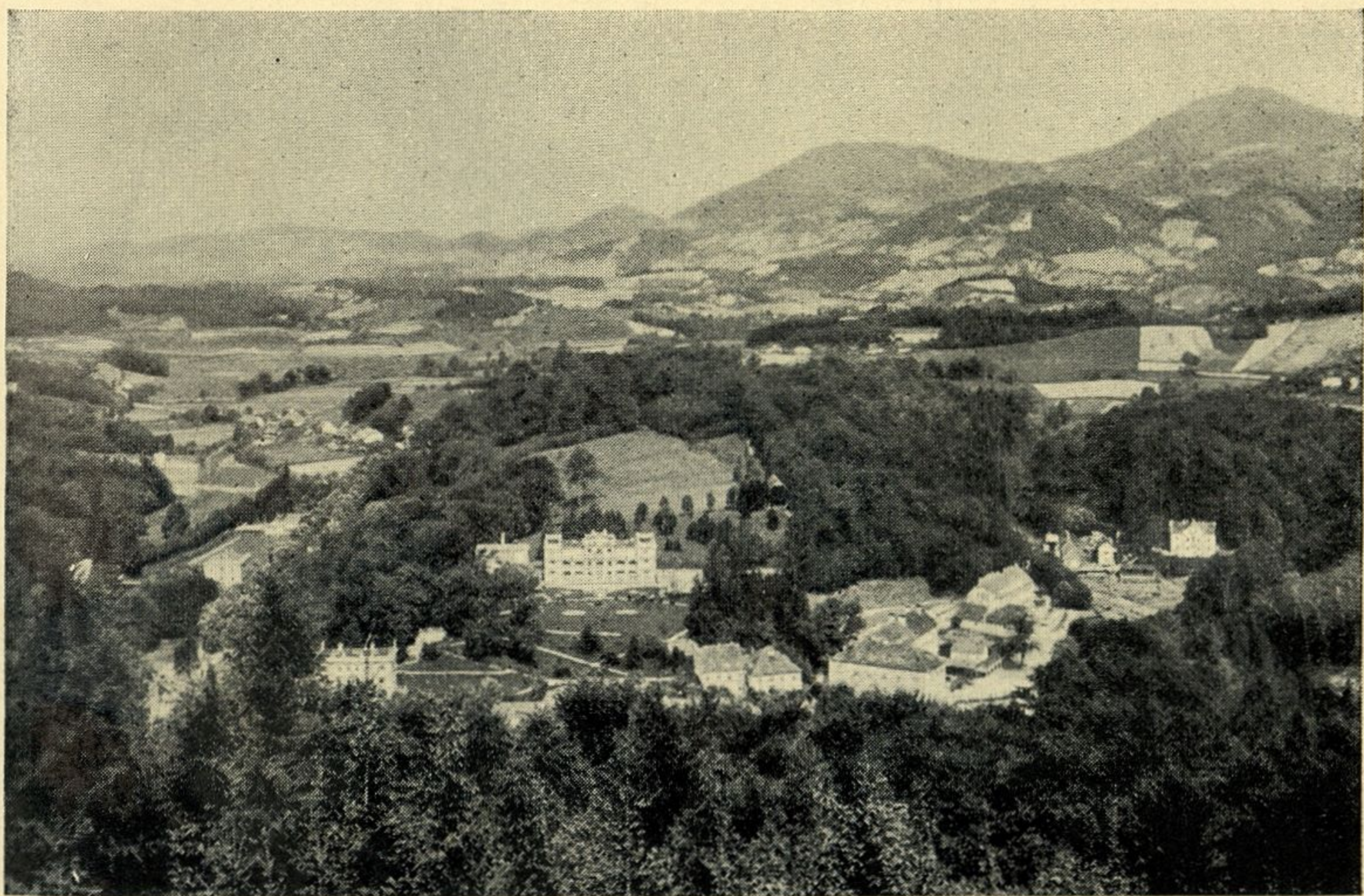
skrajno neugodnih političnih okoliščin v preteklosti in v sedanosti na zunaj tudi pretežno tuj značaj (Trst, Gorica, Beljak, Celovec).

Zemljepisno, politično, prosvetno in gospodarsko središče vsega slovenskega ozemlja in slovenskega naroda je že od nekdanj bela Ljubljana (87.000 prebiv.) s prekrasno lego ob Ljubljani in ob Gradu sredi divne okolice. Leži na razvalinah rimske Emone in v njej je danes sedež najvišjih političnih, vojaških in cerkvenih oblasti ter vrhovnih narodnih prosvetnih spomenikov in ustanov. V zapadnem delu Slovenije so potem važna še industrijska središča Kranj, Tržič in Jesenice ter dolenjska metropola Novo mesto. V vzhodni polovici Slovenije so najvažnejši Maribor (40.000 prebiv., rojstno mesto prvega slovenskega dnevnika), Ptuj in Celje (18.000 prebiv.) ter Murska Sobota, središče Prekmurja. Gospodarsko izhodišče vsega slovenskega ozemlja v široki svet je bil že od nekdanj Trst (252.000 prebiv.), toda njegov nekdanji nagli razvoj je po vojni zaradi odcepitev od njegovega prirodnega zaledja popolnoma zastal v veliko obojestransko škodo. V zapadnem delu slovenskega ozemlja je potem važna še sončna Gorica (51.000 prebiv.), v severnem delu pa Beljak in Celovec (40.000 prebiv.), zibelka slovenske knjižne proizvodnje v sredini pret. stoletja.

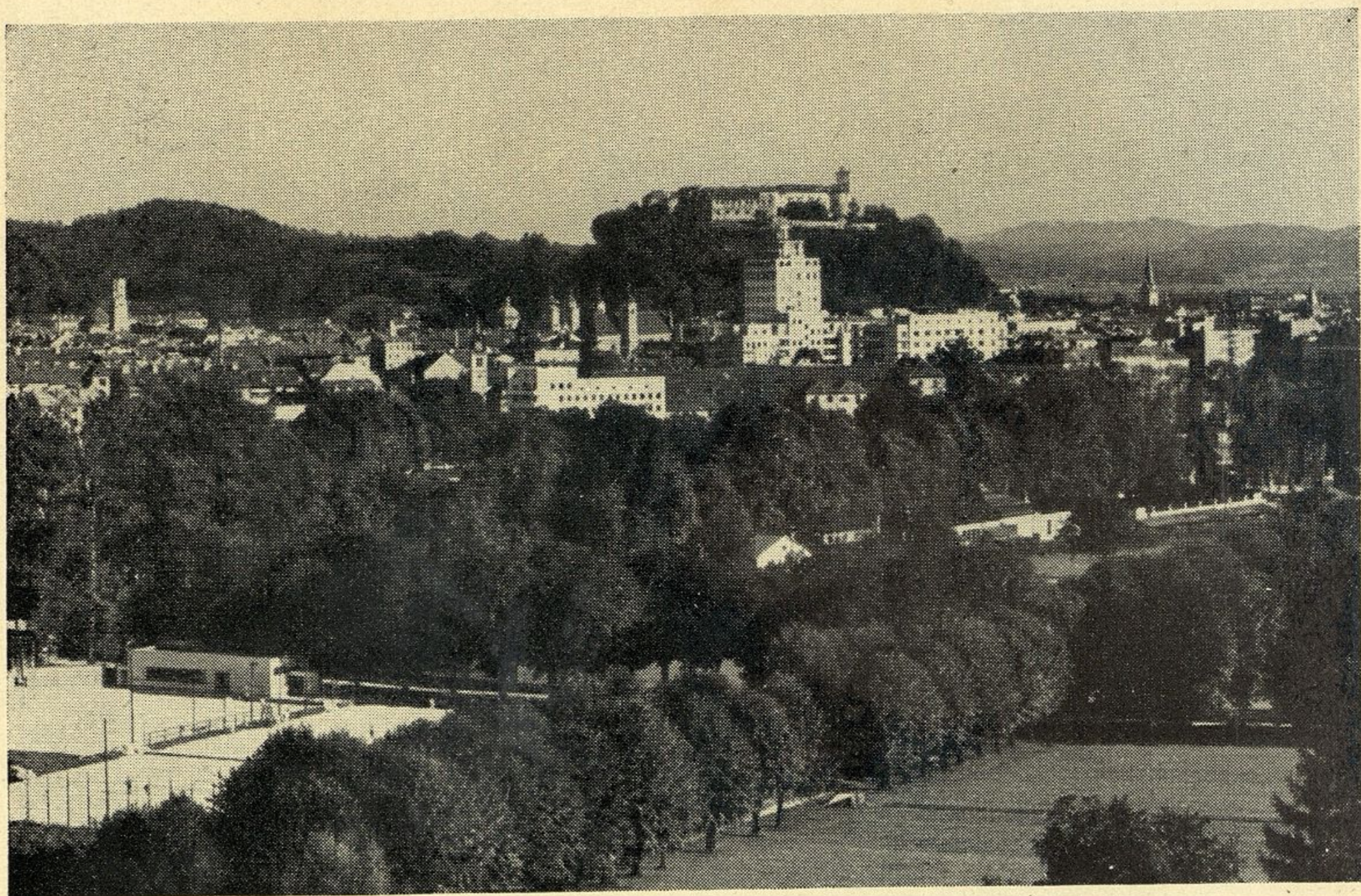
Spričo navidezne reliefne razkosanosti, ki pa tvori vendarle nekako zemljepisno enotno gorsko trdnjavo, in spričo spredaj naznačenih drugih politično-zemljepisnih okoliščin, ni tvorilo slovensko ozemlje nikoli zaključene upravnopolitične enote, čeprav je bila zlasti po l. 1848. to naša najbližja politična težnja. Poglavitni vzrok je bil ta, da tuji gospodarji nikoli niso hoteli upoštevati narodnih ozirov, temveč le navidezne površinske, še večkrat pa zgolj slučajne politične in dinastične. V rimski dobi je bilo razdeljeno na provinci Noricum in Panonijo, v prvi dobi po preseljevanju narodov sta se pa razvili tu dve samostojni slovenski državi, Karantanija in Panonija. Dobo madžarskih navalov je preživela le prva s središčem v celovški kotlini, nakar je bila potem v X. stol. ustanovljena med Donavo in Jadranom cela vrsta »mejnih grofij« (mark), ki so imele namen braniti nemško-rimsko cesarstvo pred napadi od vzhoda in od jugozapada. Njih jedro so bile navadno večje



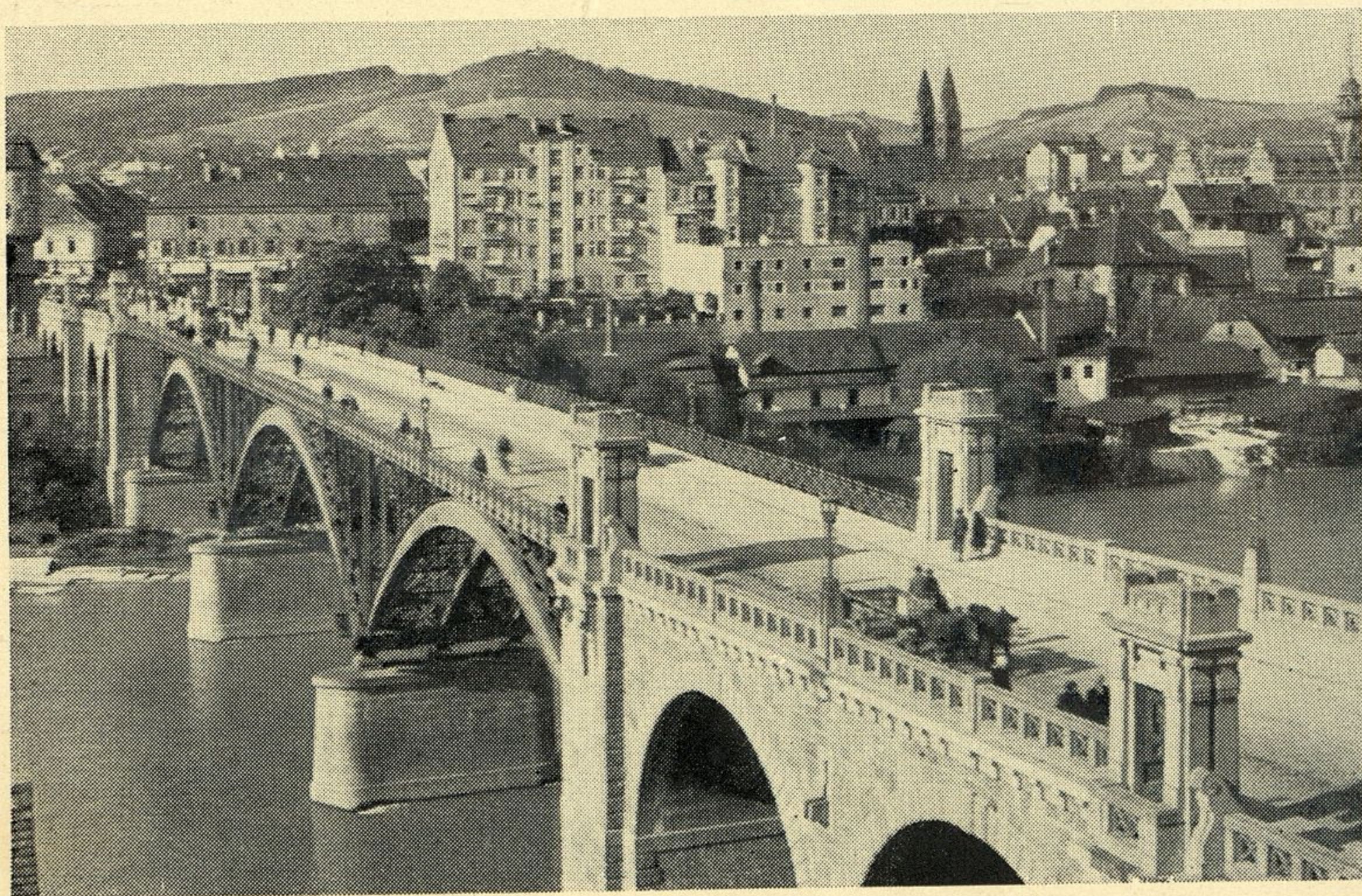
Blejsko jezero z otokom
v ozadju Karavanke s Stolom (2236 m)



Rogaška Slatina
znamenito slovensko zdravilišče

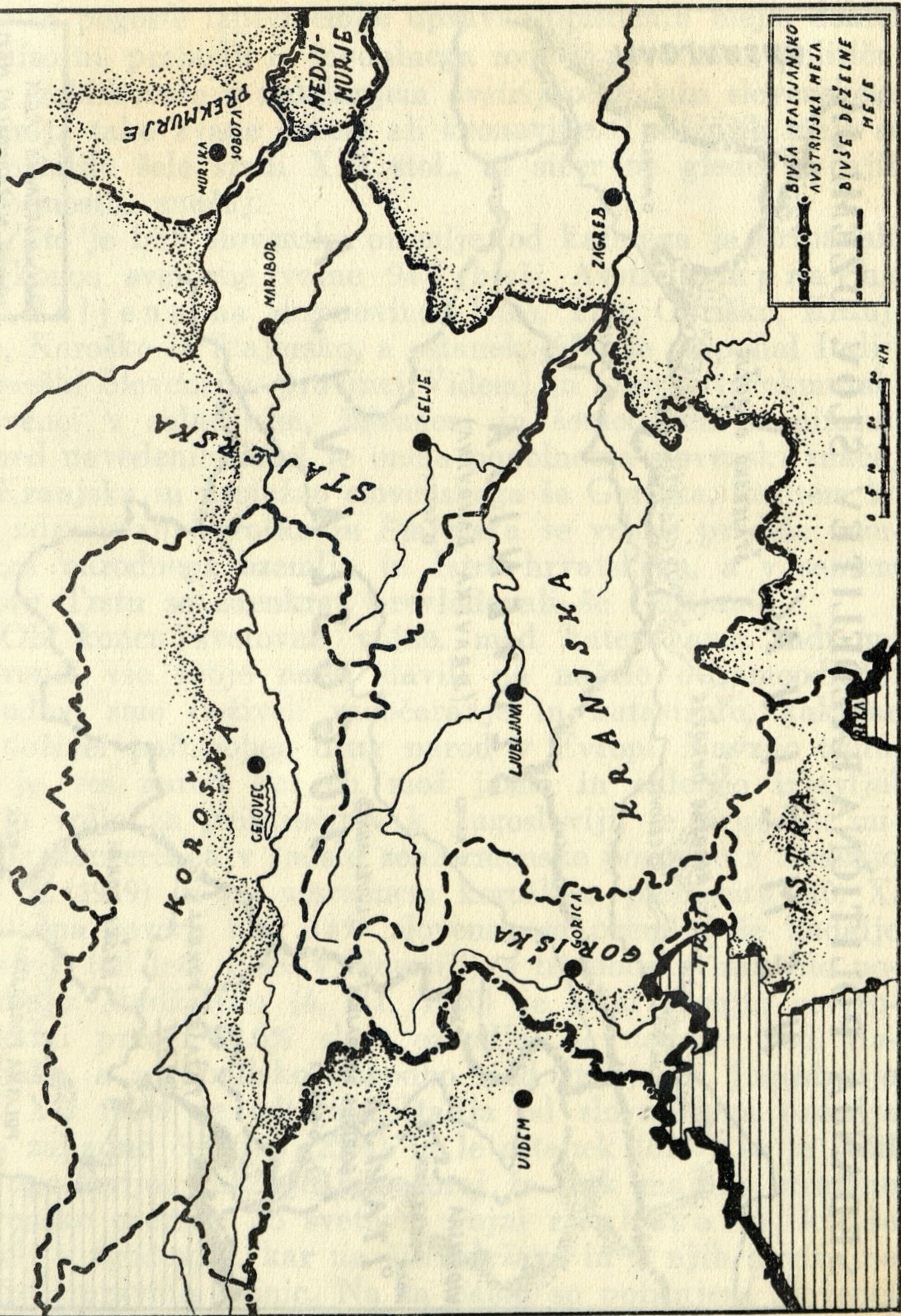


Bela Ljubljana
politično, kulturno in gospodarsko središče slovenskega naroda



Maribor
važno gospodarsko in kulturno središče ob slovenski severni meji

PREDVOJNA POLITIČNA RAZDELITEV SLOV. OZEMLJA



SEDANJA POLITIČNA RAZDELITEV SLOV. OZEMLJA



kotline ali širše doline. Razni politični, dinastični i. dr. vplivi so povzročali potem v drugi polovici srednjega veka še velike in pogoste izpremembe upravno-političnih meja, dokler se niso na prehodu iz fevdalnega reda v novodobni politični red izoblikovale v nekdanjem avstrijskem delu slovenskega ozemlja tako zване dežele ali kronovine. Tudi njih meje so se ustalile šele sredi XIX. stol., in sicer ne glede na njih narodnostni značaj.

Zato je bilo slovensko ozemlje, od katerega je pripadalo do konca svetovne vojne 94% bivši Avstriji, u p r a v n o r a z d e l j e n o na »kronovine« Istro, Trst, Goriško, Kranjsko, Koroško in Štajersko, a ostanek (6%) je pripadal Italiji (Beneški Slovenci v provinci Videm) in Ogrski (prekmurski Slovenci v zaladskem, železnem in šomodskem komitatu). Izmed navedenih dežel je imela popolnoma slovenski značaj le Kranjska in pretežno slovenskega še Goriška, medtem ko sta združevali Koroška in Štajerska še velike predele nemškega narodnega ozemlja in Istra hrvatskega, a v samem mestu Trstu so zaenkrat prevladovali še Italijani.

Ob koncu svetovne vojne, med katero smo tudi mi Slovenci vse svoje nade stavili na načelo o samoodločbi narodov, smo doživeli razočaranje in katastrofo, kakršne ni doživel pač noben drug narod v Evropi. Navzlic temu, da je ves narod kot en mož jasno in odločno izjavljal svojo voljo za priključitev k Jugoslaviji, je prisodila mirovna konferenca v smislu senžermenske pogodbe z Avstrijo (10. X. 1919) in po nesrečnem koroškem plebiscitu (10. X. 1920) na severu nad 14% slovenskega ozemlja še nadalje Avstriji (od leta 1938. v Nemčiji), s trianonsko mirovno pogodbo z Madžarsko (4. VI. 1920) je ostal skrajni severovzhodni predel (0.6% slov. ozemlja) še nadalje pod Madžarsko, a z rapallsko pogodbo med Italijo in Jugoslavijo (12. XI. 1920) je odtrgala Italija od slovenskega ozemlja celo zapadno četrtino (25%) in le ostanek (61%) se je rešil v Jugoslavijo. Tako je bilo torej že itak majhno strnjeno slovensko ozemlje po svetovni vojni r a z k o s a n o, kot še nikoli v zgodovini, kar na štiri države in v njih okviru na enajst upravnih edinic. Na ta način so potisnjeni Slovenci (razen v Jugoslaviji ter v goriški provinci) seveda povsod v veliko manjšino. Ta žalostna slika je zato danes naslednja:

Država	Ime pokrajine	Glavno mesto pokrajine	Pokrajina				
			meri km ²		šteje prebivalcev		
			skupno	od tega je strnjene- ga slo- venskega ozemlja	skupno	le na slovenskem ozemlju	
						skupno	Slovencev
Italija	Dravska banov.*	Ljubljana	15.809	15.809	1,144.000	1,144.000	1,078.000
	Goriška	Gorica	2.725	2.490	210.000	181.000	160.000
	Tržaška	Trst	1.279	1.003	350.000	295.000	120.000
	Reška	Reka	1.121	745	108.000	}	67.000
	Puljska	Pulj	3.718	943	303.000		
Nemčija**	Videmska	Videm	7.163	814	722.000		73.000
	Koroška	Celovec	9.530	2.332	400.000		90.000
	Štajerska	Gradec	16.386	140	1,021.000		6.000
	Gradiščanska	Eisenstadt	3.967	100	298.000		2 000
Ogrska	Železni	Szombathely	3.307	120	275.000		9.000
	Zaladski	Zalaegerszeg	4.863	20	365.000		2.000
Skupaj			69.868	25.556	4,247.000		1,607.000

* Glej opombo na str. 21.

** Podatki za Nemčijo se nanašajo še na prejšnjo avstrijsko upravno razdelitev.

Iz navedenega pregleda je torej razvidno, da je razdeljenih dobrih 25.000 km² slovenskega ozemlja takole:

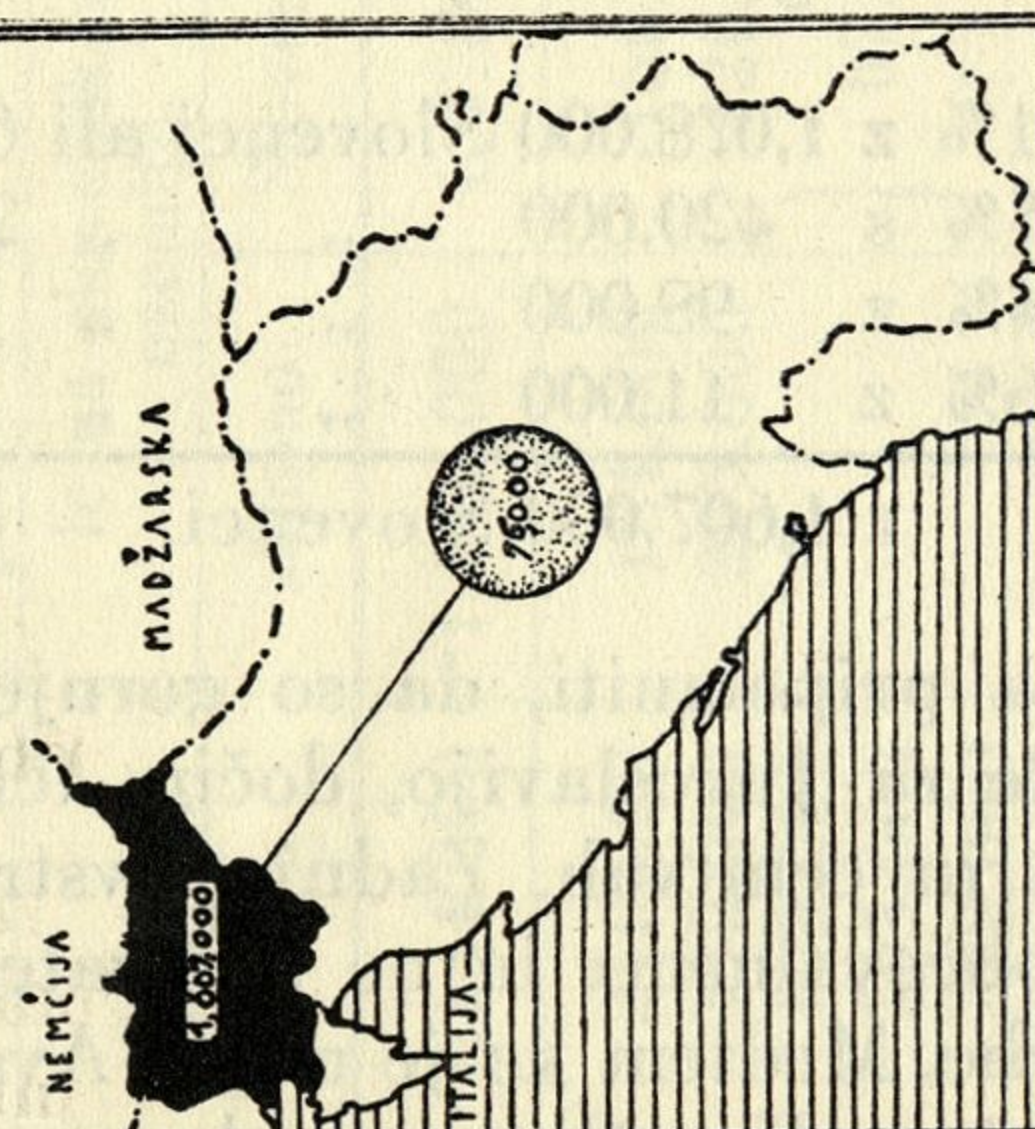
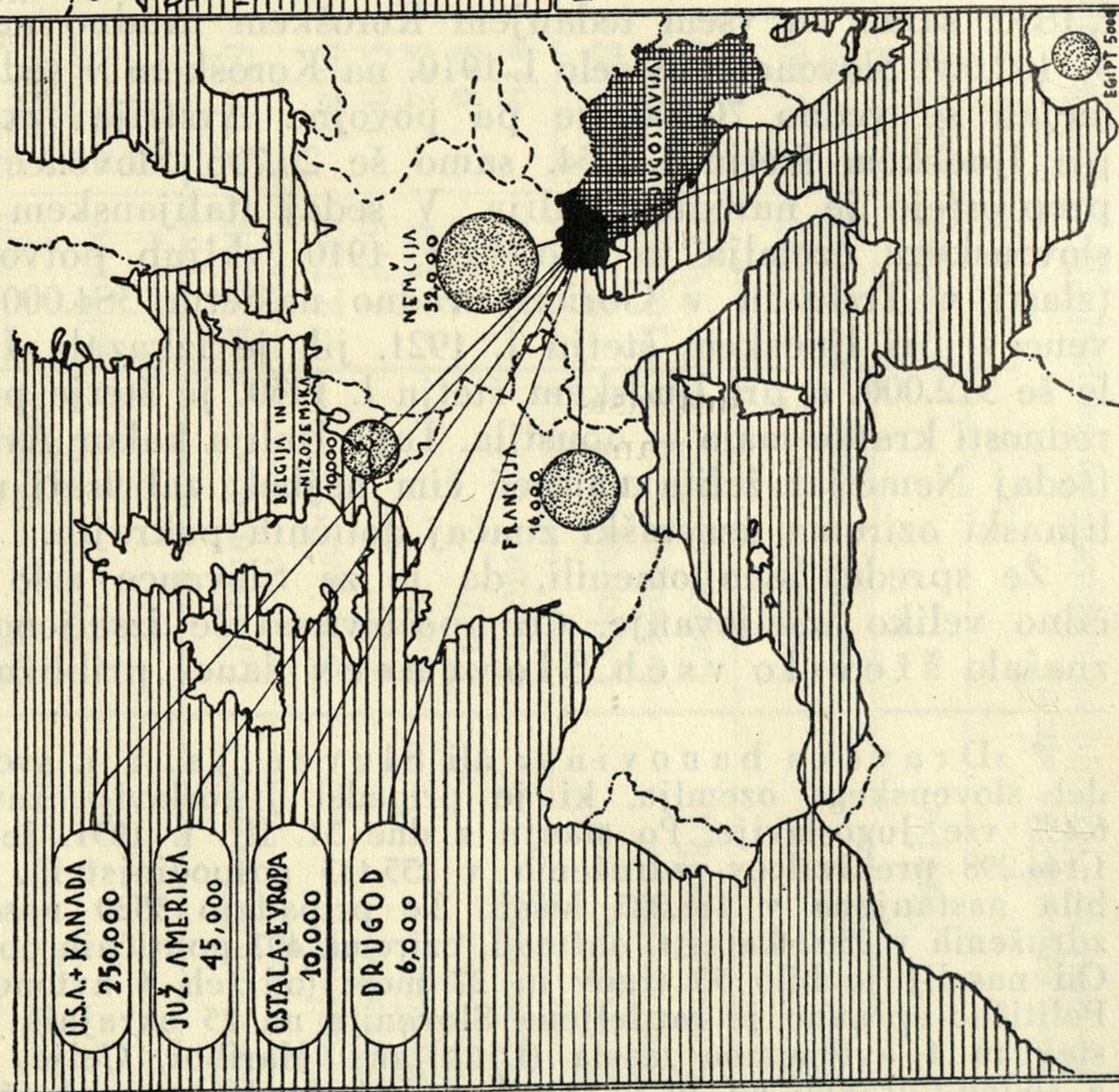
v Jugoslaviji	15.809 km ²	ali 61%	z 1,078.000	Slovenci	ali 68.5%
v Italiji	5.995	„ „ 25%	s 420.000	„ „	24.8%
v Nemčiji	3.572	„ „ 14%	z 98.000	„ „	6.0%
v Madžarski	140	„ „ 0.6%	z 11.000	„ „	0.6%
Skupaj	25.556 km ²		z 1,607.000	Slovenci.	

K temu pregledu je treba pripomniti, da so gornje številke popolnoma zanesljive le za Jugoslavijo, dočim temelje ostale le na zasebnih štetjih in cenitvah. Zadnja avstrijska uradna štetja, izvršena po »občevalnem« in ne po maternem jeziku, so namreč gole potvorbe. Medtem ko je n. pr. Avstrija l. 1880. samo na vsem tedanjem Koroškem uradno naštela še 102.000 Slovencev in celo l. 1910. na Koroškem v sedanjih mejah še vedno 70.000, je pa povojna Avstrija izkazala pri ljudskem štetju l. 1934. samo še 26.796 Slovencev. Še preprosteje je naredila Italija. V sedaj italijanskem delu slovenskega ozemlja je bilo še l. 1910. vkljub potvorbam (zlasti v Trstu in v Gorici) uradno naštetih 384.000 Slovencev, pri ljudskem štetju l. 1921. jih je izkazala Italija le še 312.000, a pri ljudskem štetju l. 1930. je štetje po narodnosti kratko malo — opustila. Tako Italija kakor Avstrija (sedaj Nemčija) želita namreč čim najbolj zabrisati neitalijanski oziroma nenemški značaj dotičnih pokrajin.

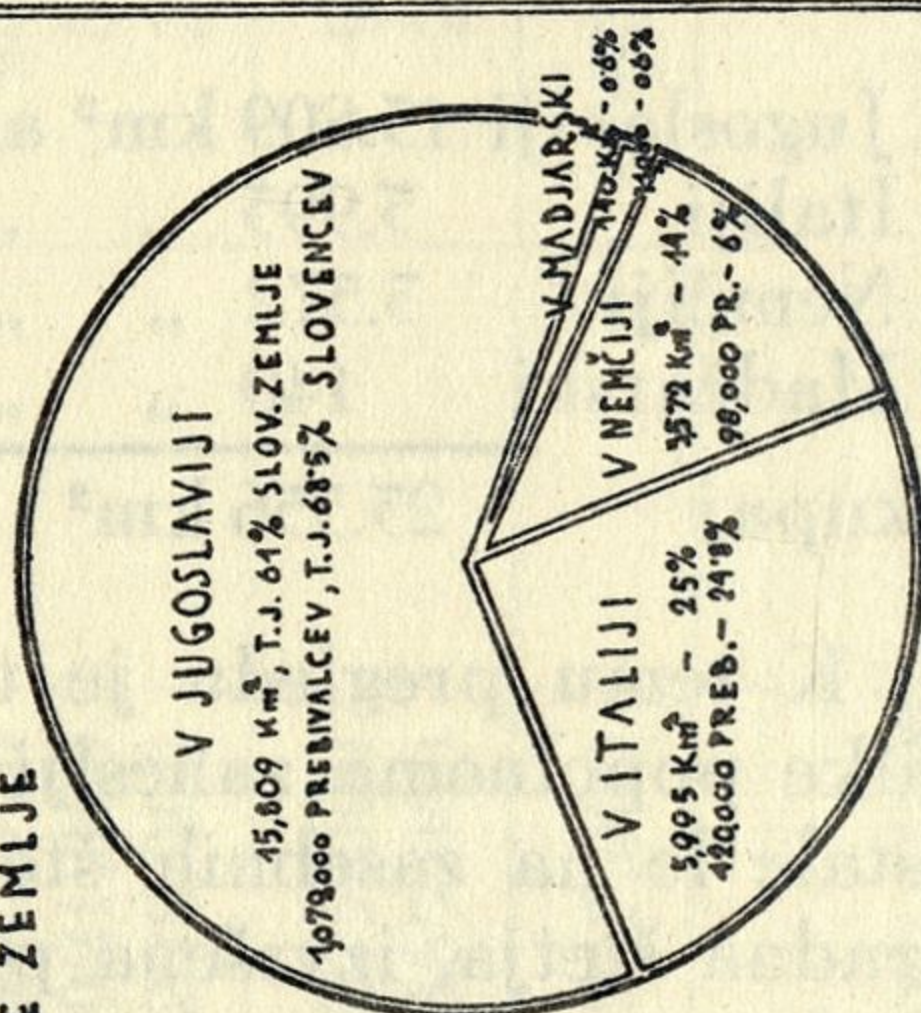
Že spredaj smo omenili, da je za Slovence zelo značilno veliko izseljevanje. Če upoštevamo še izseljence, bi znašalo število vseh Slovencev danes približno:

* »Dravska banovina« ali Slovenija, t. j. svobodni del slovenskega ozemlja, ki je pripadel Jugoslaviji, zavzema 6.4% vse Jugoslavije. Po stanju z dne 31. III. l. 1931. je štela 1,144.298 prebivalcev, združenih v 235.143 gospodinjstvih, ki so bila nastanjena v 188.225 hišah. Te pripadajo 5580 naseljem, združenih v 2302 katastr. občinah, oziroma 407 političnih občinah. Od naselij je bilo 53 trgov in 27 mest (od teh 4 avtonomna). Politično-upravno je razdeljena Slovenija na 25 okrajnih načelstev in 4 avtonomna mesta (Ljubljana, Maribor, Celje, Ptuj), a sodno-upravno na 49 okrajnih sodišč. Slednja so združena v 5 okrožnih sodiščih, ta pa v ljubljanskem apelacijskem sodišču. Ljudskošolska uprava šteje 40 šolskih okrajev.

SLOVENSKI IZSELJENCI



RAZKOSANJE SLOVENCEV IN SLOVENSKE ZEMLJE

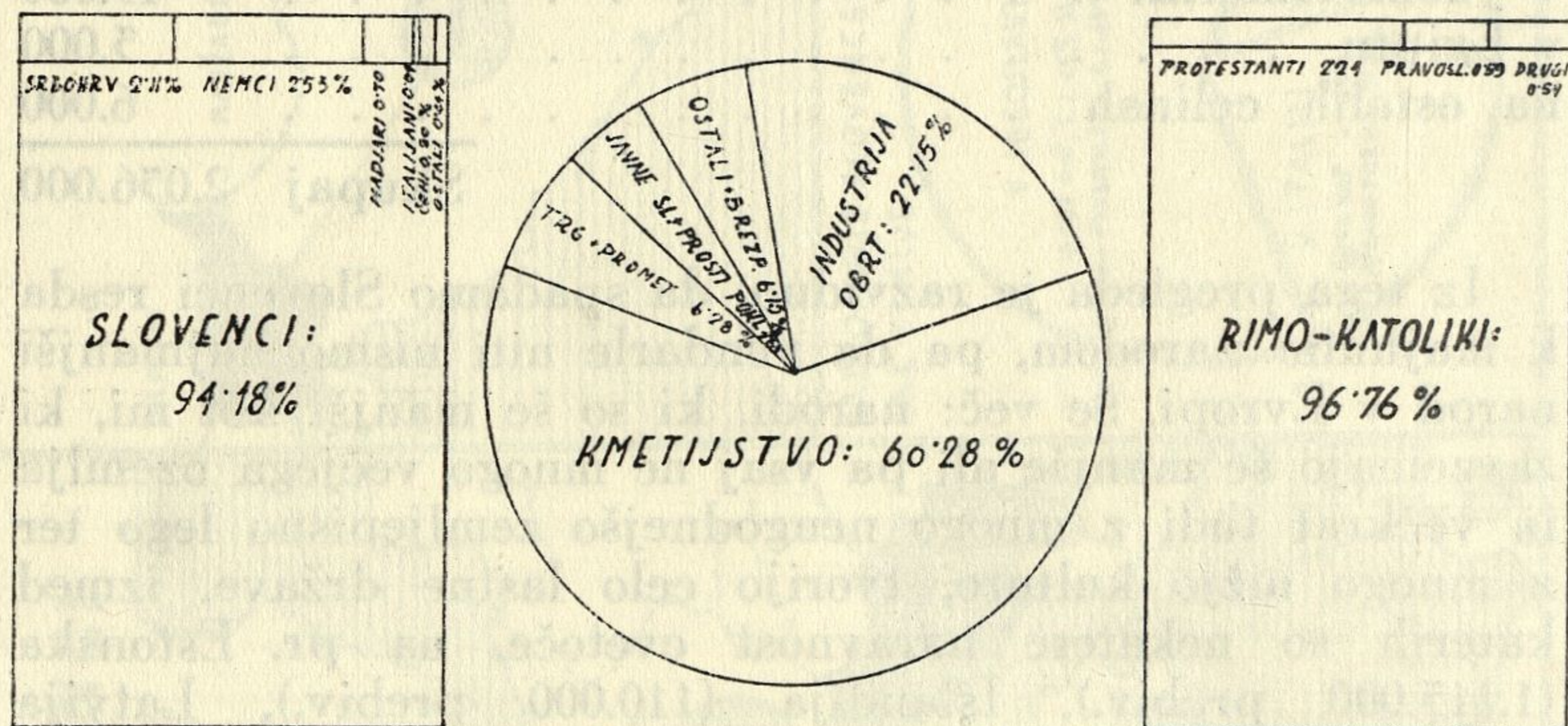


na strnjenem slovenskem ozemlju	1,607.000
po ostalih pokrajinah Jugoslavije	75.000
po ostali Nemčiji	32.000
v Franciji	16.000
v Belgiji in v Nizozemski	10.000
v ostalih evropskih državah	10.000
v Združenih državah Sev. Amerike in v Kanadi	250.000
v Južni Ameriki	45.000
v Egiptu	5.000
na ostalih celinah	6.000
Skupaj	2,056.000

Iz tega pregleda je razvidno, da spadamo Slovenci resda k majhnim narodom, pa da vendarle niti nismo najmanjši narod v Evropi. Še več: narodi, ki so še manjši kot mi, ki zavzemajo še manjše ali pa vsaj ne mnogo večjega ozemlja in večkrat tudi z mnogo neugodnejšo zemljepisno lego ter z mnogo nižjo kulturo, tvorijo celo lastne države, izmed katerih so nekatere naravnost cvetoče, na pr. Estonska (1,115.000 prebiv.), Islandija (110.000 prebiv.), Latvija (1,900.000 prebiv.), Luksenburška (2.585 km² in 300.000 prebivalcev) in dr.

Po narodnosti je spredaj očrtano slovensko ozemlje po ogromni večini slovensko. Najmočnejša tuja naselbina je v Trstu (170.000 Italijanov), ki ima pa sicer strnjeno in popolnoma slovensko okolico in zaledje ter predstavlja glavno slovensko gospodarsko težišče in izhodišče v široki svet. Italijanski sta dalje še neznatni obmorski mesteci Koper in Piran ter do polovice Gorica, dočim je vse ostalo primorsko podeželje izključno slovensko. Zaradi nad stoletnega nasilnega ponemčevanja je pa narodnostno nekoliko bolj razjeden severni rob slovenskega ozemlja. Nemški oziroma renegatski element je tu najmočnejši pri Podkloštru, severno od Vrbskega jezera, v celovški okolici, v Borovljah, v Velikovcu, v Železni Kaplji in v Pliberku. Na skrajni severno-vzhodni meji je dalje nekaj madžarskih vasi (12.000 Madžarov) in končno je še deloma nemški jezikovni otok Kočevje (12.000 Nemcev). V sami Sloveniji živi danes 94.18% Slovencev, 2.11% Srbohrvatov, 0.2% Čehov, 0.15% ostalih Slovanov, 2.53% Nemcev, 0.04% Italijanov in 0.7% Madžarov.

Neverjetna predrznost je tedaj, da si upajo spričo takega narodnostnega razmerja razni nemški »znanstveniki« lastiti kar cele predele Slovenije, da, domala vso Slovenijo, zlasti pa še bivšo Štajersko in gornjo Savsko dolino za svoj narodni ali vsaj »kulturni« ali »življenjski« prostor. Slične težnje raznih italijanskih »geopolitikov« (n. pr. Cianciullija) so pa naravnost smešne.



Prebivalstvo Slovenije po narodnosti, zaposlenosti in veri,
ob priliki ljudskega štetja 31. III. 1931

Po veri so skoro vsi prebivalci Slovenije katoličani (96.76%), le v Prekmurju je nekaj protestantov (2.4%). Židov je v vsej Sloveniji le 800 in še od teh jih živi nad polovico v некоč ogrskem Prekmurju. Nekaj malega je končno še grških katolikov (0.21%) in pravoslavni (0.59%), Katoliških škofij je na vsem slovenskem ozemlju danes 8 in sicer: ljubljanska, krška (Celovec), lavantinska (Maribor), goriška, tržaška, reška, videmska in soboška. Ljubljanska in lavantinska škofija imata v Sloveniji skupno 533 katoliških župnij. Za Slovence je globoka vernost eden najznačilnejših pojavov, o čemer nam pričajo neštete cerkvice, pobožna znamenja in nabožne družbe.

Glede prosvetnega stanja smo se dvignili Slovenci na prelomu stoletja med najkulturnejše narode. Že l. 1910. smo izkazovali komaj 14% nepismenih (Italija 32% in vsa tedanja Avstrija 25%), a po vojni je padlo to število v

Sloveniji že celo na 5%. Nekoliko neugodnejšo sliko pa prikazuje seveda ostalo slovensko ozemlje, kajti tako v Nemčiji kakor v Italiji so bili po vojni zatrti vsi sledovi nekoč cvetočega slovenskega šolstva. Vendar pa izkazuje n. pr. tudi Julijska Benečija komaj 12% nepismenih, medtem ko jih ima vsa Italija še vedno 21%.

Po svojem z n a č a j u je slovensko ljudstvo mirno, pošteno, skromno, gostoljubno, izredno delavno, nadarjeno in globoko verno, a nekoliko premalo samozavestno. Razločevali bi pri njem nekako tri tipe: resni in ponosni alpski tip, odporni kraški tip in veseli panonski tip. Ohranilo je ljudstvo še mnogo lepih starih običajev in goji vročo ljubezen do petja, do svoje zemlje in do svojega jezika. Le tako si moremo tudi razlagati, da se vkljub vsem neugodnim zunanjim okoliščinam ni na tej tako izpostavljeni točki Evrope samo ohranilo, temveč je celo do najvišje mere izoblikovalo svojo narodno samobitnost.

II. Slovenska zgodovina

»Vse je vihar razd'jal,
narod pa zmeraj stal.«
Slovenska pesem.

Slovenci so prodrli v drugi polovici VI. stol. iz današnje južne Rusije čez Karpate in čez Panonsko nižino na ozemlje, ki so ga l. 568. zapustili Langobardi, in so prodirali ob Soči, Savi, Dravi in Muri daleč v Vzhodne Alpe. Živel so v stalnih junaških bojih zlasti z Langobardi na zapadu, z Bavarci na severozapadu in z Obri na vzhodu. Že v VII. stol. so si organizirali svojo prvo državo *Karantanijo* s središčem v celovški kotlini (Krnski grad in Gospa Sveta). Karantanija je obsegala skoro ves severni del tedanjega slovenskega ozemlja. Načelovali so ji knezi domačega rodu (Valuk, Borut, Hotimir in dr.), katere so umeščali na *Gospo svetem polju* po obredu, ki je edinstven zgodovinski dokument, izražajoč kmečki in demokratični značaj te svobodne slovenske vladavine. Obred so spoštovali prav do XV. stol. še tudi vladarji tuje krvi. Druga mogočna slovenska država *Panonija* se je razvila pod knezom Kocljem v IX. stol. in je obsegala ves vzhodni del slovenskega ozemlja. Njeno središče je bilo v Blatogradu ob Blatnem jezeru.

Najnevarnejši nasprotnik Slovencev v prvih dveh stoletjih so bili *Obri* na vzhodu. Njih pritiska jih je rešil kralj *Samó* (623—658), ko je ustvaril veliko slovansko državo od Sudetov do Jadranskega morja. Ker se po njegovi smrti Slovenci niso mogli več sami upirati obrski premoči, je pozval l. 743. karantanski knez Borut na pomoč Bavarce. Združeni so premagali Obre, toda zato so morali priznati *bavarsko nadoblast*. S tem je bila zadana smrtna rana dotedanji slovenski samostojnosti, čeprav so si še nekaj časa ohranili kneze lastnega rodu.

Toda že l. 788. si je Karel Veliki podvrgel Bavarce in z njimi vred smo prišli tudi Slovenci, hitro za nami pa še Hrvatje v sestav *frankovske velesile*. Franki so

začeli polagoma izpodrivati staro slovensko pravo in uvajati fevdalizem, naseljevali so zlasti redko naseljene severne slovenske predele v Vzhodnih Alpah z nemškimi naseljenci in pospešili so popolno pokristjanjenje Slovencev. To se je širilo iz obeh velikih cerkvenih središč, iz Solnograda in iz Ogleja. Tako so se Slovenci kot eden prvih slovanskih narodov tudi popolnoma in za trajno priključili zapadni krščanski kulturi. Hrvatje in Slovenci so se sicer l. 819. skupno pod vodstvom panonskega kneza Ljudevita Posavskega uprli frankovski nadoblasti, toda šele po triletnih krvavih bojih, ko so združeni Slovenci in Hrvatje potolkli že devet frankovskih vojska, so bili končno premagani in tedaj so izgubili tudi pravico, postavljati si lastne kneze.

Po smrti Karla Velikega je začela frankovska moč hitro pešati in, ko se je l. 843. država razdelila, smo pripadli tudi Slovenci po večini njenemu vzhodnemu delu, to je Nemčiji. Prav tedaj so pridrli v panonsko nižino mongolski Madžari, ki so uničevali vzhodne predele slovenskega ozemlja ter ločili severne Slované od južnih. Njih navali so bili ustavljeni šele z velikim porazom na Leškem polju l. 955. Da bi si zavarovali vnaprej svoje vzhodne meje, so organizirali Nemci med Donavo in Jadranom cel venec »mejnih mark« (Karantansko, Ptujsko, Savinjsko, Kranjsko, Slovensko in dr.) z mejnimi grofi na čelu. Te so se po fevdalnem pravu razvile v bolj ali manj samostojne kneževine. Svoje meje so neprestano menjavale, dokler se niso sčasoma razvile iz njih poznejše dežele: Štajerska, Koroška, Kranjska, Goriška in Istra. Vladale so jim razne plemenitaške rodbine, kakor Eppensteini, Spanheimi, Babenberžani, Andechs-Meranci, Ortenburžani i. dr. Slovenska zemlja je postala objekt tujih fevdalcev in slovenski narod je naglo izgubljal svoje staro domače plemstvo, toda slovenski kmet se je še dolgo ustavljal gospodarsko-socialnemu zaslužnjenju ter si še dolgo ohranil mnogo starih svoboščin, zlasti v sodstvu.

Do večjih političnih prevratov je prišlo zopet v XIII. stoletju. Zaradi anarhije v tedanji Nemčiji je razširil (l. 1269) češki kralj Otokar II. Přemisl svojo oblast prav do Jadranskega morja in tako vnovič združil slovenske dežele s češkimi v eni veliki slovanski državi. Toda l. 1278.

ga je premagal novi nemški cesar R u d o l f H a b s b u r š k i in si prilastil najprej Štajersko, pozneje se je pa posrečilo njegovim naslednikom zagospodovati še v ostalih slovenskih deželah. Pri tem prodiranju so naleteli Habsburžani na eno samo večjo oviro, to je na c e l j s k e g r o f e, najmočnejšo velikaško rodbino XIV. in XV. stol. na slovenskem ozemlju, ki je bila tudi v tesnih rodbinskih zvezah z raznimi hrvaškimi, bosanskimi in srbskimi velikaškimi rodbinami in je imela zato v svojih načrtih tudi ustanovitev nekake s l o - v e n s k o - h r v a t s k o - b o s a n s k e d r Ź a v e. Smrt zadnjega Celjana l. 1456. je odstranila tudi to oviro, nakar so Habsburžani trdno zavladali vsem slovenskim deželam prav do konca svetovne vojne.

Vladarjeve pravice je pa začelo v vedno večji meri paralelizirati p l e m s t v o z zastopniki duhovščine in pozneje še mest, ki so si prisvojili polagoma dalekosežno oblast pri politični in gospodarski upravi avtonomnih dežel. Prešernost plemstva je rastla in, ko se je ob koncu srednjega veka začelo uvajati denarno gospodarstvo, se je začelo tudi plemstvo vdajati vedno bolj razkošnemu življenju, seveda na račun podložnega kmeta. To je povzročilo naraščajočo gospodarsko b e d o k m e č k e g a l j u d s t v a. Tej so se kmalu pridružili še neprestani turški napadi in ponovni kmečki upori, kar vse je povzročilo zlasti proti koncu XV. stol. pravo gospodarsko razdejanje slovenskih dežel.

T u r k i so l. 1352. prvič stopili na evropska tla, v bitki na Kosovem polju l. 1389. uničili srbsko državo, že po l. 1396. pa začeli navadno v naglih manjših oddelkih trajno napadati in pustošiti poleg hrvaških tudi slovenske dežele ter odganjati tisoče in tisoče v turško sužnost. V teh bojih, ki so trajali nad dve sto let in v katerih so Slovenci ter Hrvatje nešteto-krat skupno krvaveli v obrambi krščanskega zapada, je bil slovenski kmet navezan predvsem nase, kajti večina plemstva se je ob takih napadih zaprla v svoje gradove, meščanstvo pa za svoja mestna obzidja, a cesarska pomoč je prihajala navadno prepozno. Stiska je bila tako huda, da so pisali kranjski deželni stanovi l. 1474. papežu pismo, v katerem so mu naznanjali, da bo prebivalstvo prisiljeno dvigniti se in zapustiti deželo. Čeprav so z grmadami naznanjali turški prihod, je bil ta navadno tako nagel, da se niso mogli

vselej zateči niti v svoje »tabore« ter se tam postaviti v bran s pomanjkljivim orožjem. Prodirajoča turška sila je bila zlomljena šele po veliki slovensko-hrvatski zmagi pri Sisku (l. 1593.), a za stalno je bila odstranjena šele konec XVII. stoletja. Ravno v teh bojih so začeli Slovenci in Hrvatje, prvič izza Ljudevita Posavskega, zopet nastopati v tesni vzajemnosti proti skupnemu sovražniku.

Nepopisna beda, ki so jo povzročili neprestani turški napadi in jo je povečalo še vedno bolj neusmiljeno izžemanje graščakov, je gnala slovenskega kmeta v obup. Začel je segati po samopomoči in že v zgodovini XV. stol. beremo o vedno pogostejših krajevnih uporih proti graščakom (važen je bil zlasti l. 1478. v Ziljski dolini). Ti so bili seveda z lahkoto zadušeni, toda uporni duh je le še naraščal. Začeli so organizirati »slovensko kmečko zvezo« in ker je ta zaman zahtevala »staro pravdo«, se je dvignilo l. 1515. baje okoli 40.000 kmetov, ki so požgali mnogo gradov in samostanov, a cesarska in plemiška vojska sta jih kmalu premagali. Toda bojni duh je tlel naprej, manjši upori so se ponavljali neprestano, l. 1573. je pa buknil pod vodstvom Matije Gubca skupni veliki »punt« slovenskih in hrvaških kmetov. Ta je imel za svoj daljnji cilj celo ustanovitev slovensko-hrvatske kmečke države. Toda zaradi slabe organizacije vodstva, slabe oborožitve in vojne neizurjenosti je bil krvavo zadušen tudi ta in onemoglo ter izkrvavelo je obležalo slovensko telo na polju tega najveličastnejšega, a tudi najtragičnejšega socialnega boja.

Turškim napadom in kmečkim uporom so se končno pridružile še razne druge vojske (z Benečani in dr.), pogoste kužne bolezni, kobilice, lakote, potresi itd., vendar je slovenski kmečki narod preživel tudi to strašno dobo. Še več, ko je zaradi neusmiljenega izžemanja graščakov, strašnih turških pustošenj, krvavih kmečkih uporov in raznih drugih stisk že kazalo, da gre s tem majhnim, zgolj kmečkim narodičem h koncu, je našel še vedno sam v sebi toliko moči, da je začel ravno v tej najžalostnejši dobi — sredi XVI. stol. — oblikovati celo svojo samobitno slovensko kulturo, ki je bila odslej njegovo najmočnejše orožje v obupni, a uspešni borbi za obstanek. Val nemške reformacije je pljusknil namreč tudi na slovensko ozemlje, zajel precej

plemstva in meščanstva ter nekaj malega kmečkega ljudstva. To novo versko gibanje je v začetku XVII. stol. sicer zopet ugasnilo, toda zapustilo je za seboj žive in globoke kulturne sledove, namreč priznanje slovenske besede, prve temelje slovenske šole in krepke korenine slovenske književnosti. Tudi ob tej priliki so slovenski reformatorji tesno sodelovali s hrvatskimi.

Če je bilo torej v XVI. stol. poteptano slovensko telo, se je pa v tej dobi prvič vidno sprostil slovenski duh, se vedno bolj krepil in kmalu zopet oživil tudi telo. V XVII. stol. je bila namreč zlomljena turška napadalna sila, protireformacija je strla plemiško prešernost, a katoliški verski preporod je poglobil versko in duhovno življenje, kar vse je imelo nedogledne posledice za narode. Nastopati so začeli mirnejši časi in staro fevdalno državo je začela polagoma nadomeščati moderna z absolutistično vladavino. Za avstrijske narode je bila v tem razvoju še najsvetlejši pojav doba Marije Terezije (1740—1780), ki je s svojimi radikalnimi političnimi in kulturnimi, zlasti pa še gospodarskimi in socialnimi reformami predvsem iz fiskalnih razlogov bistveno izboljšala gospodarski, socialni in pravni položaj podložnega kmeta ter vneto pospeševala njegov kulturni dvig. Z organizacijo državne uprave in sodstva je zelo utesnila dotedanjo oblast zemljiške gospode, omejila tlako in druge dajatve, pospeševala odkup podložniških posestev, uredila zemljiški davek, pospeševala šolstvo in strokovno izobrazbo itd. Čeprav so imela državna kulturna prizadevanja, zlasti za cesarja Jožefa II. (1780—1790), izrazito nemški značaj in cilj, so pa nehote krepila tudi narodne tvorne sile, ki so našle pri Slovencih svoj močan izraz v velikem narodnem kulturnem pionirstvu Marka Pohlina, barona Zoisa in V. Vodnika.

Ta razvoj so na koncu XVIII. stol. še pospešile francoska revolucija in njej sledeče napoleonske vojske, ki so zelo močno odmevale tudi po slovenskih deželah. Zanesle so k nam ideje francoskega prosvetljenstva in še bolj razgibale narodno kulturno življenje. Ko je Napoleon, spoznavši veliko zemljepisno važnost našega ozemlja, združil zapadni del slovenskih in hrvatskih dežel v »Ilirske province« (l. 1809—1813) z glavnim mestom Ljubljano (te so postale

neposreden del francoskega cesarstva), je skušal obenem tudi do konca izvesti socialno in gospodarsko osvobojenje slovenskega kmeta. Obenem je prišel tedaj do vidnega izraza tudi slovenski značaj teh pokrajin, ko so ga Francozi kot prvi priznali in upoštevali. Vodnik jim je zato hvaležno zapel svojo »Ilirijo oživljeno«.

Žal je pa Napoleonova zvezda le prekmalu zašla in nad Evropo ter nad slovenskimi pokrajinami je zavladal nazadnjaški, neplodni in policijski Metternichov absolutizem, ki je v Srednji Evropi nad tri desetletja nasilno zadrževal uveljavljanje svobodoumnih idej francoske revolucije in s tem tudi ves kulturni in gospodarski napredek narodov. Tedaj smo se morali Slovenci leta in leta boriti za edini skromni list, cenzura je dušila vsako svobodno besedo in vsak svobodnejši duh je bil pod budnim policijskim nadzorstvom. Kakor navadno vsak absolutizem se je pa končal tudi ta z revolucijo (l. 1848.), ki pomenja končno vstajenje in uveljavljanje narodov. S tem je napočil tudi za Slovence končni in popolni kulturni, politični in gospodarski preporod.

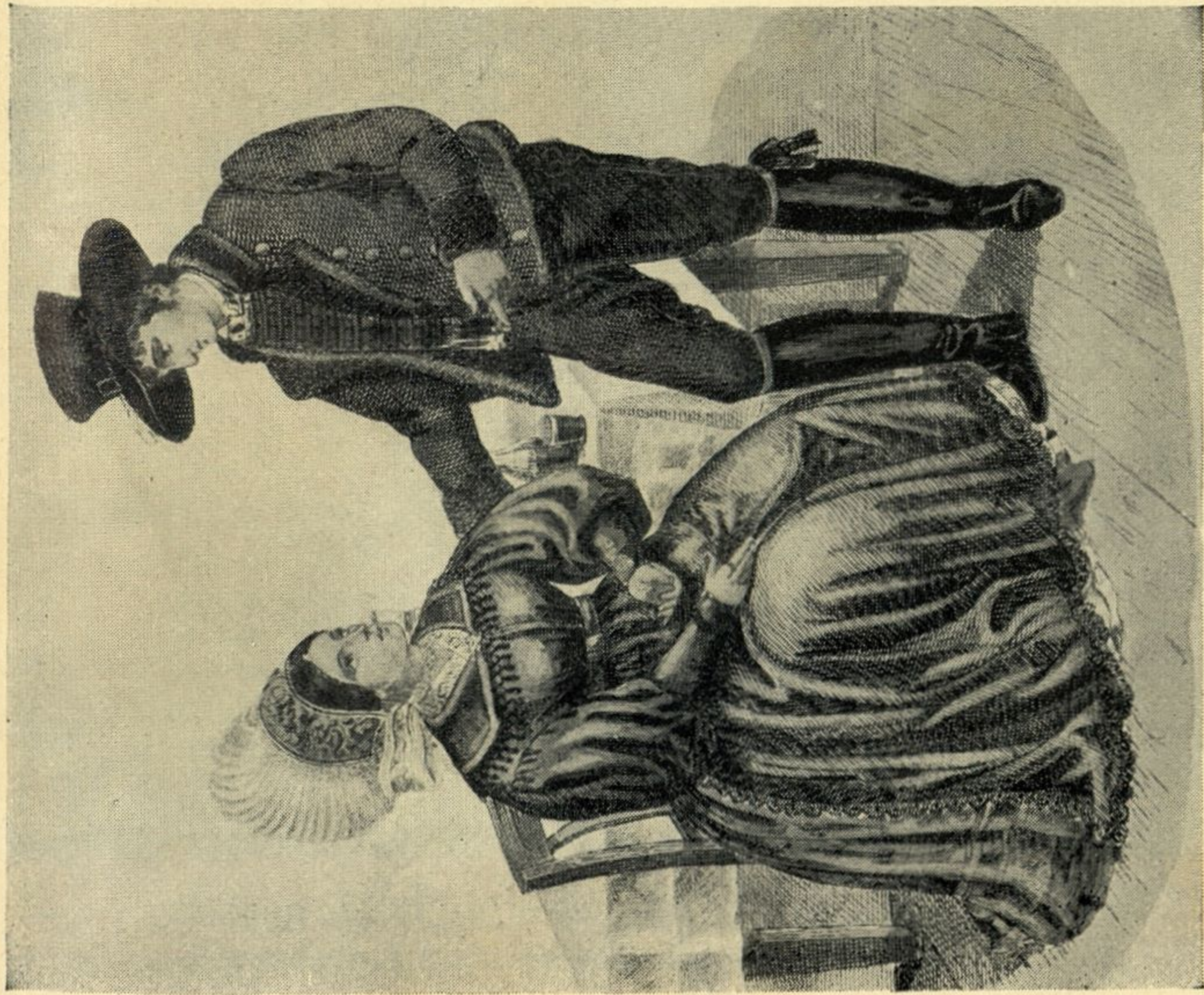
To je zunanji potek usode slovenskega naroda, kakor jo je preživel prvih dvanajst stoletij na svoji sedanji zemlji. Sedem tujih bolj ali manj mogočnih državnih tvorb je v teku stoletij propadlo na naši zemlji, toda slovenski rod, gospodar te zemlje, je ostal. Bil je kakor klin, zagozden med silne Germane na severu in močne Romane na jugozapadu, ki so se oboji trgali za njegovo zemljo, a je vkljub svoji malostevilnosti in navzlic najtežjim zunanjim okoliščinam, navezan v vseh stoletjih le na svojo notranjo življenjsko silo, krepko vzdržal.

III. Slovensko narodno vstajenje

Meseca marca l. 1848. je buknila na Dunaju revolucija proti nazadnjaškemu absolutizmu in dunajskemu zgledu so sledila hitro tudi pokrajinska mesta. Zrušili so se zadnji ostanki fevdalne reakcije, razglašena je bila ustava in sešel se je parlament, v katerem pa je imelo vodilno besedo nemško liberalno meščanstvo.

Ta »pomlad narodov« je globoko odjeknila tudi med Slovenci. Ti so tedaj družboslovno in narodopisno resda živeli kot samostojen narod, teže bi pa to trdili tudi s kulturnega in političnega pogleda, čeprav ni dvoma, da sta racionalizem druge polovice XVIII. stol. (V. Vodnik) in romantika prve polovice XIX. stol. (Prešeren) že začela močno prebujati slovenski narod iz stoletnega spanja ter oblikovati slovensko narodno samobitnost. Racionalizem se je vneto prizadeval s pomočjo šole in knjige dvigniti ljudsko izobrazbo, a za časa francoske zasedbe je bil tudi v upravi prvič priznan slovenski značaj naših pokrajin. Romantika, ki je dvignila narodnost kot samostojno vrednoto, je rodila tudi Slovencem narodno zavedno izobraženstvo, začela s smotrno gojitvijo narodnega jezika in izročila ter položila tako temelje za samostojno in smotrno kulturno in deloma tudi za politično udejstvovanje, ki ju tudi Metternichov absolutizem ni mogel povsem preprečiti. Najvidnejša izraza teh stremljenj sta Prešernovo pesniško delo in ustanovitve Bleiweisovih »Novic« (l. 1843.).

To gibanje se pa tedaj ni omejevalo zgolj na osrednjo slovensko pokrajino, na Kranjsko, temveč je našlo mnogo glasnega odmeva tudi po obmejnih slovenskih deželah (V. Stanič v Primorju, U. Jarnik na Koroškem in A. M. Slomšek na Štajerskem), ki so se ravno v tej dobi navzlic stoletni ostri politično-upravni ločitvi jasno in glasno izrekle za vse-slovensko narodno skupnost. Razen tega je treba še poudariti, da je zlasti pri štajerskih in koroških Slovencih že tedaj prav močno odjeknil tudi hrvatski ilirizem, ki je stre-



Osrednja slovenska narodna noša
sredi XIX. stoletja



Podzemeljski čari Slovenije:
slika iz Županove jame pri Grosupljem



Trst

gospodarsko težišče in naravno gospodarsko izhodišče
vsega slovenskega ozemlja



Pogled s pobočja Sv. gore na Gorico ob Soči
Gorica je že od nekdanj središče goriških Slovencev

mel za čim tesnejšo kulturno in politično združitvijo vseh Jugoslovanov in ki je dajal tudi Jelačićevemu boju proti Madžarom l. 1848. jugoslovanski narodni značaj. To je seveda še bolj pospešilo razvoj slovenske narodne zavesti in vedno večje poglobljanje slovanske, zlasti pa še slovensko-hrvatske vzajemnosti na vseh področjih.

Tako smo bili na revolucijo l. 1848. tudi Slovenci vsaj deloma pripravljeni. Kmečkemu ljudstvu je res šlo predvsem za socialno osvobojenje, a mlajše izobraženstvo se je udeležilo že prvega slovanskega kongresa v Pragi in ustvarilo Sloven-
cem prvi narodno-politični program. Ta je zahteval zedinjeno in avtonomno Slovenijo, enakopravnost slovenščine v šoli in v uradu, neodvisnost Avstrije od Nem-
čije in njeno slovansko usmeritev ter čim tesnejšo naslonitev Slovencev na Hrvate in na Srbe.

Navedeni program je osvojilo tudi slovensko politično vodstvo, ki mu je tedaj in še dolgo let pozneje načeloval dr. J. B l e i w e i s. To je po vseh slovenskih deželah zanetilo živahno politično in kulturno gibanje. Ustanovljena je bila cela vrsta narodnih društev in časnikov, slovenščina se je začela uveljavljati v šolah (l. 1849. je delovalo že 139 slov. ljudskih šol) in v uradih in zavest narodne skupnosti je prodirala v najširše plasti politično se prebujajočega ljudstva. Žal je pa začela nastopivša habsburška reakcija že l. 1849. zopet odpravljati revolucionarne pridobitve drugo za drugo, dokler ni l. 1851. popolnoma zmagal Bachov centralistični in germanizatorični absolutizem. Ta je odslej še deset let politično in kulturno dušil avstrijske narode, končno so mu pa napravili konec porazi na raznih bojiščih in pa obupno stanje državnih financ.

O k t o b r s k a d i p l o m a (l. 1860.) je oživotvorila zopet državni zbor z močno federalistično večino, ki je pa vzbudil močan odpor liberalnih nemških centralistov. Boj med centralisti (Nemci) in federalisti (Slovani), v katerem so zastopali Slovenci program iz l. 1848., je trajal več let. Šele po novih porazih l. 1866. v vojni s Prusi in z Italijo se je pogodila krona z Madžari in izročila ogrske Slovane madžarskemu izkoriščanju, v avstrijski polovici je pa skušala z u s t a v o iz l. 1867. ustoličiti trajno nemško nadoblast. Ta neiskrena habsburška igra je končno tudi pogubila šeststoletno monar-

hijo, ki nikoli ni imela smisla za naravne pravice svojih mnogoštevilnih narodov.

Ker Slovenci zaradi svoje maloštevilnosti nismo mogli igrati nikoli kake odločilne vloge v dunajskem parlamentu, smo bili nekako prisiljeni neprestano menjavati svojo politično taktiko, kar pa seveda na drugi strani zopet ni bilo v korist načelni politični vzgoji ljudstva. Spričo svoje mladostne šibkosti si zaenkrat še tudi nismo mogli privoščiti kake politične diferenciacije, temveč smo nastopali kot složna politična stranka pod vodstvom starega dr. Bleiweisa ter v svojih prizadevanjih za trenutne težnje pogosto izpuščali z vidika svoj narodni program iz l. 1848. Po svojem značaju je bila ta enotna slovenska stranka nujno konservativna. Spričo tedanjega še velikega pomanjkanja narodno zavednega svetnega izobraženstva se je namreč naslanjala predvsem na duhovščino kot najvplivnejši stan med kmečkim ljudstvom, razen tega so bili pa federalistično usmerjeni konservativci tudi dostopnejši za naše narodne težnje kot vladajoči nemški liberalci.

Ker pa naša oportunistična taktika ni vodila do nobenih vidnejših uspehov ne v parlamentu in ne v deželnih zborih, se je začelo že zgodaj pojavljati proti konservativnim »Staroslovencem« nezadovoljstvo radikalnega »mladoslovenskega« posvetnega izobraženstva, ki ga je nekaj časa v »Napreju«, pozneje pa v »Slov. Narodu« idejno vodil pesnik, pisatelj, kritik in jezikoslovec Fr. Levstik. Iz tega kroga je vznikla najprej ustanovitev političnega lista »Slovenski Narod« (l. 1868.), istočasno pa še misel prirejanja velikih narodnih »taborov«, ki so politično razgibali najširše ljudske množice in jih navduševali za narodni program iz l. 1848. Vzporedno s tem je šlo še neumorno kulturno in družabno organizatorično delo, ki je našlo svoj izraz najprej v številnih čitalnicah po vseh večjih slovenskih krajih. Te so privedle tedanje narodno še odtujeno meščanstvo v slovenski tabor, zanesle med narod smisel za organizacijo in za tisk in so bile naša prva vadnica za slovensko besedo ter za umetniške in politične nastope. Imele so daleko-sežen vpliv na ves slovenski preporod, kajti iz njih so se polagoma razvile razne osrednje slovenske kulturne in druge organizacije (Sokol, Slovenska Matica, Dramatično društvo

i. dr.) in zorale so ledino za krepak razmah slovenske publicistike.

Čeprav to pridno narodno delo nikoli ni opustilo poudarjati naše naravne naslonitve na slovanski jug, je pa nemško-francoska vojna l. 1870/71. še posebno močno opozorila na naraščajočo nemško nevarnost. Zato so se že dne 1. XII. l. 1870. zbrali v Ljubljani vodilni slovenski, hrvaški in srbski politiki ter sklenili tako zvani »l j u b l j a n s k i j u g o s l o v a n s k i p r o g r a m«, ki je podčrtal potrebo po najtesnejši vzajemnosti na prosvetnem, gospodarskem in političnem polju. Istočasno je pri Slovencih močno vzplamtela tudi misel vseslovanske vzajemnosti, ki ni potem nikoli več zamrla ter rodila naše trajne tesne stike zlasti s Čehi.

To živahno gibanje je skušal v 70-ih letih še enkrat močno zavreti nemško-liberalni režim nasilnega centralizma, ponemčevanja, gospodarskega izkoriščanja šibkih slojev, korupcije in kulturnega boja. Spričo izredno težkih okoliščin smo iskali Slovenci moralne opore zlasti v slovanstvu ter v jugoslovanstvu in odložili smo tudi svojo politično diferenciacijo na boljše čase. Ti so napočili v začetku 80-ih let z nastopom konservativne T a a f f e j e v e v l a d e, od katere smo si s potrpežljivo vztrajnostjo in ob najhujšem odporu nemških nacionalcev priborili nekaj koncesij v šoli in v uradih. Navzlic nedemokratskim volilnim redom smo si poleg številnih mest osvojili — sedaj za stalno — kranjski deželni zbor, ki je postal s tem poleg dunajskega parlamenta in ljubljanskega občinskega sveta najvažnejša slovenska politična tribuna.

Olajšanje nemškega političnega pritiska je vnovič močno razgibalo vse slovensko narodno življenje vsepovsod. Neizprosni kladivar, goriški bogoslovni profesor dr. A. M a h n i č je s svojo ostro načelno kritiko razdril dotedanjo malo plodno slogaštvo in polagoma ločil Slovence v dva kulturna tabora, katoliškega in liberalnega, ki sta dajala odslej s svojo tekmo zunanji pečat vsemu slovenskemu javnemu življenju do današnjih dni. Ta razvoj je bil popolnoma naraven, kajti spričo vidnega in vsestranskega napredka vsepovsod je postajalo dotedanje »slogaštvo« vsaj na Kranjskem in na Goriškem, kjer ni bilo slovenstvo več ogroženo, prava cokla nadaljnjega napredka. Zdrava tekma je navzlic

večkrat preostrim zunanjim oblikam porajala uspehe tudi na zunaj: dobili smo slovenske vzporednice v nižjih razredih sicer čisto nemških gimnazij, dobili smo prvega in zadnjega slovenskega deželnega predsednika (A. Winklerja) na Kranjskem, l. 1882. je bilo uvedeno slovensko uradovanje pri sodiščih, do l. 1894. smo si ustanovili že 662 popolnoma slovenskih in 150 slovensko-nemških ljudskih šol, katerih obisk je znašal 85—96% vseh šoloobveznih otrok, slovenski tisk se je razširil že do zadnje kmečke vasi, rasla so najrazličnejša kulturna društva, zacvetelo je slovstvo, razvijati so se začele druge umetnostne panoge in znanstveno delovanje, pojavljale so se prve zadruge itd. Skratka: v eni generaciji smo se razvili Slovenci iz kmečkega ljudstva v narod z vsemi pripadajočimi lastnostmi.

Končni razkol je tudi javno pokazal zlasti I. slovenski katoliški shod l. 1892. Ta je bil plod dr. Mahničeve načelne kritike vsega sodobnega slovenskega javnega življenja. V kulturnem delu je bila izvršena dejanska ločitev že poprej, sedaj ji je sledila še politična. Iz nekdanjih dr. Bleiweisovih konservativnih »Staroslovncev« se je razvila »Katoliška narodna stranka« (poznejša »Slovenska ljudska stranka« = SLS), a liberalni »Mladoslovenci« so se zbrali v »Narodno-napredni stranki« (NNS). Okrog prve so se začele hitro zgrinjati množice kmečkega ljudstva z duhovščino vred (vodili so jo K. Klun, A. Kalan, dr. I. Žitnik, dr. I. Šušteršič i. dr.), druga je pa zbrala zlasti svetno izobraženstvo, meščanstvo in tenko plast podeželskih bogatašev (vodila sta jo dr. I. Tavčar in I. Hribar). Končno si je še maloštevilno industrijsko delavstvo osnovalo l. 1896. »Jugoslovansko socialno-demokratsko stranko« pod vodstvom Etbina in Antona Kristana. Pri tej politični opredelitvi je ostalo prav do konca svetovne vojne in do današnjih dni.

Zaradi nedemokratskih volivnih redov je ohranila vodilno politično vlogo do začetka XX. stol. še liberalna NNS, ki si je stekla mnogo zaslug za dvig narodne zavednosti meščanstva in v narodni kulturi, medtem ko je ostala na političnem, na gospodarskem in na socialnem polju popolnoma neplodna. SLS je bila pa njena opozicionalna vloga le v korist, kajti nasloniti se je morala res na ljudstvo in si



Iz Beneške Slovenije: Viskovša
največja vas Beneške Slovenije



Celovec, središče koroških Slovencev
in sredi preteklega stoletja zibelka slovenske knjižne proizvodnje



Pogled na Gospo Sveto
središče slovenske države v VIII. stoletju (Karantanije)



Pogled na Ziljsko dolino
spredaj Šmohor, skrajna severozapadna točka slovenskega ozemlja,
v sredini Presečko jezero, v ozadju Dobrač.

ustvariti sodoben kulturni, politični, gospodarski in socialni program. Izoblikoval ji ga je predvsem veliki ljudski tribun J. E. K r e k , a v svojem voditelju dr. I. Šusteršiču je našla sijajnega političnega taktika.

Te okoliščine so bile slovenskemu narodu kljub večkrat pregrobim oblikam političnega boja in premočni uvrstitvi vseh panog javnega dela v ozke strankarske ojnice v veliko korist; kajti liberalno meščanstvo je močno pospeševalo zlasti kulturno ustvarjanje, SLS je pa dokončno razgibala in organizirala široke ljudske množice. Preplavila je vse slovenske dežele z neštetimi ljudsko-prosvetnimi društvi, ki so zanesla knjigo in časopis v sleherno kmečko hišo, s političnimi organizacijami in z oblastjo v občinah je vzgojila v ljudstvu smisel za novodobno demokratično samoupravo, a z neumornim delom na združnem polju je bistveno pripomogla zaceliti globoke rane velike gospodarske krize iz 70-ih in 80-ih let. Ploden prispevek socialistov je bila pa zlasti stvarna kritika dela obeh vodilnih političnih strank v obzorniku »Naši Zapiski« in pa vpliv njenih socialnih idej na SLS.

O b m e j n e s l o v e n s k e d e ž e l e so se tega živahnega dela ob koncu prejšnjega stoletja, ki je valovilo na Kranjskem, prav pridno udeleževale vsepovsod, le politična diferenciacija se je bila spričo nemške oziroma italijanske nevarnosti zavlekla še do začetka tekočega stoletja. Zlasti Š t a j e r s k a , kjer so vodili Slovence Herman, Gregorec in Srnec, je dala našemu narodu vrsto odličnih narodnih in gospodarskih delavcev, velikih jezikoslovcev i. dr., a P r i m o r s k a , kjer so uspešno vodili narodno borbo dr. Lavrič, dr. Tonkli, Mahnič in dr. Gregorčič, je uveljavila slovenski živelj v Trstu in rodila najnežnejšega tedanjega slovenskega lirika (S. Gregorčiča). Obupen je bil pa položaj k o r o š k i h S l o v e n c e v , ki sta jih vodila Andrej in Gregor Einspieler, kajti spričo skrajno nasilnega in nemoralnega nemškega pritiska in popolnega ponemčenja skoro vsega šolstva smo izgubljali eno postojanko za drugo, čeprav je bil Celovec še sredi XIX. stol. žarišče slovenske knjižne proizvodnje (A. Janežič, Mohorjeva družba). Celo politično čisto odrezani Prekmurci in Beneški Slovenci so dobili v tej dobi svoje prve narodne delavce s Küzmicsi in Trinkom.

V bolj ali manj sličnih okoliščinah so v drugi polovici preteklega stoletja dozorevali tudi ostali avstrijski narodi in začeli vedno glasneje terjati svojo enakopravnost z vladajočimi Nemci. Ta težnja se je izražala zlasti z zahtevo po demokratizaciji raznih političnih zastopstev. Ker Nemci nikakor niso bili voljni odreči se svoji oholi nadvladi, je rodilo to vedno bolj ogorčene narodne boje, ki so starodavno monarhijo tudi končno pogubili. Malo sposobne vlade so si sledile druga drugi, a nobena ni hotela, znala ali mogla rešiti avstrijskega vprašanja, temveč so se prebijale le iz dneva v dan. Če je katera hotela ugoditi pravičnim zahtevam slovanskih narodov, so jo brž vrgli Nemci, če je pa skušala vzdržati nasilno nemško nadvlado, je tirala v skrajno samoobrambo Slované.

Brezizhodni položaj je skušal rešiti cesar l. 1906. z uvedbo splošne, enake in tajne volivne pravice za državni zbor. Ta je ustvarila pravičnejše zastopstvo Slovanom (Slovenci smo imeli odslej 21 poslancev) in s tem močno okrepila njih položaj. Upov, stavljenih vanjo, pa tudi ta ni izpolnila, kajti narodnostni boji so vnovič vzplamteli in dosegli pod nemško nacionalno vlado barona Bienenrtha (1908—1911) celo svoj višek. Tudi izven parlamentarnih tribun se je nemško nasilje vedno bolj stopnjevalo: na Koroškem so zapirali tiste, ki so zahtevali železnični vozni listek v slovenskem jeziku, pri štajerskih sodiščih niso hoteli sprejemati slovenskih vlog in slovenske šolske otroke so pretepali, v srcu Slovenje, v Ljubljani, je dne 20. oktobra 1908 nemško vojaštvo streljalo na slovenske množice itd. itd. Tak režim je seveda moral izzvati skrajni odpor Slovanov, ki smo ga nekaj časa Slovenci naravnost vodili in onemogočali vsako parlamentarno delo (borba se je vodila zlasti za slovensko vseučilišče in zoper nemška sodišča).

Notranjo razdrapanost preživele monarhije je poostrovala še njena nemoralna zunanja politika, ki je zavzela zlasti pod vplivom madžarskih mogotcev skrajno protijugoslovansko ost. Ta je prišla do posebno vidnega izraza ob priliki aneksijske krize l. 1908/09. in balkanske vojne leta 1912/13., ko je skušala z vsemi sredstvi zlomiti malo Srbijo, obenem pa streti močno zavest jugoslovanske skupnosti tudi med lastnimi južnimi Slovani. Tudi vlada nazadnjaškega

grofa Stürgkha ni znala najti nobenega stika z razdraženimi narodi, zato je vladala večinoma brez parlamenta in s svojo protijugoslovansko usmerjenostjo sprožila končno — svetovno vojno.

Krmilo slovenske politike je prevzela v začetku tekočega stoletja v svoje roke SLS. Ta se je bila medtem razširila že na vse slovensko ozemlje. Dobila je v roko skoro vse slovenske mandate ter se pod idejnim dr. Krekovim in taktičnim dr. Šušteršičevim vodstvom krepko uveljavila tudi v državnem zboru, vzajemno s Čehi. Mejniki njenega notranjega razvoja so bili katoliški shodi l. 1900., 1906. in 1913., ki so ji ustvarjali smernice za obsežno politično, kulturno, gospodarsko in socialno delo med ljudstvom. Na zunaj je smotrno in velikopotezno izvrševala svoj moderni ljudski program v raznih samoupravnih zastopih (od l. 1908. dalje zlasti v kranjskem deželnem zboru), v parlamentu je bila pa zlasti po dr. J. E. Kreku glasnica osvobodilnih teženj vseh avstrijskih Jugoslovanov. NNS je obdržala svoj položaj le še v mestih, medtem ko so ostajali socialisti še vedno brez besede v javnih zastopih.

Vzporedno s tem političnim organiziranjem in bojem je šel tudi nagel kulturni in gospodarski dvig Slovencev. Zaradi pregoste naseljenosti slovenskega ozemlja in pomanjkanja industrije je sicer moral iskati še vedno znaten del našega prirastka kruha na tujem, vendar so se hitro celile rane iz gospodarske depresije v drugi polovici preteklega stoletja. To je bila posledica znatnih prihrankov pridnih slovenskih izseljencev, močnega izboljšanja konjunktura za kmetijske pridelke, pomembnega napredka obrti in visoko razvitega kreditnega združništva.

Prav tako smo se začeli v prosvetnem pogledu uvrščati že med najkulturnejše evropske narode. Število popolnoma slovenskih ljudskih šol se je bilo l. 1910. dvignilo že nad 907, šolski obisk na 96% in število nepismenih Slovencev je padlo na 14%. Slovenske vasi so bile vprav preplavljene z najrazličnejšimi društvi, književnost in druga umetnost se je razvijala v evropske višine (I. Cankar, Župančič), začeli smo dobivati prve slovenske srednje šole, ustvarili smo temelje za smotrno znanstveno delo vsepovsod in pripravljali smo se že na ustanovitev lastnega slovenskega vseučilišča. Skratka:

slovensko ozemlje je na vsak korak kazalo, da živi na njem visoko kulturnen in zaveden narod v priličnem blagostanju. Čeprav spričo obilice tekočih borb in stremljenj za doseganje bližnjih ciljev nismo imeli jasneje izraženega končnega občenarodnega političnega programa, so se vsi naši pogledi vendarle vedno določneje usmerjali za tokom naših rek, to je k našim ostalim jugoslovanskim bratom.

V ta nagli in lepi razvoj je treščila l. 1914. svetovna vojna. Ker je bila pri Slovencih v več kot tisoč letih podložnega življenja že zamrla tradicija lastne državnosti in ker niti najdrznejši sanjač ne doma in ne v Evropi tedaj ni mogel računati s popolnim razpadom starodavne habsburške monarhije, Slovenci prav za prav nikoli (razen leta 1848.) nismo prišli do izoblikovanja takega trdnega in širšega vsenarodnega političnega programa, ki bi zajel res ves slovenski narod in mu postavil zadnje cilje izven mej monarhije, temveč smo posvečali prav vso svojo energijo, pridnost in sposobnost le podrobnemu organizatoričnemu in ustvarjajočemu delu vsepovsod in dosegi najbližjih stremljenj. Glede na to smo bili ob pričetku svetovne vojne — kakor večina majhnih narodov — tudi brez jasnega končnega političnega koncepta. Ta položaj je še prav vidno poslabšala uvedba najreakcionarnejšega vojaškega absolutizma in nemškega terorja, ki sta na mah zadušila vse cvetoče politično in skoro vse kulturno življenje, a premnogi najvidnejši narodni delavci iz vseh slojev, kolikor ni bilo mobiliziranih, so morali v ječe in v internacije ali so bili pa vsaj pod strogim policijskim nadzorstvom.

To in pa glasni izrazi šovinističnega nemškega imperIALIZMA so začeli kmalu tudi Slovencem odpirati oči. Živa zavest bratstva z ostalimi jugoslovanskimi narodi je živela pri Slovencih sicer že vse XIX. stol. in je zajela v zadnjem predvojnem desetletju že prav ves narod z mladino na čelu. Tudi smo imeli v vseh dobah bolj ali manj tesne zveze z ostalimi južnimi Slovani, zlasti s Hrvati (Ljudevit Posavski, Trubar, kmečki upori, turški boji, zarota Zrinjskega in Frankopana, Ilirija, ilirizem, l. 1848. itd. itd.) in smo, odkar smo se začeli politično zavedati, stremeli tudi za čim tesnejšo politično naslonitvijo in združitvijo z ostalimi južnimi Slovani (n. pr. prizadevanja celjskih grofov, končni cilji kmečkih

upornikov l. 1573., sklep hrvaškega sabora l. 1712., l. 1848., ljubljanski jugoslovanski program l. 1870. in vse neštete pomembne izjave po l. 1908.). Toda šele prvi dve leti vojne sta slovenskim odgovornim politikom z dr. J. E. Krekom na čelu končno veljavno in očitno pokazali, da grozi Slovincem v zmagoviti Avstriji — sploh narodni pogin. Bilo je prepozno, da bi bili organizirali večjo legitimirano emigracijo, ki bi vplivno zastopala naše težnje v antantnih državah, zato smo pa vkljub vsem oviram po več kot dveletni nasilni zadušitvi vsega političnega življenja poiskali zopetnih tesnejših stikov z ostalimi Jugoslovani in s Čehi.

Ko sta potem umor ministrskega predsednika grofa Stürgkha in smrt cesarja Franca Jožefa I. jeseni l. 1916. povzročila znaten preobrat avstrijske notranje politike in privedla celo do zopetnega sklicanja avstrijskega državnega zbora konec maja l. 1917., smo si bili Slovenci že toliko na jasnem, da je zbralo slovensko državnozborsko zastopstvo takoj tudi vse avstrijske Hrvate in Srbe v enoten »Jugoslovanski klub« (20 Slovencev, 11 Hrvatov in 2 Srba). Njegov predsednik dr. Anton Korošec je prebral v otvoritveni seji državnega zbora dne 30. V. l. 1917. v parlamentu znamenito »majsko deklaracijo«, ki je zahtevala »združitev vsega ozemlja... na katerem prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi... v samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega narodnega gospostva tujcev in zgrajeno na demokratičnem temelju«.

Ta slovesna izjava je pred vsem svetom jasno manifestirala mišljenje in težnje avstro-ogrskih Jugoslovancev ter izzvala seveda največjo pozornost v vsej Evropi. Lepo jo je nekaj tednov pozneje dopolnila še »krfska deklaracija« »Jugoslovanskega odbora« (predsednik dr. Trumbić, Slovenci so pa zastopali v njem dr. G. Gregorin, dr. B. Vošnjak in dr. N. Zupanič) z dne 20. VII. 1917., ki je lahko še določneje izrazila zahtevo vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov po združitvi v eno, popolnoma svobodno državo. Da je za majsko deklaracijo stal v resnici ves slovenski narod, je poleg številnih uporov slovenskih vojakov (na pr. v Judenburgu l. 1917. i. dr.) in množice slovenskih prostovoljcev, ki so se v jugoslovanskih legijah junaško bo-

rile na strani antante (zlasti v Dobrudži in na solunski fronti), dokazal dovolj prepričevalno veličastni plebiscit, ki smo ga Slovenci navzlic najtežjim okoliščinam izvedli v zgodnji spomladi l. 1918. in na kakršnega se tedaj pač ni mogel sklicevati prav noben drug narod v Evropi. Izjavi slovenskih poslancev v parlamentu so se namreč na pobudo ljubljanskega škofa dr. A. B. Jegliča kot najvišje slovenske cerkvene avtoritete že dne 15. IX. 1917. pridružila tudi vodstva vseh političnih skupin v domovini, a slovensko ženstvo je začelo v decembru l. 1917. zbirati podpise za »deklarcijo« in jih v nekaj mesecih zbralo 200.000, čeprav so bile neustrašene zbirateljice marsikje izpostavljene krutemu preganjanju. Te so potem dne 25. III. 1917. ob velikanskih narodnih manifestacijah izročile v Ljubljani dr. A. Korošču kot načelniku junaškega jugoslovanskega zastopstva v državnem zboru.

Avstrijske nemško-nacionalne vlade so hotele to gibanje zadušiti s silo, poostrile so vnovič režim, grozile škofu dr. Jegliču z internacijo, strahovale ljudstvo z rekvizicijami itd., toda zaman. Čeprav so bile armade osrednjih sil tedaj zmagovite še na vseh bojiščih, Slovenci vendar nismo izgubili poguma, temveč smo, v stalnem najtesnejšem sodelovanju z brati Čehi, z neumorno propagando zrevolucionirali naše polke na frontah in civilno prebivalstvo v zaledju. Tako smo sčasoma naravnost ohromili vso notranjo moč monarhije. Ko je razglasil dne 8. I. 1918. še Wilson svojih znamenitih 14 točk in so Rusi pri mirovnih pogajanjih v Brestu Litovskem vrgli v svet zahtevo po samoodločbi narodov, ki so jo osvojili takoj tudi vsi drugi demokratični narodi, svojih protiavstrijskih namenov tudi na zunaj nismo več skrivali. Pridobili smo za svoje načrte še Hrvate, si osnovali meseca avgusta l. 1918. v Ljubljani svoj vrhovni »Narodni svet«, sklicali ob tej priliki v Ljubljani skupno posvetovanje jugoslovanskih, čeških in poljskih parlamentarcev ter se tako pripravljali na končno — osvobojenje.

To se je bližalo z naglimi koraki. Šeststoletno monarhijo smo zrušili njeni podložni narodi sami, sredi septembra so jugoslovanski prostovoljci in srbska armada predrli solunsko fronto in povzročili kapitulacijo Bolgarske ter beg nemških in avstrijskih armad z Balkana, istočasno so pa zlomile

antantne armade tudi zadnji odpor Nemcev na zapadni fronti. Tako sta bili osrednji velesili prisiljeni, da sta dne 3. X. 1918. zaprosili Wilsona za mir. Tri dni nato je bilo na podlagi slovenskih prizadevanj ustanovljeno še »Narodno vijeće« v Zagrebu (predsednik dr. Korošec) kot vrhovno politično predstavništvo vseh avstroogrskih Jugoslovanov. Cesar Karel je skušal rešiti razpadajočo monarhijo s tem, da je 16. X. ponujal njeno preosnovo v zvezno državo, toda »Narodno vijeće« je že dne 19. X. zahtevalo združitev vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov v skupno suvereno državo, ne glede na katere koli dotedanje pokrajinske ali državne meje.

Odslej so se razvijali dogodki z bliskovito naglico. Slovanski polki so začeli v množicah zapuščati italijansko fronto in so tako omogočili Italijanom njih zmago pri Vittorio Veneto, zastopstvo »Narodnega vijeća« se je pod dr. Koroščevim vodstvom odpeljalo v Ženevo, da stopi v stik z »Jugoslovanskim odborom« in s srbsko vlado, dne 28. X. je kapitulirala Avstro-Ogrska, naslednjega dne so pa med nepopisnimi manifestacijami razglasili svojo samostojnost Slovenci v Ljubljani in Hrvati v Zagrebu in »Narodno vijeće« je prevzelo vrhovno oblast v novi samostojni »Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov«, ki je obsegala vse jugoslovansko ozemlje dotedanje Avstro-Ogrske. Dne 31. X. smo sestavili tudi prvo slovensko narodno vlado v Ljubljani (preds. J. Pogačnik in 12 članov); ta se je smatrala formalno sicer za podrejeno »Narodnemu vijeću«, a je spričo danih okoliščin vršila dejansko sploh vso oblast na slovenskem ozemlju, preko katerega so se začele valiti nepregledne množice razpadle avstro-ogrske armade.

Sedaj je prišlo hitro tudi do formalne ustanovitve tako zaželenne Jugoslavije. Zastopniki srbske vlade, »Jugoslovanskega odbora« in »Narodnega vijeća« (Pašić N., dr. Trumbić in dr. Korošec) so dne 9. XI. sklenili v Ženevi tako zvani »ženevski pakt«, ki je določal združitev kraljevine Srbije, kraljevine Črne gore in Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v novo skupno »Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev«, nje začasno federalistično ureditev in osnivanje prve skupne vlade. Ker pa srbska

vlada teh sklepov ni odobrila in je začela italijanska vojska hitro zasedati jugoslovansko ozemlje, je odšlo 28 člansko zastopstvo »Narodnega vijeća«, sestavljeno iz predstavnikov vseh slovenskih, hrvatskih in srbskih strank, v Belgrad, kjer je potem dne 1. XII. 1918. regent Aleksander slovesno razglasil »združitev Srbije s pokrajinami neodvisne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v enotno Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev«.

Mlado državo so prve čase popolnoma zavzele težke zunanje-politične skrbi in pa organizacija osrednje uprave, ki jo je bilo treba ustvariti iz temeljev. Slovenska pokrajinska narodna vlada je glede na plodonosne izkušnje naših predvojnih samouprav pokazala ob tej priliki velike upravno-organizatorične sposobnosti vsepovsod, manj je bila pa v tedanjih razburkanih časih kos svojim političnim nalogam. Toda njen delokrog se je vedno bolj ožil v korist osrednje vlade, kajti pod geslom »narodnega in državnega edinstva« so se vedno bolj uveljavljale centralistične težnje.

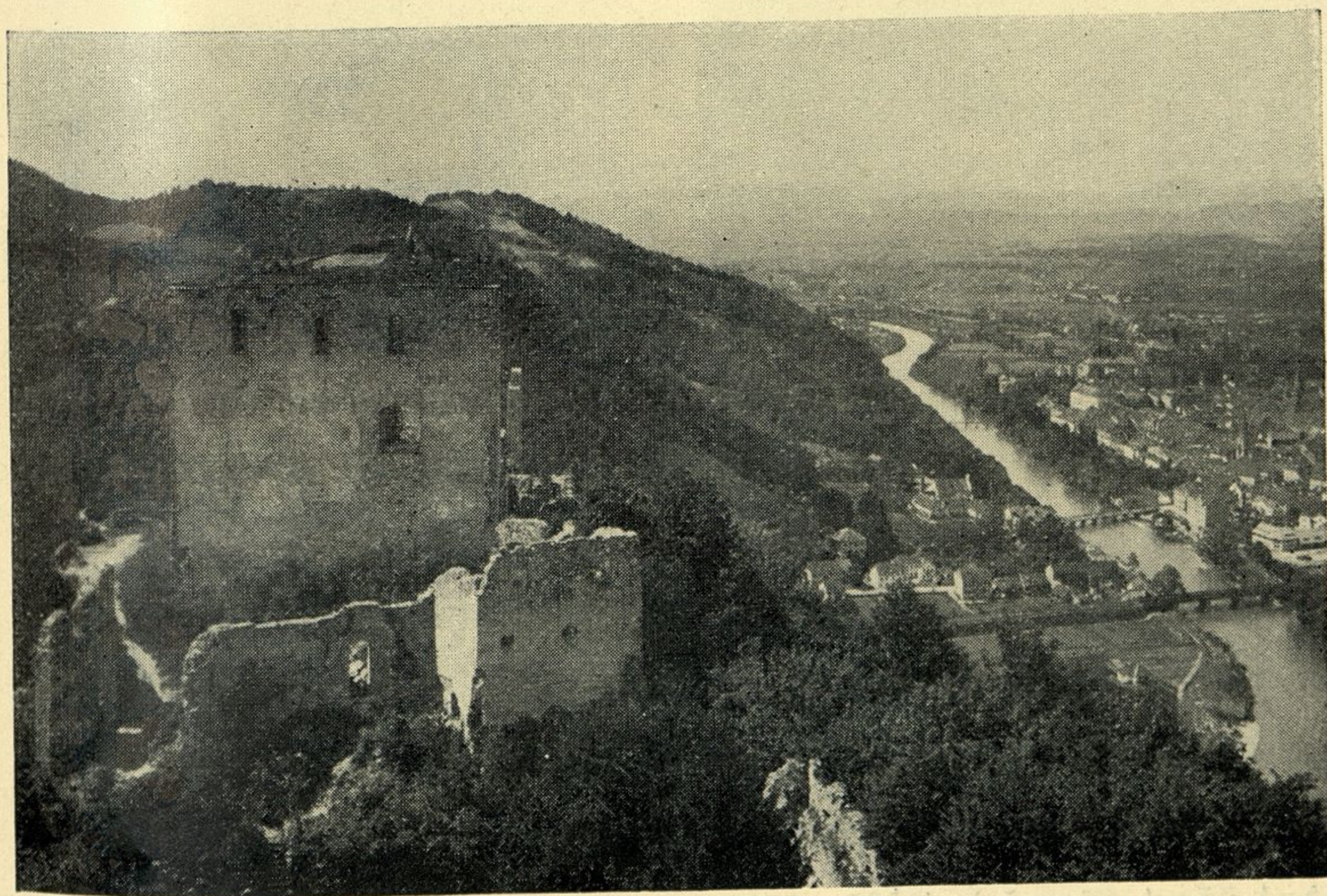
Osrednja vlada si je izprva pomagala z »začasnim narodnim predstavništvom«, a dne 12. XII. 1920 se je sešla ustavotvorna skupščina. V njej se je takoj razvila ogorčena borba med centralistično in avtonomistično (federalistično) zamislijo državne ureditve. Za prvo so se zavzemale vse srbske stranke, dočim je velika večina Slovencev in Hrvatov odločno zahtevala avtonomistično (federalistično) ureditev. Dne 28. VI. l. 1921. je bila z neznatno večino izglasovana »vidovdanska ustava« in z njo je zmagala centralistična misel, ki je postala potem glavna ovira za nadaljnji organski razvoj mlade države v prvih dveh desetletjih.

Za Slovence so bila prva leta osvobojenja izpod stoletne avstrijske oblasti zgodovinske važnosti, kajti dotlej smo bili mi in naša zemlja stoletja le objekt izkoriščanja brezdušnih tujcev, medtem ko smo postali sedaj res sami gospodarji svoje zemlje in usode. Avstrija je gradila le prometne zveze proti severu, ki so šle v korist nemškemu gospodarstvu in njegovemu širjenju, preprečevala je pa vse tesnejše prometne in gospodarske stike z jugovzhodom, iz istih razlogov je ovirala razvoj našega denarništva, vsako novo ustanovo je izrabila obenem za kolonizacijo nemškega



Kranj v sredini XVII. stol.

Kranj je bil v zgodnjem srednjem veku glavno mesto Kranjske



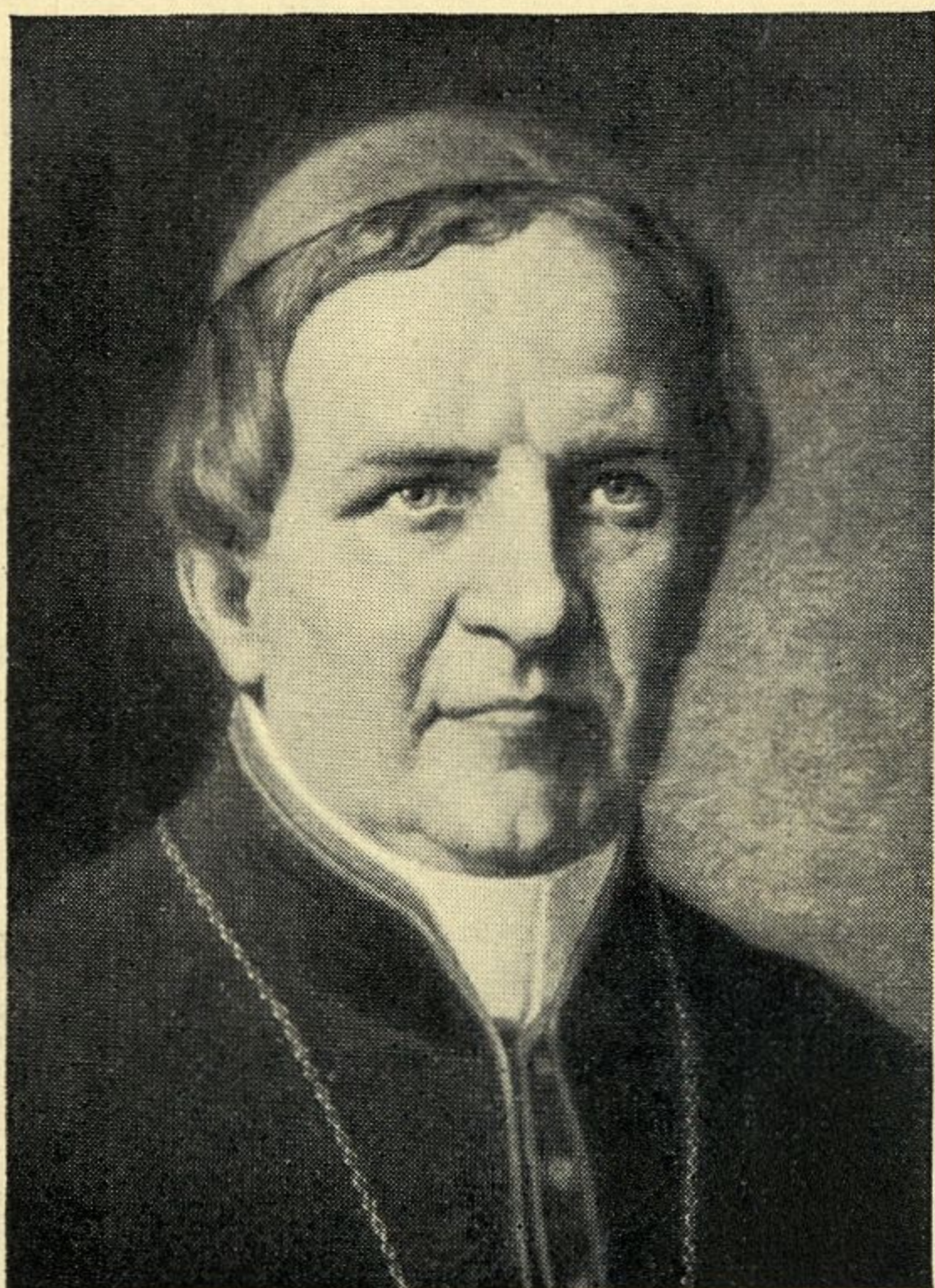
Razvaline gradu grofov Celjskih pod njimi Savinja in Celje



Dr. Janez Bleiweis (1808—1881)
polit. voditelj Slovencev sredi XIX. st.



Andrej Einspieler (1813—1888)
polit. voditelj koroških Slovencev



Ant. Mart. Slomšek (1800—1862)
pesnik, pisatelj, buditelj in
vzgojitelj



Francè Levstik (1831—1887)
pesnik, pisatelj, jezikoslovec,
kritik in politik

življa (»most od Belta do Jadrana«), ni nam dovolila lastnega višjega in strokovnega šolstva, skoraj prav vsa višja mesta vse javne uprave so bila zasedena s tujci itd. itd. Sedaj so se čez noč sesula v prah vsa ta sredstva nemške nadvlade, izkoriščanja in ekspanzije (razen nemškega — kapitala), prvič smo svobodno zadihali in prvič smo postali gospodarji v svoji hiši. Uresničen je bil naš davni politični sen: prvič v zgodovini je bilo vsaj za kratek čas združeno skoraj vse slovensko ozemlje v eno upravno celoto, Slovenijo, z lastno, popolnoma avtonomno vlado na čelu, ki se je z mladostnim zagonom uspešno lotila organizacije vseh panog skoraj razorane uprave. Toda le prekmalu je bila postavljena pred nezmagljive politične težkoče. Italijanska vojska je sledila razpadli avstrijski armadi in do konca novembra zasedla vso zapadno tretjino slovenskega ozemlja (Primorsko), kajti slovenski polki so bili raztepeni po vseh bojiščih ter brez vodstva. Zato seveda na kak organiziran odpor proti italijanskemu vdoru tudi ni bilo misliti. Na Koroškem pa spričo nepoznanja občega političnega položaja in v zaupanju v pravicoljubno antantno naklonjenost narodna vlada ni ukrenila ničesar, da bi pravočasno zavarovala ta del našega severnega narodnega ozemlja. Le na Štajerskem je general Maister, deloma na lastno pest, rešil tamkajšnji položaj, a v Prekmurju so tedaj divjale madžarske boljševiške tolpe.

V teh hudih stiskah smo stavili Slovenci prav vse nade na mirovno konferenco in na antantna gesla o osvobojenju in o samoodločbi malih narodov. Ker nismo imeli nikoli pravega smisla za kako zunanjo politično propagando, je v tistih usodnih časih v velikem svetu komaj kdo sploh vedel za naš — obstoj, kaj šele za naše težnje. Nujna posledica tega je bila, da smo našli na mirovni konferenci precej razumevanja le pri Wilsonu za naše zapadne meje, sicer se pa za našo usodo nihče ni utegnil mnogo zanimati. Tako nam je vsaka mirovna pogodba zadala novo razočaranje in nov udarec: Jugoslaviji je bilo prisojenega le 61% slovenskega ozemlja, medtem ko je bilo ostalo porazdeljeno med Italijo, Avstrijo in Madžarsko (gl. str. 19).

Usoda tega neosvobojenega slovenskega ozemlja je bila v nadaljnjem poteku razvoja zelo ža-

SLOVENSKA ZEMLJA NA MIROVNI KONFERENCI 1919.

LEGENDA:

- DRŽAVNA MEJA.
- BIVŠA KOROŠKA DEŽELNA MEJA.
- MEJA PASU A.
- MEJA PASU B.
- SEVERNA MEJA OZEMLJA ZVEČINO GLASOV TA JUG.
- STARA AVSTRIJSKO-ITALIJANSKA MEJA.
- ZAHTEVA ITALIJE OD AVSTRIJE L. 1915.
- WILSONOVA ČRTA.
- ČRTA LONDONSKEGA PAKTA.

LOCATIONS: BOVEC, JESENICE, TRZIC, KRANJ, ŠK. LOKA, LJUBLJANA, IDRIJA, LOGATEC, TOSTOJNA, GORICA, TRST, REKA.

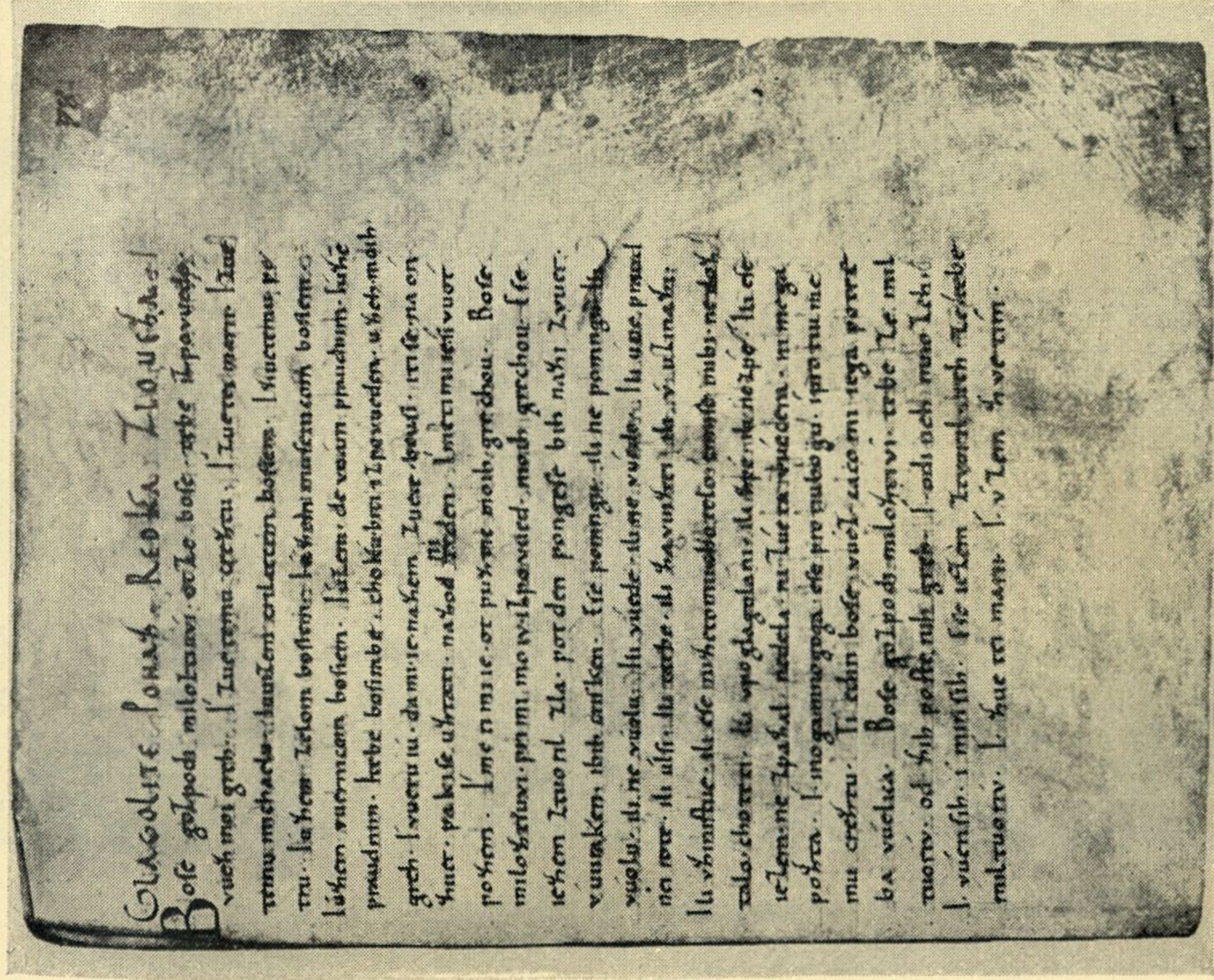
lostna. Italija ni izpolnila svojih slovesnih obljub ob priliki zasedbe, temveč je v nekaj letih zatrla prav vse nekoč tako cvetoče slovensko šolstvo, tisk, društveno, politično in gospodarsko življenje, segla celo v cerkev, poitalijanila na tisoče slovenskih rodbinskih imen, izgnala velik del izobraženstva itd. itd. Na Koroškem nam je bil sicer dovoljen plebiscit, ki se je vršil dne 10. X. 1920., toda naivna priprava od naše strani in odločno sovražno stališče mednarodne plebiscitne komisije, ki je dovolila Nemcem poljubna nasilja in sleparije, sta povzročila, da smo dobili le 41% oddanih glasov. S tem je bila izročena ta zibelka slovenske zgodovine še nasilnejšemu, hitrejšemu in smotrnejšemu ponemčevanju. Drobec slovenskega naroda, ki je ostal še pod Madžarsko, pa že itak ni imel prav nobenih narodnih pravic ne poprej in ne poslej.

Razumljivo je, da so zasekali ti dogodki nezaceljive rane v slovensko narodno telo, toda poguma nismo izgubili. Jasno smo se zavedali, da so vsake državne meje končno vendarle nekaj prehodnega, narod je pa trajen, zlasti še tak, ki je dosegel iz svoje življenjske sile tako visoko kulturno stopnjo in narodno zavest. Spričo danih okoliščin resda nismo mogli podpirati svojih nesrečnih neosvobojenih bratov, zato smo pa šli z vsem mladostnim ognjem na delo za čim podrobnejšo vsestransko organizacijo in dvig našega naroda v osvobojeni Sloveniji. Ustvarili smo polagoma vse najvišje prosvetne ustanove, dogradili nižje in skušali smo navzlic velikemu pomanjkanju lastnega kapitala ustvariti tudi primerno industrijo, dvigniti obrt itd.

Pokazali smo dovolj sposobnosti in pobud vsepovsod in dosegli bi bili še večje uspehe, da nas ni pri tem ovirala zlasti velika poveljna gospodarska kriza, ki nam ni pobrala le velikega dela naših predvojnih izvoznih trgov, temveč je tudi razvrednotila naše kmetijske in gozdne proizvode. Močno nam je škodoval tudi preoster upravni centralizem, za katerega ni bilo nobenih naravnih pogojev. Ta ni postal že zelo zgodaj le velika ovira za uveljavljanje naše iniciativnosti, temveč tudi sredstvo za nalaganje prekomernih bremen.

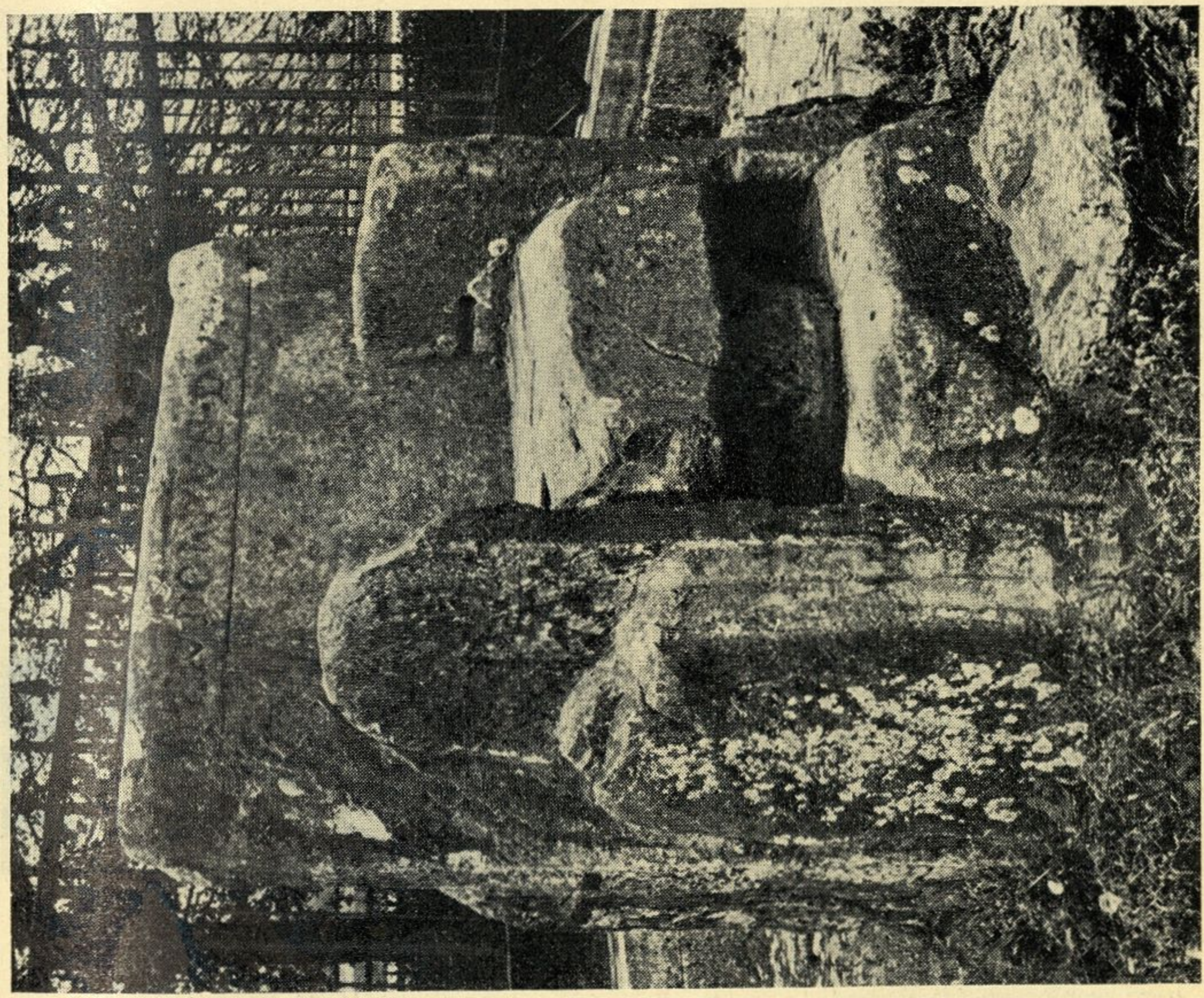
Glede na povedano je tudi razumljivo, da je postalo vprašanje notranje ureditve države že zgodaj naše osrednje

politično vprašanje in povod za ostre strankarske boje. V nasprotju s srbsko tezo o »narodnem in državnem edinstvu« smo Slovenci in Hrvatje že od vsega početka poudarjali svojo narodno posebnost in iz nje izvirajoče naravne pravice. Do viška so prikipela ta nasprotja poleti l. 1928. To je dalo kralju Aleksandru povod, da je uvedel dne 6. l. 1929. avtoritarni režim. Toda tudi ta poizkus se ni obnesel. Dne 9. X. l. 1934. je padel kralj Aleksander in tedaj je prikipela kriza do viška. Toda ravno ta kriza je bolj kot kar koli prepričevalno dokazala vso prirodno obstojno upravičenost Jugoslavije. Pri Slovencih že glede na njih malostevilnost in na njih izpostavljeni zemljepisni položaj sploh nikoli ni moglo biti niti govora o kakih protidržavnih namerah in tudi Hrvatje so navzlic ostrejšim oblikam svojega boja prepričevalno dokazali, da zahtevajo le primernejšo notranjo ureditev države, medtem ko je Jugoslavija sama tudi njim končni politični cilj. Zato je država lahko prebrodila vse preizkušnje in po daljših oklevanjih je prišlo po tolikih letih nepotrebnih nasprotij dne 26. avgusta l. 1939. končno do sporazuma med Hrvati in Srbi. Temu sedaj nujno sledi že započeta notranja preureditev vse države v smislu upravičenih slovenskih in hrvaških zahtev. Te so izražene v zahtevi po banovini Sloveniji, urejeni po strogo demokratskih načelih brez vseh avtoritarnih primesi. Nobenega dvoma ni, da bo uredila vsa vprašanja vsestransko zadovoljivega sožitja Slovencev, Hrvatov in Srbov ter jim ustvarila s tem varen in srečen končni dom, ki bo obenem porok miru in napredka v tem delu Evrope. S tem bo dosegel vsaj en del Slovencev, ki je prišel po svoji jasno izraženi volji v Jugoslavijo, svoj končni politični cilj in mogel bo v popolni svobodi popolnoma in neodvisno razviti vse svoje velike sposobnosti vsepovsod.



78
 Glagolite. Ponab. Reoka. Zlo. uch. a. s.
 B. ose. go. spodi. milo. k. a. vi. o. t. le. bo. se. x. p. e. s. t. e. i. p. o. v. u. d. o. s. t. e.
 v. u. h. m. o. j. g. r. e. h. i. i. l. u. e. r. e. m. a. g. r. e. h. t. u. i. l. u. e. r. e. m. a. m. i. l. a. e.
 t. e. m. u. m. i. c. h. a. d. o. s. t. a. u. i. l. e. m. i. l. a. t. i. m. b. o. s. t. e. m. i. l. u. e. r. e. m. a. m. i. l. a. e.
 t. u. i. l. a. h. e. m. i. l. e. m. b. o. s. t. e. m. i. l. u. e. r. e. m. a. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.
 l. u. h. e. m. v. u. c. m. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.
 p. r. a. u. d. i. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.
 g. r. e. h. i. l. u. e. r. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.
 h. u. e. r. p. a. k. i. s. e. u. h. r. a. t. i. n. a. t. o. d. i. l. u. e. r. e. m. a. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.
 p. o. h. e. m. i. l. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.
 m. i. l. o. h. e. r. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.
 i. e. h. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.
 v. u. n. a. k. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.
 v. u. l. i. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.
 n. e. i. t. o. t. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.
 l. i. v. i. n. i. f. i. c. a. t. i. o. n. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.
 t. a. l. o. c. h. o. r. t. i. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.
 i. e. l. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.
 p. o. h. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.
 m. u. c. r. e. h. t. u. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.
 b. a. v. u. e. l. i. c. a. B. o. s. e. g. o. l. p. o. d. m. i. l. o. h. e. r. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.
 t. u. o. r. i. v. o. d. h. i. b. p. o. s. t. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.
 l. v. u. e. n. i. s. i. b. i. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.
 m. u. l. t. u. o. r. i. v. l. h. u. e. r. e. m. a. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e. m. i. l. a. e.

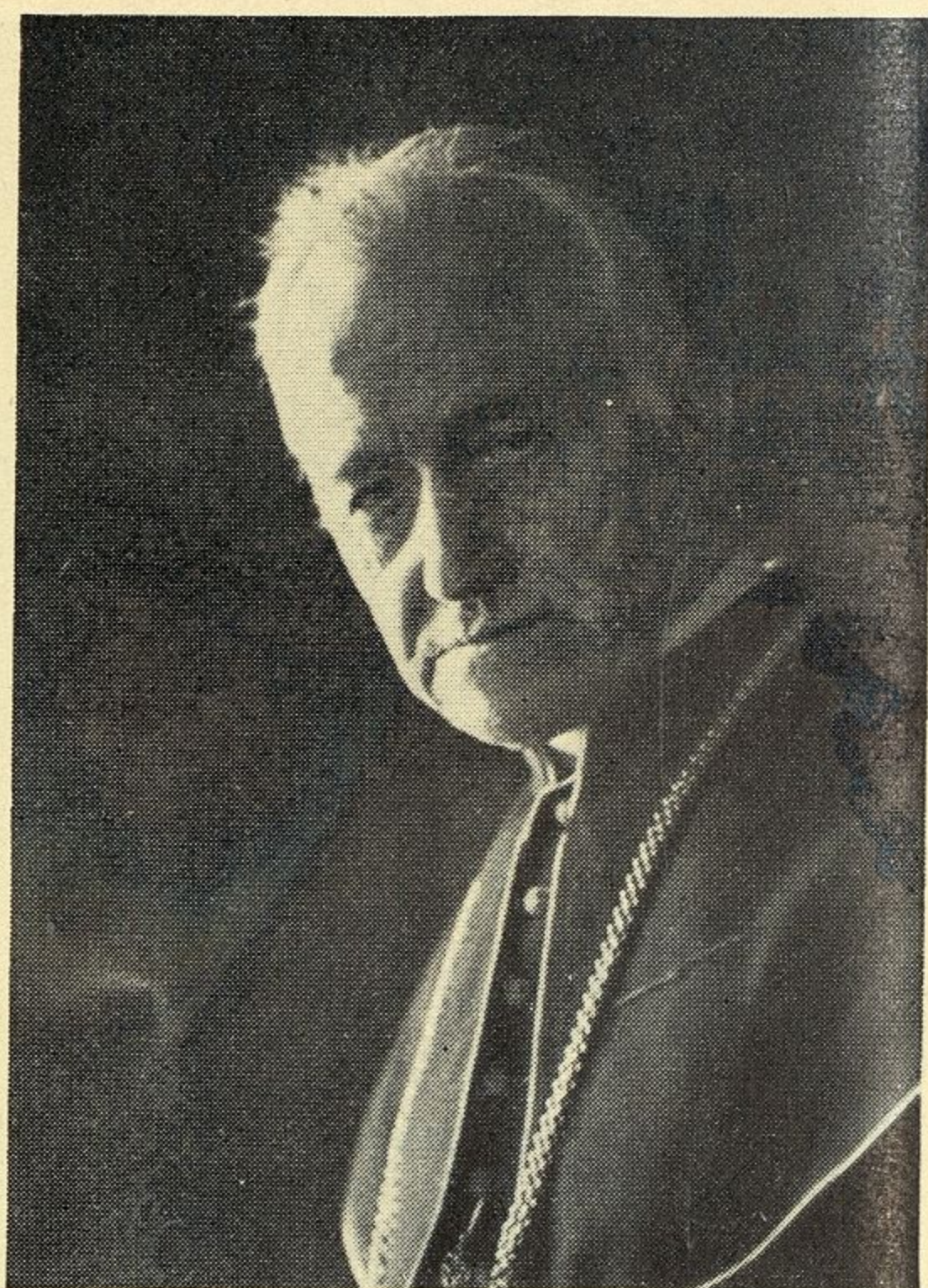
Prva stran „bržižinskih spomenikov“
 najstarejšega slovenskega in sploh slovanskega
 rokopisa v latinici (konec X. stol.)



Gosposvetski prestol
 na katerem so ustoličevali slovenske
 karantanske vojvode



Dr. Jan. E. Krek (1865—1917)
ideolog in organizator
slovenskega ljudstva



Dr. Ant. B. Jeglič (1850—1937)
ljubljski škof in duhovni
preporoditelj Slovencev



Proglasitev slovenskega osvobojenja 29. X. 1918.
na Kongresnem trgu v Ljubljani

IV. Slovenska kultura

1. Slovenski jezik

Narod, ki živi na slovenskem ozemlju, govori slovenski jezik. Ta je soroden in tudi zelo sličen ostalim južno-slovanskim jezikom, kajti ločitev pri slovanskih jezikih ni segla tako daleč kot na pr. pri germanskih.

Slovenski jezik izhaja iz praslavskega jezika, kakor so ga govorili stari Slovani v svoji pradomovini severno od Črnega morja. V V. in VI. stol. po Kr. r. se je potem razlil del teh starih Slovanov skoro po vsem Balkanu in na zapadu do Osrednjih Alp. Spojitev s prvotnimi prebivalci tega ozemlja je ustvarila polagoma temu delu Slovanov samostojen jezikovni značaj, ki bi ga mogli nazivati prajugoslovanski jezik in ki ima proti severnim slovanskim skupinam nekaj skupnih jezikovnih dejstev. Slovenci so tvorili v prvih stoletjih po naselitvi na današnje ozemlje le nekako narečje tega prajugoslovanskega jezika.

Nadaljnja popolnoma različna politična usoda Slovencev je pa povzročila tudi njih popolnoma samostojni nadaljnji jezikovni razvoj. Ta je šel v izoblikovanje nekakega praslavskega jezika, ki se je razvijal potem samostojno in sam od sebe še naprej. Spričo že opisane zemljepisne razdrobljenosti slovenskega ozemlja se je v njegovem okviru razvilo sčasoma pet velikih dialektičnih skupin, namreč: osrednje (kranjsko s Savinjsko dolino), kraško-goriško, koroško, rezijansko in vzhodnoštajersko narečje, vsako seveda še s celo vrsto podnarečij.

Slovenski knjižni jezik je temeljil izprva na dolenjskem podnarečju osrednjega narečja, kakršno obliko je imelo to sredi XVI. stol. Od tega zavisita še danes pravilna pisava in izreka današnjega slovenskega govora izobražencev. V kasnejši dobi je bil ta knjižni jezik v mnogih točkah izpremenjen še po posebnostih gorenjskega narečja ter deloma tudi ostalih narečij, zlasti v slovarskem pogledu.

Utemeljitelj slovenskega knjižnega jezika je namreč Dolenjec Pr. Trubar (1508—1586), ker je mogel doseči svoj namen (razširjanje protestantizma) le z živo narodno govorico, to je s slovenščino. Njegov jezik je imel potem prevladujoč vpliv tudi na vse poznejše pisatelje. Čeprav je Trubar vneto podpiral srbskohrvatske protestantske pisatelje, je iz navedenega razloga že on odklonil skupni knjižni jezik. Tudi kasnejša doba ni mogla imeti kakih izvenslovenskih ciljev, zato se je vse pismeno delovanje le še bolj osredotočilo izključno na Slovence in tako utrdilo slovenščino kot samostojen južnoslovanski knjižni jezik. Tega naravnega razvoja ni mogel zaokreniti tudi St. Vraz, ki je v začetku druge tretjine XIX. stol. nastopil s tako zvanim »ilirskim«, dejansko pa srbskohrvatskim jezikovnim programom. Ta je našel nekaj odmeva le pri nekaterih obmejnih izobražencih. Razvoj je šel preko tega in vseh poznejših sličnih poizkusov. Oznaka vseh političnih bojov preteklih rodov je bilo priznanje slovenščine kot samostojnega, enakovrednega in enakopravnega jezika v družini slovanskih in južnoslovanskih jezikov, tem bolj, ker je izmed slovanskih jezikov najčistejši in si je slovenski narod ustvaril v tem jeziku svojo visoko književnost ter svojsko kulturo. Postal je bistveni del slovenske narodne samobitnosti in najdragocenejši simbol vseh naših dosedanjih narodnih borb.

2. Slovenska književnost

Slovenski jezik ima tudi znamenito izročilo, saj spadajo začetki slovenskega pismenstva prav v dobo pokristjanjevanja in književne dediščine sv. Cirila in Metoda. Iz te dobe (X. stol.) so se nam ohranili znameniti *brižinski spomeniki*, ki so sploh najstarejši ohranjeni slovanski tekst, pisan z latinico. Iz poznejših stoletij nam je ohranjenih še nekaj drugih slovenskih rokopisov (n. pr. čedadski, celovski, stiški, kranjski i. dr.).

Najdragocenejše, kar imamo Slovenci iz poznega srednjega veka, je pa naša *narodna pesem*. Iz naše zgodovine je razumljivo, da se pripovedno pesništvo ni moglo više razviti, temveč je ohranilo le bolj lokalni značaj, zato se je pa tem bolj dvignila naša *narodna lirika*, ki je

morda ena najlepših v Evropi. Mnogovrstna po vsebini in po obliki poje o radosti in o bolesi našega človeka, o ljubezni, o zakonu, o družini, o polju, o rožah, o vinu, o smrti, o Bogu itd. Celo vojaške pesmi imajo skoro vse liričen značaj.

Književnost v pravem pomenu besede se je pa začela pri Slovencih tudi že v začetku novega veka. Rodila jo je reformacija, ki je povzročila pri Slovencih živahno duhovno valovanje. Uvedla je v bogoslužje narodni jezik in s tem tudi potrebo po domači knjigi. Tej potrebi je prvi zadostil Primož Trubar, izprva katoliški duhovnik, pozneje pa najodličnejši protestantski pridigar in organizator, ki je izdal l. 1551. prvi dve slovenski tiskani knjigi (abecednik in katekizem), za njima pa še dolgo vrsto drugih. Njegovemu zgledu je kmalu sledilo še več drugih slovenskih protestantskih pisateljev, izmed katerih sta najvažnejša A. Bohorič, ki je izdal l. 1584. prvo slovensko slovnico, ter J. Dalmatin, ki je izdal istega leta slovenski prevod celotnega sv. pisma, največji proizvod književnega dela slovenskih reformatorjev.

Katoliška protireformacija je že proti koncu XVI. stol. zatrla to živahno protestantsko knjižno delovanje ter ga deloma nadomestila z lastnim. Duša teh prizadevanj je bil ljubljanski škof T. Hren (1560—1630), kateremu je stal ob strani jezuit J. Čandek. Ta dva in njiju nasledniki (Schönleben, M. Kastelic, Janez Krstnik od sv. Križa, Hipolit, Rogerij i. dr.), sami svetni in redovni duhovniki, so skrbeli v XVII. stol. in v prvi polovici XVIII. stol. za najnujnejši cerkveni književni repertorij. Mimogrede je iz te dobe omeniti še delo velikega zgodovinarja J. V. Valvasorja.

Iz nekakega mrtvila, ki je v dobi protireformacije nastalo po silnem zagonu reformatorjev, je vzbudila našo književnost šele prosvetljena doba v drugi polovici XVIII. stol. Ta je rodila še potrebo po šolskem repertoriju in vzbudila prve pojave narodne zavesti ter s tem v zvezi tudi začetke preučevanja narodnega jezika in preteklosti. Razgibal je književno delovanje te dobe avguštinec Marko Pohlin (1735—1801). Ta je pisal abecednike, slovnico, slovar, računico itd., a njegov tovariš D. Dev je izdal že prvo zbirko slovenskega posvetnega pesništva »Pisanice«. Središče

vsega tega dela je bila Ljubljana, kjer so osnovali nekateri posvetni in duhovski prosvetljenci (Japelj, Kumerdej i. dr.) učeno društvo, nekako akademijo. Ta je dala pobudo še za vrsto praktičnih in gospodarskih knjig. Vzporedno so pa pričele orati slovensko književno ledino že tudi obmejne slovenske dežele (na Primorskem Stanič, na Koroškem Gutschmann, na Štajerskem Hasl, Volkmer i. dr., v Prekmurju pa M. Küzmics).

Izročila navedene akademije je nadaljeval evropsko izobraženi mecen baron Žiga Zois (1747—1819), ki je zbiral v svoji gostoljubni hiši vse kulturne delavce tedanje dobe. Najvažnejši med njimi je bil duhovnik Val. Vodnik (1758—1819), »prvi slovenski pesnik«, izdajatelj prvega slovenskega časopisa (»Lublanske Novice«) in pisatelj najrazličnejših leposlovnih, praktičnih, šolskih, poučnih in zabavnih knjig. Drugi član tega kroga A. Linhart je pa izdal prvi dve slovenski igri in se lotil domače zgodovine. Poleg teh so se začeli pojavljati leto za letom še novi kulturni delavci, ki so vedno močnejše uveljavljali slovenščino v šoli, v cerkvi in tudi v vsej drugi javnosti. To je zelo pospešila tudi francoska zasedba slovenskih dežel, čeprav je bila le kratkotrajna.

Kot odpor proti razumarski prosvetljenosti se je pojavila že na prelomu stoletja romantika. Pod njenim vplivom je zacvetela najprej slavistika, ki je našla pri Slovencih največjega predstavitelja v Jerneju Kopitarju. Ta je vzgojil in vodil zlasti največjega slavista XIX. stol., Fr. Miklošiča, in srbskega preporoditelja Vuka Karadžiča. Toda proti temu, v svojem bistvu še vedno utilitarističnemu rodu, se je dvignil kmalu mlajši rod z dr. Francetom Prešernom (1800—1849). Ta rod se je zbiral okoli pesniškega almanaha »Kranjska Čbelica«. Prešeren, ki je poznal vsa tedanja vodilna evropska slovstva, pomeni po sili svojega umetniškega ustvarjanja, po bogastvu in čistosti jezika in po mnogovrstnosti ter dovršenosti oblike višek slovenske in morda sploh vse jugoslovanske poezije. V drobni knjižici svojih »Poezij« je izmeril globočine svojega srca, širine svojega duha in je prvi razpel slovensko obzorje, da se je strnilo s svetovnim.

Prešernovemu univerzalnemu duhu pa tedanji rod še ni dorastel, zato tudi ni mogel nadaljevati njegovega visoko-umetnostnega izročila, temveč se je razvijal bolj na Vodnik-Kopitarjevem, zlasti ker je revolucija l. 1848. nujno postavila tudi poezijo v službo svojih političnih ciljev. Padec policijskega absolutizma je rodil nove zarodke slovenskega gledališča ter celo vrsto novih listov in društev, a slovenščina je dobila novega razmaha v šolah ter začela prodirati tudi v urade. V središču vsega tedanjega kulturnega življenja je stal dr. J. Bleiweis s svojimi »Novicami«, ki so prinašale poleg poučnih in političnih sestavkov tudi leposlovne prispevke ter kritične in jezikoslovne razprave v duhu in slogu domoljubne romantike. Okrog njih se je zbiral ves književniški rod iz sredine preteklega stoletja (Koseski, Vilhar, Slomšek, Cegnar, Valjavec i. dr.). Izredno delavni so bili tedaj tudi koroški Slovenci, med katerimi je omeniti v prvi vrsti U. Jarnika, Ahacija, M. Majarja i. dr.

Nekateri izmed teh so pa s svojim političnim, kulturnim in književnim delom že pripravljali pot novemu rodu, ki je srkal svoje ideje in svojo moč pri Prešernovem studencu. Glasniki tega »mladoslovenskega« rodu so bili Fr. Levstik, Josip Stritar in Josip Jurčič. Levstik se je udeleževal kot pesnik, pisatelj, kritik, jezikoslovec in politik, Jurčič se je odlikoval kot spreten časnikar in kot klasičen pisatelj vaških povesti, Stritar pa kot pesnik, pisatelj, esteta in književni organizator. Levstik in Jurčič sta črpala predvsem iz Prešerna in iz ljudstva, Stritar pa iz sodobnega svetovnega slovstva, a vsi so bili prežeti s svežimi liberalnimi idejami tedanje Evrope. Glasilo tega rodu je bil izprva Janežičev »Slovenski Glasnik« (1858—1868), prvi slovenski literarni obzornik, izhajajoč v Celovcu. Njegovi glavni sotrudniki so bili melanholični lirik S. Jenko, novelist Mandelc, klasični prirodopisec Fr. Erjavec, dozoreli pripovednik J. Mencinger in dr. Ti so pripravljali pot Stritarjevemu »Zvonu«.

Stritar je nastopil kot čist umetnik v duhu romantičnega idealizma in kot literarno-socialni bojevnik ter je v svojem »Zvonu« (1870, 1876—1880) vzgojil vrsto odličnih pesnikov in pripovednikov s Sim. Gregorčičem in Iv. Tavčarjem i. dr. Ti so potem nadaljevali Stritarjevo

delo v duhu poetičnega idealizma s književnim obzornikom »Ljubljanski Zvon« (1881 do danes). Ta je predstavljal prav do svetovne vojne nekako os in žarišče vsega slovenskega literarnega življenja. Največji pripovedniki »Lj. Zvona« so bili poleg Tavčarja opisovalec podeželskega izobraženstva J. Kersnik, narodopisni pripovednik J. Trdin, satirik in filozof J. Mencinger, romanopisec Fr. Detela, Starè, Podlimbarski in dr.; glavna pesnika sta bila pa melodični goriški domoljubni lirik S. Gregorčič in realistični pesnik balad in romanc Ant. Aškerc. Razen Gregorčiča so se uspešno uveljavljali še drugi sinovi danes neosvobojenega slovenskega ozemlja, kakor Krilan, Sket i. dr., da, celo Iv. Trinko iz Beneške Slovenije.

Svetovnonazorski razkol, ki ga je v 80-ih letih izzval nastop dr. A. Mahniča, je povzročil, da so si tudi katoliško opredeljeni književniki pod vodstvom filozofa dr. Fr. Lampeta osnovali l. 1888. svoje glasilo »Doma in svet«, ki si je kmalu prav tako vzgojil vrsto vidnejših talentov (Ant. Medved, P. Bohinjec, Fr. Jaklič i. dr.).

Nova literarna gesla, ki so se uveljavljala konec preteklega stoletja v kulturni Evropi, so pa tudi pri Slovencih kmalu potisnila v stran staro domoljubno romantiko in nekoliko plehki poetični realizem. V »Ljubljanskem Zvonu« je za kratek čas zavladal naturalizem (Fr. Govekar, R. Murnik, E. Kristan, Z. Kvedrova i. dr.), a ga je hitro zasenčil novoromantični simbolizem slovenske moderne. Njeni največji predstavitelji so čustveno in miselno globoki mojster modernega slovenskega verza Oton Župančič, mojster moderne psihološke novele Ivan Cankar, D. Kette in J. Murn. Zadnja dva iz te četvorne pesniške plejade, oba sijajna pesniška talenta, sta umrla še kot na pol dorasla mladeniča, Župančič in Cankar sta pa po Prešernu prva zopet dvignila slovensko slovstvo do prave pravcate svetovne višine. Poleg teh vodilnih duhov in klasikov slovenske moderne so se zbrali v prvih dveh desetletjih tekočega stoletja okrog »Ljubljanskega Zvona« še pesniki R. Maister, V. Jerajeva, Cv. Golar i. dr. ter pripovedniki Fr. Milčinski, dr. I. Šorli, M. Pugelj, dr. Al. Kraigher, Vl. Levstik in dr., deloma učenci realizma in naturalizma, deloma moderne. Vzporedno s temi je rodil v tej dobi tudi katoliški tabor okoli »Doma in sveta«

nekaj velikih talentov, med katerimi sta zlasti klasika slovenskega pripovedništva Fr. S. Finžgar in dr. Iv. Pregelj, razen teh pa še Ks. Meško, St. Majcen in dr. ter pesnika S. Sardenko in M. Opeka. Zlasti med mladim rodом obeh taborov je bila pa odlično zastopana tudi slovenska Primorska, kakor poleg že omenjenega Preglja z dr. A. Gradnikom, J. Lavrenčičem, Bevkom, N. Velikonjo i. dr.

V prvih poveljnih letih so se pojavljale razne moderne smeri (ekspresionizem i. dr.), ki dlje časa niso mogle uveljaviti nobenih močnejših predstavitev, polagoma so se pa tudi iz najmlajšega rodu izoblikovali mnogi pomembni talenti, med katerimi bi bilo navesti zlasti (po večini lirične) pesnike Fr. Albrehta, J. Glaserja, I. Grudna, M. Jarca, M. Klopčiča, E. Kocbeka, S. Kosovela, J. Pogačnika, F. Seliškarja, V. Tauferjevo, A. Vodnika, B. Voduska in B. Faturja ter pripovednike St. Majcna, J. Kozaka, Iv. Zorca, J. Pahorja, Vl. Bartola, J. Jalna, L. Mrzela, B. Magajno, M. Malešiča, M. Kranjca in dr. Čeprav je lirika še vedno najmočnejša vzmet našega slovstva, so se pa ob njej vendarle lepo razvili tudi roman, drama in povest s poglobljeno življenjsko resničnostjo v obrazovanju družabnih, narodnih in verskih vprašanj.

Med kritiki zavzemata po vojni najvidnejše mesto Fr. Koblar in J. Vidmar, med bibliografi pa dr. J. Šlebinger.

Tako smo si ustvarili Slovenci v teku enega dobrega stoletja lepo in bogato slovstvo, ki je globoko zasidrano v narodu, stremi v svetovne višine ter se po svojih notranjih vrednotah uspešno kosa s slovstvom vsakega drugega južnoslovanskega naroda. Njegova najznačilnejša zunanja poteza do vojne je bila ta, da se zaradi naših skromnih sredstev ni izražalo tolikanj v knjižnih izdanjih, kolikor bolj v periodičnih književnih obzornikih (»Slov. Glasnik«, »Zvon«, »Lj. Zvon«, »Dom in svet« i. dr.). Ti so se po vojni sicer še pomnožili, vendar danes ne tvorijo več v toliki meri skoro edinega ogledala naše slovstvene proizvodnje. Iz istega razloga Slovenci tudi dolgo nismo mogli priti do večjih založništev. Za slovensko knjigo sta zato dolgo mogli skrbeti skoro le obe veliki splošno narodno-kulturni ustanovi, »Družba sv. Mohorja« in »Slovenska Matica«, katerima so

se začela šele na prelomu stoletja pridruževati še zasebna založništva, kakor »Jugoslovanska knjigarna«, L. Schwentner, Kleinmayr & Bamberg ter A. Gaberšek v Gorici. Po vojni so se ta pomnožila še s celo vrsto drugih, ki danes vprav tekmujejo ne le glede števila izdanj, temveč tudi glede res vzorne zunanje opreme (Nova založba, Tiskovna zadruga, Akademsko založba, razne »Matice« in »družbe« itd.).

Kakor se je lepo in organsko razvijala slovenska lepa knjiga, tako smo imeli pa iz raznih razlogov dolgo velike težkoče z znanstveno literaturo. Sicer smo imeli v vseh časih in vseh strokah velike znanstvenike, tudi svetovnega učenjaškega slovesa (n. pr. matematika Vego, slavista Kopitarja in Miklošiča, pravnika Kranjca, kartografa Kozena i. dr.), toda skoro vsi so se morali udeleževati izven domovine in v tujih jezikih, zlasti v nemščini. Navzlic temu smo pa tudi tukaj storili vse, kar je bilo mogoče, čeprav smo bili v tem pogledu še bolj kot v leposlovju navezani skoro le na razne zbornike in obzornike (Letopisi in pozneje Zborniki Slov. Matice, Katol. Obzornik, Čas, Veda, Slov. Pravnik, Časopis za zgodovino in narodopisje itd.).

Po vojni, ko je bilo obnovljeno naše slovensko vseučilišče, so se pa razmere tudi v tem pogledu prav vidno izboljšale. Med najodličnejše slovenske znanstvenike, ki uživajo velik ugled tudi izven slovenskih meja, bi lahko prištevali v slovstveni zgodovini Prijatelja, Kidriča, Grafenauerja i. dr., v jezikoslovju Kopitarja, Miklošiča, Škrabca, Štreklja, Murka, Breznika, Nahtigala in Ramovša, v zgodovini Rutarja, Kaspreta, Vrhovca, Vl. Levca, Fr. Kosa, Grudna, M. Kosa, Mala, Hauptmana i. dr., v filozofiji Mahniča, Ušeničnika, Rostoharja, Vebra i. dr., v prirodnih vedah Erjavca, Zarnika Seidla, Hinterlechnerja, Jesenka, Samca i. dr., v matematiki Vego, Močnika, Plemlja in Zupančiča, v tehniki Vidmarja, Preglja i. dr., v pravnih vedah Kranjca, Zhishmana, Žolgerja, Pitamica, Kušēja, Polca, Žižka i. dr. Glede na to nam je bilo ob priliki obnovitve našega vseučilišča treba pozvati v domovino v glavnem le naše lastne ljudi, ki so delovali dotlej na tujih znanstvenih zavodih. Še bolj smotrno bo pa v bodoče seveda uredila slovensko znanstveno delo naša nova »Slovenska akademija znanosti in umetnosti«.

3. Slovenska likovna umetnost

Kakor vsi narodi tako imamo tudi Slovenci že od najstarejših časov iz ljudstva rojeno in neosebno ljudsko likovno umetnost, ki ustvarja pogosto z zelo neznatnimi sredstvi in ki ima, kakor višja umetnost, zabeležiti dobe razcveta in upadanja. Poslednji izraz ji je pri nas vtisnila baročna umetnost, ki je bila pri Slovencih izredno razvita. Ona priča o ljudstvu prirojenih umetniških nagnjenjih in nam stoletja ohranja značilne poteze, iz katerih moremo sklepati na davne kulturne odnose.

Stavbarstvo ni po različnih pokrajinah različno le zaradi različnih podnebnih prilik, temveč tudi zaradi različnih narodopisnih vplivov. Posebno mnogo lepotnega okusa so kazale pol zidane in pol lesene gorenjske (alpske) hiše. Velik smisel za plastiko se je izražal v rezbarskih izdelkih, s katerimi je ljudstvo krasilo razne predmete za vsakdanjo rabo (preslice, pipe, palice itd.), dalje v lesenih soham in drugih rezbarijah. Slikarstvo se je izražalo zlasti na pohištvu (na skrinjah, na omarah i. dr.), a najzanimivejša slovenska posebnost so »končnice« čebelnih panjev, ki pričajo o zdravi šegavosti in dobrem krasilnem smislu preprostih umetnikov. Najširše polje izživljanja je pa našla ljudska umetnost seveda v ornamentiki (lončarstvo, bogate vezenine, pisanice itd.), kjer najdemo pogosto prastare krasilne motive. Pod vplivom kulturnega izenačevanja je pa začela vsa ta ljudska umetnost sredi preteklega stoletja doživljati nekako krizo in se ozira danes po novih, današnjim prilikam primernejših oblikah.

Glede višje umetnosti segajo prvi sledovi sicer prav v visoki srednji vek, a številnejše priče sta nam zapustila šele romanski slog in zgodnji gotski slog, ki so ju zanesli na Slovensko nemški naseljenci in plemstvo. V poznejši gotiki je začela nastajati na Slovenskem vrsta umetniških del vseh strok likovne umetnosti, istočasno se pa tvori že tudi krajevno domače umetnostno izročilo. Najzanimivejši spomeniki gotskega stavbarstva so razne cerkve s svojimi gotskimi kiparskimi spomeniki in gotskim stenskim slikarstvom. Znani slikarji tedanje dobe (XIV. in XV. stol.) so: Johannes de Laybaco, Andrej iz Ostroga, Vincencij iz

Kastve in Jernej iz Loke. Sredi XVI. stol. pa gotsko freskarstvo polagoma zamre.

Italijanska renesansa pri Slovencih zaradi premočnega nemškega vpliva ni zapustila posebnih sledov, zlasti ker je nastopila tik za njo še reformacija, ki likovni umetnosti ni bila naklonjena. Iz prav vidnega propadanja jo je rešila šele katoliška protireformacija v začetku XVII. stol. Njen največji pospeševatelj je bil ljubljanski škof T. Hren, ki je pridno gradil, prenavljal in okraševal cerkve ter uvedel v slovenske dežele tudi jezuite. Ti so prinesli s seboj humanistično kulturo in v umetnosti baročni slog. Značilni proizvodi baročne cerkvene umetnosti XVII. stol. so zlasti »zlati oltarji« po nekaterih cerkvah. Živahno se je uveljavljala nova smer tudi v svetnem stavbarstvu in v krasilni umetnosti (pri meščanskih hišah in plemiških graščinah).

Svoj višek je dosegla ta doba v začetku XVIII. stol. z ustanovitvijo »Academia Operosorum«. Pod njenim vplivom je bilo mnogo starih gotskih spomenikov nadomeščenih z baročnimi ali pa zgrajenih na novo. Te stavbe je okraševalo več odličnih tujih in domačih kiparjev in slikarjev, med katerimi so najznamenitejši J. Quaglio, Fr. Robba, L. Mislej, S. Grahovar, Maček i. dr. Quaglio je uvedel na Slovenskem italijanski način iluzionističnega stenskega slikarstva, katerega so potem v XVIII. stol. gojili Slovenci Jelovšek, Jamšek in Potočnik. Druga, v italijanskem duhu delujoča smer, je pa gojila slikarstvo v smislu patetičnih baročnih vizij. V tej vrsti so se poleg tujcev V. Metzgerja in Kremser-Schmidta odlikovali zlasti domačini Jelovšek, Bergant in Cebej.

V drugi polovici XVIII. stol. je sicer začelo vedno več slovenskih umetnikov posecati dunajsko umetnostno akademijo, toda ta novi vpliv še dolgo ni mogel izpodriniti italijanskega. Iz konca XVIII. in iz začetka XIX. stol. so najvažnejši domači umetniki slikar Kavčič, slikar in bakrorezec Janša, Fr. Lindar, Reš i. dr. Slovenec je bil tudi eden največjih tedanjih pečatorezcev v Evropi, J. Šega. Večina teh je živela v tujini, dočim je delovala doma slikarska rodbina Layerjeva, ki je vzgojila tudi dolgo vrsto podeželskih slikarjev epigonov.

Na prehodu iz XVIII. v XIX. stoletje se pojavita kot glasnika novega posvetnega okusa Herrlein in M. L a n g u s , s katerim se začenja na Slovenskem lastno pokrajinarstvo in portretno slikarstvo v okusu biedermajerskega meščanskega miljeja. Langus je prvi večji in samostojni pojav slovenske likovne umetnosti, ki je deloval v domovini in ki se je tudi zavedal svojega slovenstva. Uveljavljal se je kot znamenit cerkveni slikar in portretist. Langusovo posvetno smer so potem v portretu nadaljevali zlasti Stroj, v pokrajinarstvu pa Karinger in Korošec Pernhardt.

Večji umetnik kot Langus je bil pa nežni idealist J. W o l f (1825—1844), eden največjih slovenskih umetnikov sploh. Udeleževal se je v cerkvenih freskah in v olju, značaj njegovega dela pa je monumentalno kompozicijski. Iz njegove bližine je izšel ves naslednji rod slovenskih slikarjev do impresionizma. Do evropske višine sta se povzpela zlasti brata Janez in Jurij Š u b i c , ki sta dosegla velike uspehe tudi v tujini. Starejši Janez je ostal vseskozi romantik, mlajši Jurij je pa zašel pozneje v r e a l i z e m , ki je začel tedaj prodirati s severa in od zapada tudi v slovensko umetnost. Sovrstniki Šubicev so bili Petkovšek, Franke, Grilc, Repič i. dr., zlasti pa ustvaritelja prvih ljubljanskih spomenikov Al. Gangl in Iv. Z a j e c . Arhitektura druge polovice XIX. stol. je tudi na Slovenskem eklektično posnemala stare sloge. Novo noto je dal ljubljanski arhitekturi po potresu l. 1895. le jugoslovanski arhitekt Vancaš, ki je stal zlasti pod vplivom s e c e s i j e .

Najmlajši Wolfov učenec je bil A n t o n A ž b e , lastnik sloveče slikarske šole v Monakovem, iz katere je izšel ves starejši rod slovenske moderne. Ta tvori z V e s e l o m nekako zunanjo vez med realisti in impresionisti. Poslednji so se učili pri Ažbetu in pri francoskih impresionistih, zlasti pa Segantiniju. Najvažnejši slovenski impresionisti so pokrajinar Iv. Grohar, mojster vizionarnega prepesnjevanja naravnih vtisov R. J a k o p i č (* 1869), krajinar M. Jama in M. Sternen, ki daje prednost figuri. Impresionisti so bili tudi prvi, ki so hoteli uveljaviti svojo umetnost le med lastnim narodom in so v ta namen z velikim moralnim uspehom priredili l. 1900. prvo skupno razstavo v Ljubljani, nakar so pozneje uspešno razstavljali še po

raznih evropskih kulturnih središčih in vzbujali tam veliko pozornost.

Poleg impresionistov so se začeli v začetku XX. stoletja uveljavljati še učenci dunajskih šol, ki so pokazali veliko zanimanje tudi za druge vrste umetniške proizvodnje, kakor za grafiko, za plakat, za dekorativno slikarstvo, za malo plastiko itd. Najvidnejši zastopniki teh so H. Smrekar, S. Šantel in M. Gaspari. Poleg teh dveh skupin sta se pa močno uveljavila še plenerist in portretist Iv. Vavpotič ter Fr. Tratnik, ki je uspel zlasti s svojimi socialnimi risbami.

Tratnik in do neke mere tudi njegov mlajši tovariš A. G. Kos sta postala nehote že tudi nekaka zunanja vez med impresionisti in povojnimi ekspresionisti. Njih najizrazitejša zastopnika sta brata France in Tone Kralj. Izmed njiju je segel zlasti France naravnost k abstraktni simboliki oblike in podaja le izvleček realističnega stanja, skoncentriranega čisto na izraz. Tone se je pa zelo uspešno posvetil tudi cerkvenemu monumentalnemu slikarstvu. Njiju sodobnik B. Jakac je visoko dvignil slovensko grafiko in se uveljavil kot odličen krajinar. Razen navedenih so se potem zadnja leta uveljavili še St. Cuderman, M. Maleš, brata Vidmarja, Mira Pregelj, Pengov, O. Globočnik, Fr. Stiplovšek i. dr. Neosvobojeni Primorci so v tem krogu odlično zastopani s Pilonom, Sedejem, Goršetom i. dr. V Ameriki deluje z velikim uspehom H. Perušek, v Egiptu pa J. Hilbert. Slovensko slikarstvo se je razvijalo po vojni vzporedno s sodobnim evropskim slikarstvom in so odmevale v njem bolj ali manj vse struje od ekspresionizma do surrealizma.

V XX. stoletju se je začela močneje uveljavljati tudi plastika. Fr. Berneker je ustvaril s svojim Trubarjem najlepši ljubljanski spomenik, L. Dolinar je pa poleg nekaterih spomenikov izklesal več pomembnih portretov in kiparsko opremil več palač. Iz povojnega rodu so si kot kiparji pridobili imena zlasti brata Kralja, Loboda, Napotnik, Gorše, T. Kos, Pirnat, Bulovčeva i. dr. Čeprav je bila kiparska tradicija zelo šibka, smo Slovenci tudi tukaj dosegli po vojni nesluteno zrelost.

Tudi v arhitekturi so nekatere močne osebnosti dvignile v XX. stol. slovensko stavbarstvo z mrtve točke

posnemanja zgodovinskih slogov. Jager je po prvih uspehih v domovini sicer odšel v Ameriko, pač pa je Fabiani okrasil Ljubljano z nekaterimi važnimi deli. Izmed vseh se je pa dvignil najviše profesor ljubljanske tehnike Jože Plečnik, ki pojmuje arhitekturo tudi po nacionalni strani najgloblje. Z regulacijo cest in trgov ter z gradnjo raznih javnih stavb obrazuje moderno Ljubljano. S tovarišem Iv. Vurnikom vzgajata nov rod mladih arhitektov, ki plodneje pojmuje razna arhitektonska vprašanja v smislu narodne kulture. Med njunimi učenci se že uspešno uveljavljajo Fr. Tomažič, H. Hus, J. Omahen, D. Serajnik, Černivec i. dr. Vurnik ima v zvezi s svojo ženo, slikarico Heleno, tudi velik vpliv na dvig sodobne cerkvene umetnosti.

Čeprav brez vsake prave tradicije, sta se po vojni nepričakovano visoko dvignila tudi umetnostna zgodovina in kritika, ki imata svoje najvidnejše zastopnike v dr. Steletu, dr. Izid. Cankarju, dr. Mesesnelu i. dr.

4. Slovenska glasbena umetnost

Tudi glasbena umetnost ima svojo najstarejšo in najpristnejšo obliko v narodni pesmi. Ta se je razvijala izza najstarejših časov, dokler ni dobila v zadnjih dveh stoletjih oblike, v kakršni jo poznamo danes. Slovenski narod je že po svoji naravi zelo muzikalen, zato je popeval in še popeva kot malokateri drug narod. Slovenske narodne pesmi, v katerih je zakopan bogat zaklad najnežnejše umetnosti in ki jih ljudstvo navadno poje triglasno, so po veliki večini lirične ter izražajo otožnost in odpoved, časih šegavost, a precej je tudi religiozne legendarne epike, malo pa junaških pesmi in bojnih koračnic. Zbirali in harmonizirali so te narodne pesmi zlasti Gerbič, Aljaž, Žirovnik, Štritof, Dev, Hubad, Bajuk in Marolt.

Zgodovina slovenske umetne glasbe je pa še precej neraziskana. Misali iz srednjega veka pričajo, da se je na Slovenskem že tedaj zelo gojil gregorijanski koral, a v pesmaricah XVI. stol. je ohranjenih mnogo ostankov cerkvenih pesmi iz XII.—XIV. stol. Že v začetku XV. stol. je pa gregorijanski koral začela nadomeščati re-

n e s a n s a s svojim mnogoglasnim petjem. Iz te dobe imamo tudi že poročila o velikih glasbenikih slovenskega rodu. Največji med njimi je bil dunajski škof in dvorni kapelnik cesarja Maksimiljana, J u r i j p l. S l a t k o n j a, ki je bil prvi zastopnik nizozemske renesančne polifonije med Slovenci.

R e f o r m a c i j a je zelo pospeševala slovenski kulturni polet skoraj vsepovsod, torej tudi v glasbi. To nam dokazujejo številne pesmarice iz one dobe, kakor Trubarjeva, Bohoričeva i. dr., ki pričajo o visoki glasbeni kulturi tedanjega rodu. Zato je tedanja doba tudi mogla roditi glasbenika svetovnega imena, J. G a l l u s a - P e t e l i n a (1550—1591), ki tvori vrhunec kontrapunktne polifonije. Njegove posvetne in cerkvene skladbe veljajo še danes za prave bisere svetovne glasbene literature.

P r o t i r e f o r m a c i j a je v XVII. stoletju izpodrinila severnozapadne kulturne vplive in uveljavila romanske, ki so jih pospeševali zlasti jezuiti. V XVIII. stoletju je že popolnoma prevladal italijanski muzični stil (rokoko) in polagoma osvojil tudi cerkveno glasbo. Mnogo in povsod so peli, a visoko kakovost tedanje glasbe so pridno pospeševali številni izdajatelji pesmaric, kakor Stržinar, Lavrenčič, Redeski i. dr. Kako zelo je cvetelo že tedaj na Slovenskem glasbeno življenje, nam glasno priča dejstvo, da je bila že l. 1701. ustanovljena v Ljubljani »Academia Philoharmonicorum«. Ta je še danes eno najstarejših glasbenih društev v Evropi sploh in v njem nam je tudi iskati začetkov slovenske umetne posvetne glasbe na prelomu XVIII. in XIX. stoletja.

Glasbena kultura je bila tedaj na višku. J. Zupan je (l. 1789.) uglasbil prvo slovensko opero in tudi med ljudstvom je živelo vse polno pevcev, ki so zlagali in komponirali pesmi. To izročilo se je vzdržalo še tudi po francoskih vojnah, ko so začeli v posvetno glasbo prodirati r o m a n - t i č n i v p l i v i, medtem ko se je v cerkvah, ki so bile v tej dobi že povečini opremljene z orglami, še vedno vzdrževal italijanski klasicizem. Njegov zadnji pomembni zastopnik je bil plodoviti Gr. R i h a r (1796—1863), ki je vzgojil dolgo vrsto učencev. Ti so potem tudi med ljudstvom visoko dvignili cerkveno petje in glasbo. Razen Riharja so iz te dobe pomembni še B. Potočnik, G. Mašek in J. Mihevc.

Proti Riharjevi rokokojski glasbi je pa nastal polagoma odpor med mlajšim rodom, ki je zastopal cecilijansko smer. Na čelu te nove, religioznejše smeri je korakal glasbeno visoko naobraženi A. Foerster, ki je vzgojil skoro ves današnji starejši cerkveni glasbeni rod in sam skomponiral nad 800 cerkvenih in posvetnih skladb. Njegova stremljenja sta vneto podpirala zlasti A. Hribar in H. Sattner, a v začetku tekočega stoletja je dobila slovenska cerkvena glasba še novih pobud od dr. Fr. Kimovca in izredno plodovitega St. Premrla. Tudi iz njiju šole je izšlo mnogo nadarjenih cerkvenih glasbenikov (Tomc, Mavi. dr.). Vsi so dali cerkveni glasbi resen značaj, jo poglobili in jo tudi formalno visoko dvignili.

Sredi preteklega stoletja se je pa začela z nastopom romantike visoko in naglo dvigati tudi slovenska posvetna glasba z izrazito narodno smerjo. Ta je ustvarila nepregledno množico zborov, samospevov s klavirjem, klavirskih in orkestralnih skladb, kantat, koračnic, več oper itd. Njena prva pobornika sta bila J. Fleišman in K. Mašek, a potrebam po narodnih družabnih in političnih manifestacijah so s primernimi skladbami ustrezali Hajdrih, Nedved, A. Leban, M. Vilhar i. dr. Ti so prebili led slovenski posvetni umetni glasbi, nakar se je po kakovosti in po obsegu hitro dvigala. Med najodličnejše preporoditelje spada tudi tukaj Anton Foerster, za njim pa bratje Josip, Gustav in Benjamin Ipavic, D. Jenko, Fr. Gerbič, Volarič, Fr. S. Vilhar, H. Sattner i. dr. Vsi ti so ustvarili slovenski glasbi trdne in trajne temelje, tako da je lahko odslej vzporedno korakala z vsem ostalim umetnostnim gibanjem in razvojem.

Z nastopom impresionizma v literaturi in v likovni umetnosti se je že tudi v glasbi pojavila moderna, ki se je učila v sodobni evropski glasbi, a je vendarle temeljila z vsem svojim bistvom v domači slovenski zemlji. Nastopila je l. 1901. z veliko glasbeno revijo »Novi akordi«, ki jo je urejeval prof. dr. G. Krek, a najizrazitejša osebnost med njimi je A. Lajovic, ki je uglasbil mnogo samospevov s spremljevanjem klavirja ali orkestra, zborov in razna orkestralna dela. Eden najplodovitejših in najpopularnejših novejših slovenskih skladateljev je pa E. Adamič, ki se je naslonil zlasti na narodne tekste, ritmiko in melodiko.

Poleg navedenih treh vodilnih zastopnikov moderne so se zbrali okoli »Novih akordov« še O. Dev, Pavčič, Vodopivec, Premrl, Schwab, V. Parma, R. Savin i. dr. Zadnja dva sta napisala tudi več oper.

Po vojni so pa nastopile seveda najmodernejšestruje, ki streme za poglobitvijo muzike in potenciranjem izrazitosti, ne ozirajoče se na zvok. Zlasti vokalna glasba je doživela nov zalet, medtem ko se pojavlja instrumentalna močnejše šele v zadnjih letih. Na splošno pa tiči v slovenski glasbi izredna notranja življenjska moč, ki čaka na ugodne razmere, da se utelesi. Posebno uveljavili so se Škerjanc, Ravnik, Kogoj, Tomc, Osterc, Arnič, Ukmar, Bravničar, Šivic i. dr.

Enako naglo je napredovala in se visoko razvila tudi reproduktivna glasbena umetnost. Od l. 1701. deluje že omenjeno »Filharmonično društvo«, l. 1872. je bila ustanovljena »Glasbena Matica« (nje duša je bil dolgo let M. Hubad) s slovečim pevskim zborom, z glasbeno šolo, s konservatorijem in z glasbenim založništvom. L. 1877. ji je sledilo »Cecilijansko društvo«, posvečeno pospeševanju cerkvene glasbe, od l. 1892. imamo stalno slovensko opero in leta 1939. je bila končno ustanovljena še »Glasbena akademija«. Slovenci imamo celo vrsto odličnih pevskih zborov (zadnja leta slovi najbolj »Akademski pevski zbor«, vodja Marolt), z lokalnimi pevskimi zbori, godbenimi društvi itd. so pa vse slovenske pokrajine že več desetletij naravnost poplavljenе. Za vzgojo podeželskih organistov in voditeljev zborov si je pridobila mnogo zaslug orglarska šola, ki jo vodi St. Premrl. Veselje do umetnega petja celo med preprostim ljudstvom ni morda nikjer na svetu tako razvito kot pri nas Slovencih in številni slovenski solisti so se uspešno uveljavljali po velikih evropskih odrih.

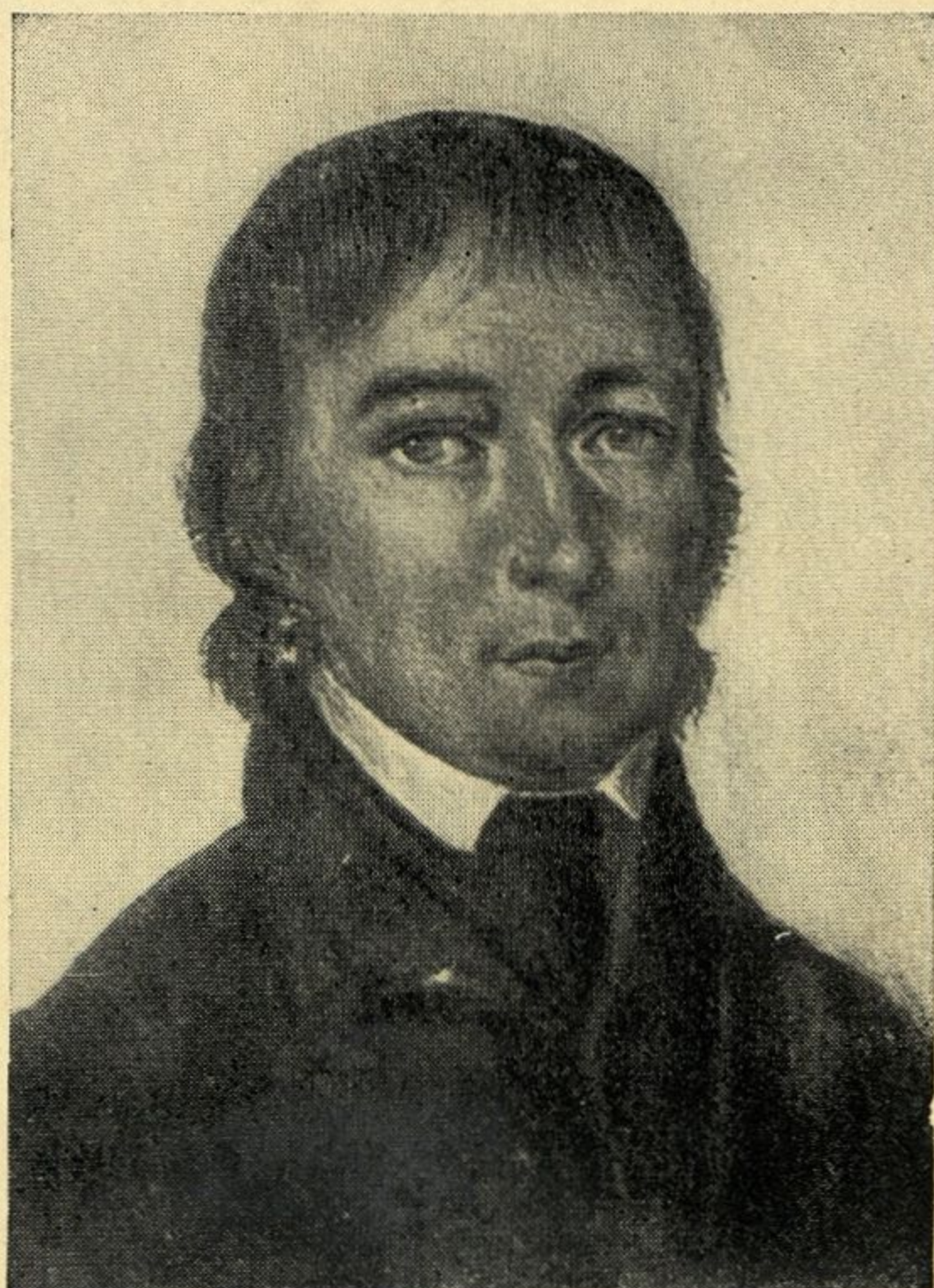
Z glasbeno zgodovino so se bavili zlasti dr. Čerin, dr. Mantuani in Fr. Marolt, z glasbeno sistematiko pa dr. St. Vurnik in V. Ukmar.

5. Slovenska gledališka umetnost

Kakor izročila slovenske književnosti in likovne ter glasbene umetnosti so stara tudi izročila slovenske gledali-



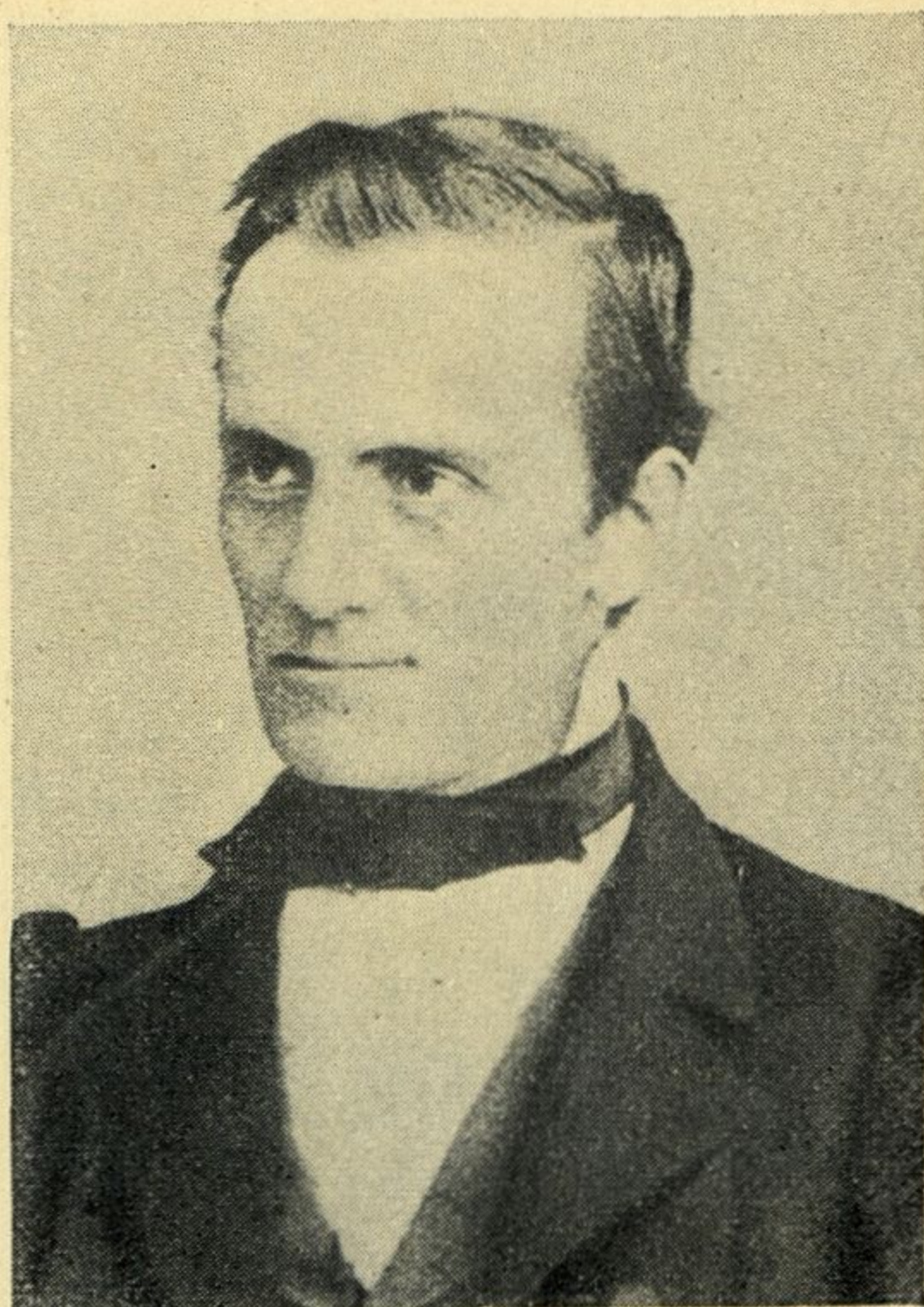
Primož Trubar (1508—1586)
ki je izdal prve slovenske knjige



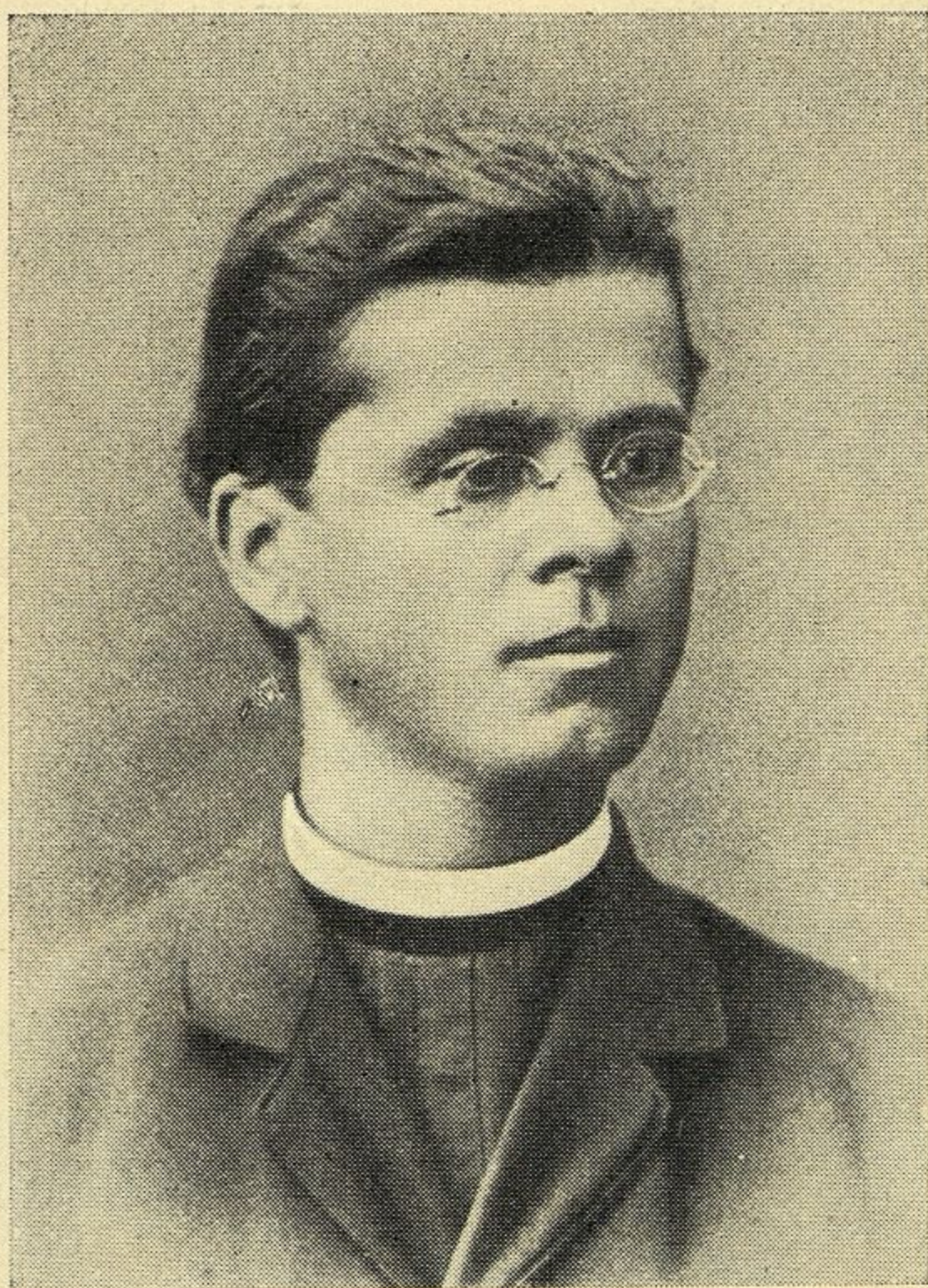
Valentin Vodnik (1758—1819)
„prvi slovenski pesnik“



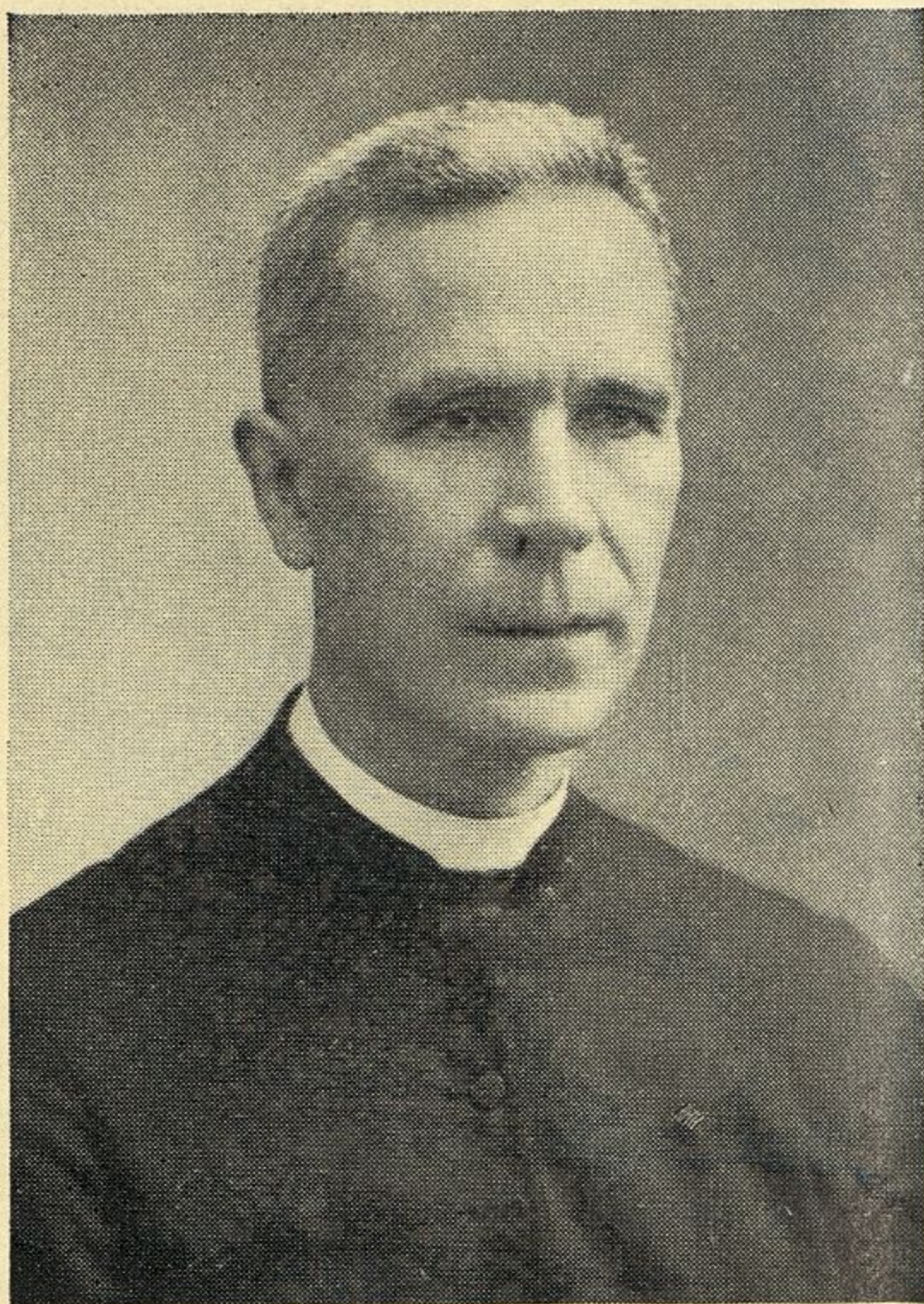
Dr. Francè Prešeren (1800—1849)
največji slovenski pesnik



Anton Janežič (1828—1869)
koroški buditelj, slovničar
in književni organizator



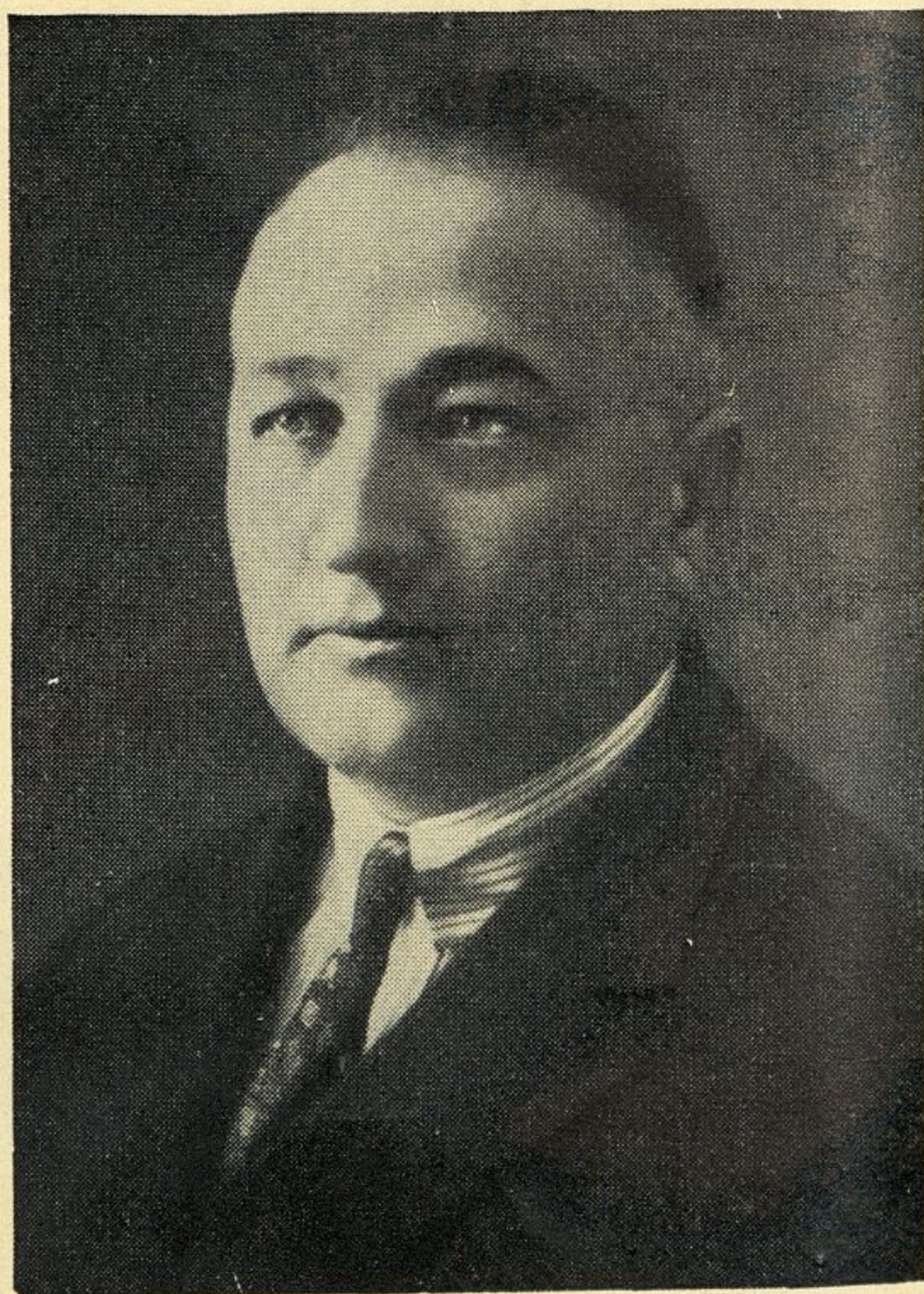
Simon Gregorčič (1844—1906)
„goriški slavček“ imenovan



Ivan Trinko-Zamejski (*1863)
pesnik Beneških Slovencev



Rudolf Maister (1873—1935)
pesnik, general slovenski in
branilec naše severne meje



Dr. Anton Korošec (*1872)
politični voditelj Slovencev

ške umetnosti. Verjetno je, da so se vršile v slovenskih deželah že v srednjem veku liturgične predstave in za časa reformacije razne cerkvene drame, a za dobo protireformacije že točno vemo, da so prirejali ljubljanski jezuiti s svojimi dijaki redne gledališke predstave z godbo in petjem. L. 1657. so revni jezuitski dijaki že sami igrali v slovenskem jeziku »Paradiž«, ki tvori tako prvo doslej ugotovljeno javno slovensko gledališko predstavo. Z jezuitskimi predstavami vred so se po nekaterih krajih (n. pr. v Ljubljani, Škofji Loki, v Novem mestu i. dr.) razvile tudi deloma slovenske pasijonske procesije in igre, ki so bile pri ljudstvu zelo priljubljene.

Pa tudi posvetni krogi so se že v XVII. stol. jako zanimali za gledališko umetnost. V. E. Auersperg je ustanovil v svojem ljubljanskem dvorcu lastno gledališče, kjer so že l. 1652. peli prvo opero, a kmalu zatem beremo tudi o stalnih gledaliških predstavah v ljubljanski mestni in deželni hiši. Igrali so navadno potujoči nemški komedijanti in italijanski pevci. Zanimanje za dramatiko je bilo tolikšno, da so postavili deželni stanovi l. 1665. že celo posebno deželno gledališče v Ljubljani.

Prve smotrne poizkuse ustanovitve samostojne slovenske gledališke umetnosti pa opazimo konec XVIII. stol. Tedaj je zlagal baron Ž. Zois slovenske kuplete in vložke za italijanske opere, ki so jih potem ob velikem navdušenju občinstva peli v gledališču. Na Zoisovo pobudo je J. Zupan že l. 1780. skomponiral celo prvo slovensko opero »Belin«, A. Linhart je pa priredil prvo slovensko igro, »Županovo Micko«, ki so jo l. 1789. tudi igrali. Francoske vojske in Metternichov predmarčni absolutizem nadaljnjemu razvoju teh pobud sicer niso bili v prid, vendar je bilo tudi v tej dobi izvršenih več poizkusov ustvaritve lastnega slovenskega dramatičnega slovstva (n. pr. Smole i. dr.).

Ko je l. 1848. zaživelo vse slovensko narodno življenje, je začelo tudi ljubljansko »Slovensko društvo« s prirejanjem družabnih večerov, »b e s e d«, pri katerih so bili na sporedu tudi gledališki komadi. Za repertoar so poleg spredaj omenjenih glasbenikov skrbeli Koseski, Valjavec, Cegnar, Vilhar i. dr., igrali so pa rodoljubi iz najboljše družbe.

Te začetke so potem v 60-ih letih »čitalnice« tako razvile, da se je že l. 1867. ustanovilo v Ljubljani posebno »Dramatično društvo«, ki je odslej pol stoletja vodilo slovensko Talijo in si pridobilo nevenljivih zaslug za razvoj slovenske gledališke umetnosti. Zbralo je okoli sebe najboljše diletante, pridno skrbelo za repertoar, osnovalo dramatično šolo in začelo polagoma najemati že tudi prve poklicne igralce. Igrali so deloma v prostorih ljubljanske »Čitalnice«, deloma pa že tudi v tedaj še nemškem deželnem gledališču.

Nemški pritisk je v 70-letih ta stremljenja na vso moč zaviral, toda že sredi 80-ih let je moglo slovensko gledališče po Gerbičevih prizadevanjih začeti že celo z rednim uprizarjanjem velikih oper. Tako je »Dramatično društvo« od svoje ustanovitve do l. 1887., ko je pogorelo staro deželno gledališče, uprizorilo 477 slovenskih predstav z izvirnim slovenskim repertoarjem ali pa s prevodi iz drugih slovenskih in svetovnih literatur. Vznikli so tedaj tudi prvi veliki slovenski igralski in pevski talenti, kakor Nolli, Danilo, Verovšek, Borštnik, Danilova i. dr.

V novem, l. 1892. dograjenem modernem in monumentalnem deželnem gledališču v Ljubljani smo Slovenci kmalu popolnoma prevladali. Od leta do leta se je dvigala kakovost sporeda in osebja, tako da smo že pred vojno lahko uprizarjali največja dela svetovne dramatične in operne literature. Med domačimi dramskimi pisatelji so se dvignili zlasti Medved, Cankar, Finžgar, Kristan i. dr., med opernimi Ipavic, Foerster, Parma in R. Savic, med igralci zlasti Nučič, Skrbinšek, Nigrinova, Borštnikova i. dr., a med pevci Betetto, Križaj, Polakova i. dr.

Domače politične razprtije so v tem lepem razvoju povzročile l. 1912. precejšno krizo, ki jo je potem svetovna vojna še tako povečala, da se jeseni l. 1915. vrata slovenske Talije niso več odprla. To je občutil ves narod kot pravo sramoto, zato smo napeli vse moči in jeseni l. 1918. osnovali slovensko »Narodno gledališče«, ki je bilo že nekaj mesecev po osvobojenju podržavljeno in s tem rešeno večnih finančnih neprilik. Danes znaša število sodelujočega osebja okoli 200, ki je vprizorilo v prvih dvajsetih povojnih

letih okoli 4500 dramskih (od tega 950 izvirnih slovenskih) in 4000 opernih predstav.

S tem je dosegel razvoj slovenske gledališke umetnosti zadnjo stopnjo in je seveda danes eden najmočnejših glasnikov in oblikovalcev slovenske kulture. Že vsa povojna leta uprizarja najznamenitejša klasična in moderna dela svetovnega slovstva, razen tega pa tudi močno pospešuje izvirno domačo dramsko (Golja, Kreft, Cajnkar, Jalen, Vombergar, Novačan, Župančič i. dr.) in operno (R. Savin, Sattner, Kogoj, Bravničar i. dr.) proizvodnjo. Vodi ga od l. 1928. dalje pesnik O. Župančič, kot režiserji so si stekli zanj mnogo zaslug Putjata, Šest in C. Debevec, a kot igralci so se dvignili visoko nad povprečno višino zlasti Levar, Kralj, Lipah, Jan, Marija Vera, Šaričeva i. dr., kot pevci pa Šimenc, Rijavec, Rus, Lovšetova i. dr. Mnogi odlični slovenski solisti pa delujejo tudi po tujih odrih.

Ta razmeroma nagli razvoj osrednjega slovenskega narodnega gledališča je bil pa mogoč le zato, ker so že zgodaj tudi najširši ljudski sloji nenavadno vzljubili gledališko umetnost. Že v 60-ih letih so bile osnovane po vseh večjih slovenskih krajih »čitalnice«, ki so redno prirejale tudi gledališke predstave, a izza preloma stoletja skoraj ni več najti slovenske občine, kjer ne bi krajevna prosvetna in druga društva leto za letom prirejala rednih predstav. Po večjih podeželskih krajih pa že dolgo goje gledališko umetnost tudi posebna diletantska in dramatična društva. Pomembna so bila zlasti v Idriji (ust. 1770), v Ljubljani, v Gorici, na Jesenicah i. dr., a v Trstu se je zadnja predvojna leta razvilo že celo stalno slovensko gledališče. Tako stalno gledališče s poklicnimi igralci imamo danes tudi v Mariboru, kjer se pridno gojita drama in celo opera. Že nekaj desetletij se igra po slovenskih mestih, trgih in vaseh toliko, kot sorazmerno pri nobenem drugem narodu na svetu, in diletantje po kmečkih vaseh uprizarjajo že Shakespearea ter poskušajo celo z operami. Za poglobitev ljudske dramatike se prizadeva zlasti N. Kuret.

Tako imamo pokazati Slovenci na vseh področjih kulturnega izživljanja na stoletna izročila, ki so se potem v prvi polovici preteklega stoletja organsko spojila s prebu-

jajočim se narodom, začela zajemati iz njegove duše in ga nadalje oblikovala do njegove današnje kulturne višine. V revščini in najtežjih drugih zunanjih okoliščinah so vznikli slovensko slovstvo ter likovna, glasbena in gledališka umetnost, toda že v dobrem polstoletju smo dohiteli mnoge večje in bogatejše narode, marsikaterega pa celo prehiteli. Ravno slovenska umetnost je živ dokument naše visoke tvorne sile, ki nam je bila najmočnejša duhovna opora v težki preteklosti in nam je danes najbolj častna legitimacija v zboru kulturnih narodov.

6. Kulturne ustanove

Posamezne panoge kulturnega udejstvovanja so našle v vseh časih svoja ognjišča v najrazličnejših kulturnih ustanovah. Te imajo na Slovenskem prav tako starejšo tradicijo kot pri katerem koli drugem južnoslovanskem narodu in so najglasnejša priča starega in organskega kulturnega dela ter razvoja slovenskega ozemlja.

Za časa reformacije so take ustanove nekako nadomestovali s svojim delom še kranjski deželni stano vi, za časa protireformacije pa jezuiti, a že iz njih kroga je bila l. 1693. po zgledu tedanjih italijanskih akademij ustanovljena v Ljubljani »Academia Operosorum«. Ta je na prelomu XVII. in XVIII. stol. povzročila močan zagon likovne umetnosti ter začela tudi z organizacijo znanstvenega dela. Le žal, da je bilo njeno življenje prekratko. Do danes se je pa obdržala l. 1701. ustanovljena »Academia Philoharmonicorum«, ki je uživala s svojo resno gojitvijo visoke glasbene umetnosti velik sloves daleč po svetu.

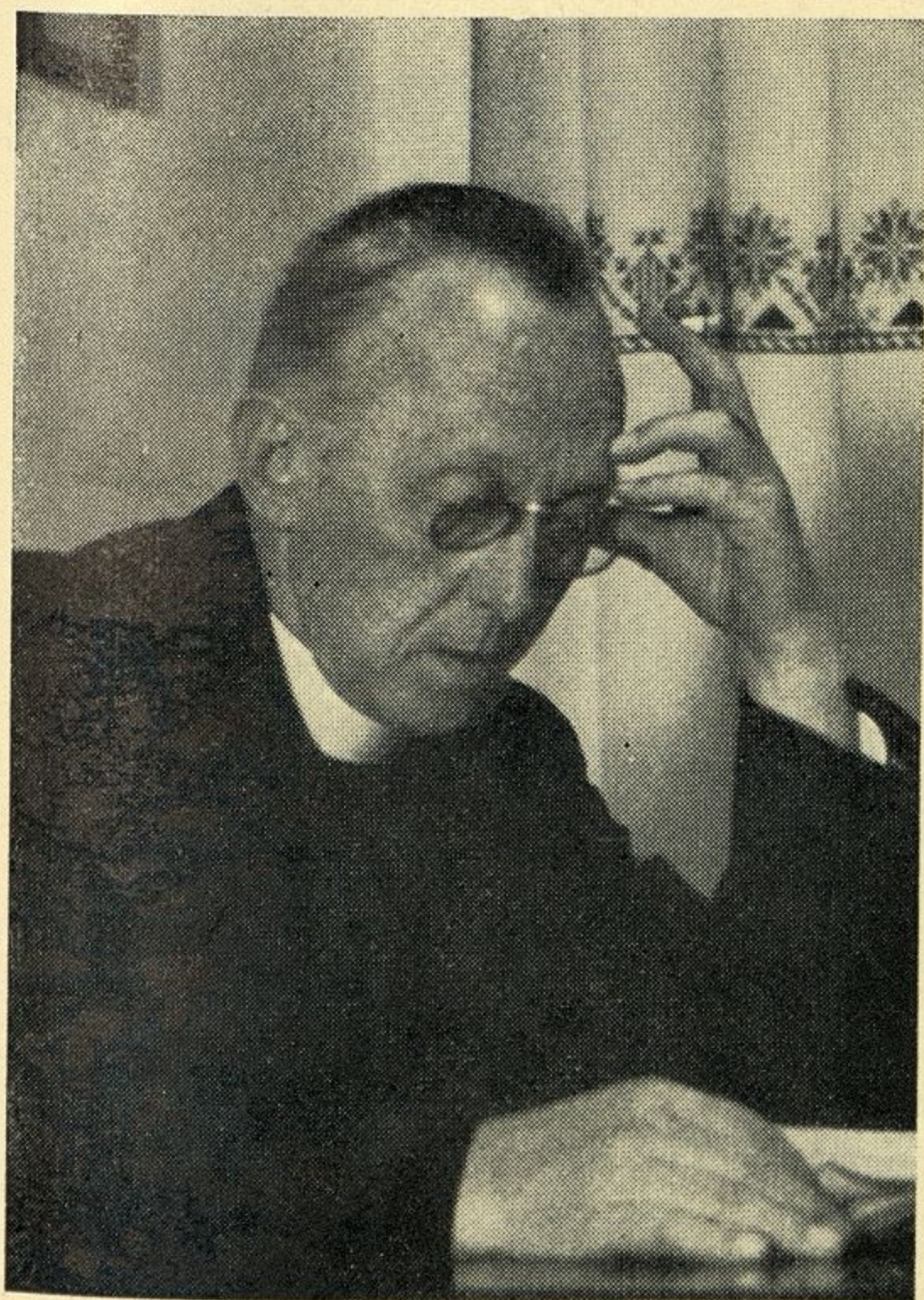
Jezuiti so organizirali v Ljubljani že v XVII. stol. tudi visokošolski študij (filozofskega in bogoslovnega in pozneje še juridičnega) in njih kolegij je bil upravičen podeljevati doktorske naslove. V začetku XVIII. stol. so začeli potem tedanji vodilni kulturni delavci pripravljati vse za ustanovitev prave in popolne univerze. Razpust jezuitskega reda je konec XVIII. stol. ta stremljenja precej motil, vendar so se ohranile posamezne visokošolske stolice še naprej, dokler niso končno Francozi l. 1810. s svojo »Ecole centrale« odprli v Ljubljani popolno vseučilišče. Ker je bilo



Oton Župančič (*1878)
največji živeči slov. pesnik



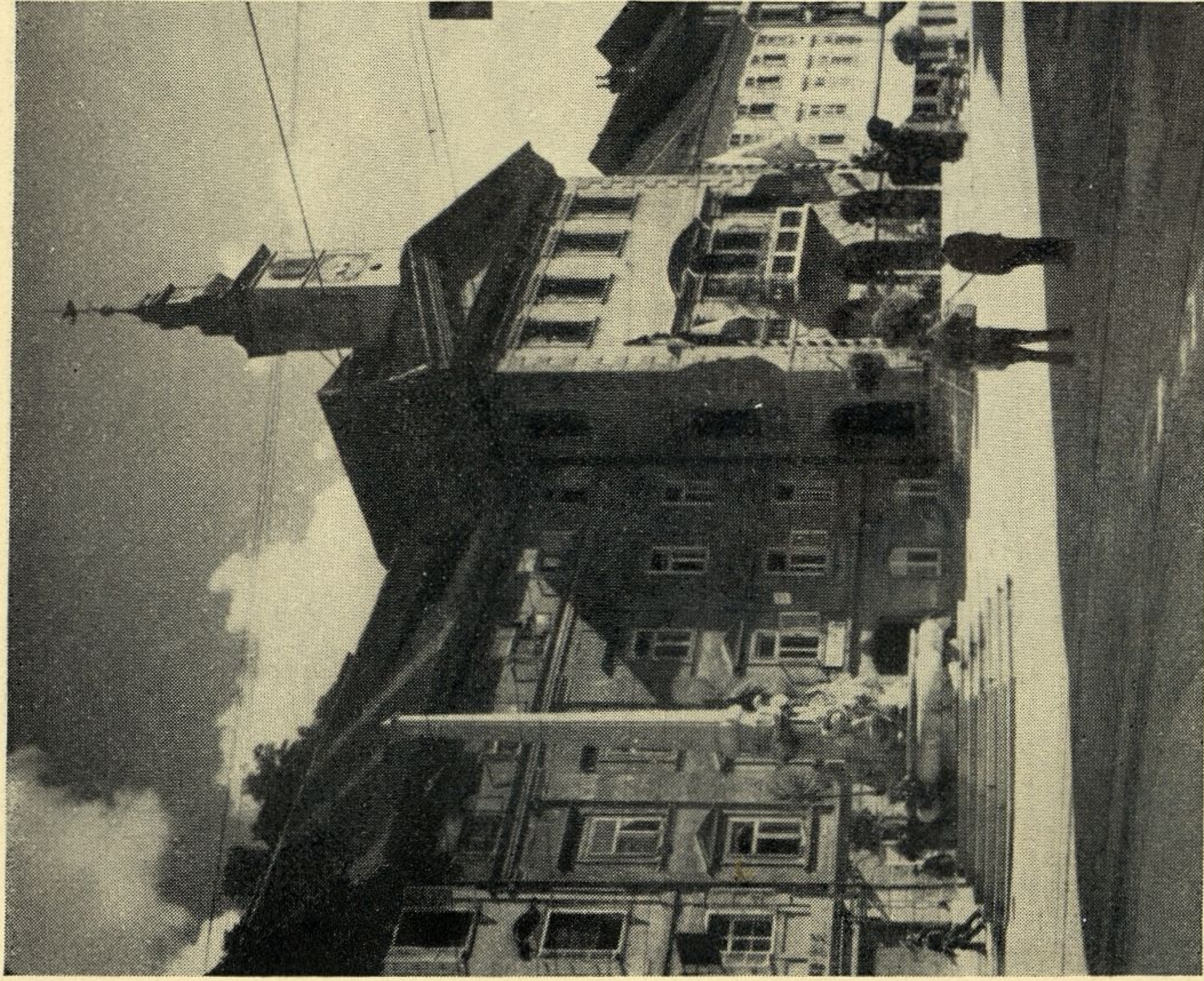
Ivan Cankar (1876—1918)
največji slovenski pisatelj



Fran S. Finžgar (*1874)
pisatelj



Rajko Nahtigal (*1877)
slavist, predsednik slov. Akademije
znanosti in umetnosti



Ljubljanski mestni magistrat iz l. 1718.
z znamenitim Robbovim vodnjakom



L. Lajer: Marija Pomočnica
na Brezjah, najslavitejši slovenski božji poti

to po vrnitvi Avstrijcev ukinjeno, smo l. 1848. glasno zahtevali njegovo obnovitev. Dosegli smo le ustanovitev nekaterih stolic, toda absolutizem jih je že po nekaj letih vnovič zadušil. A klic po lastnem vseučilišču ni več utihnil, večkrat je stal celo v središču vseh naših političnih borb, a uresničila se nam je ta zahteva šele v lastni narodni državi.

Še v dobo absolutizma spada tudi ustanovitev slovenskega »Narodnega muzeja«, ki so ga osnovali kranjski deželni stanovi l. 1821. Njegove kulturno-zgodovinske, arheološke, umetnostne, obrtne in prirodoslovne zbirke štejejo danes nad 150.000 predmetov. Razen tega osrednjega slovenskega muzeja imamo potem v Ljubljani še narodopisni, mestni in šolski muzej, pripravlja se pa ustanovitev obrtnega, izseljeniškega, narodnoobrambnega in turističnega muzeja. Tudi v drugih mestih deluje nekaj jako lepih pokrajinskih muzejev, med katerimi bi bilo omeniti zlasti mariborskega, ptujskega, celjskega i. dr.

Še starejša kot narodni muzej je naša današnja vseučiliška knjižnica. Ta je bila osnovana l. 1774. iz knjižnice tedaj razpuščenega jezuitskega reda. Pozneje ji je bilo priključeno še več drugih knjižnic in tvori danes s svojimi 270.000 zvezki, mnogimi rokopisi, unikati itd. eno najvažnejših slovenskih znanstvenih ustanov. Važne znanstvene knjižnice v Ljubljani so, poleg seminarskih na univerzi, še semeniška (ust. 1701., 20.000 zvezkov), frančiškanska (35.000 zvezkov), muzejska (40.000 zvezkov), mestna i. dr. Bogata je nadalje študijska knjižnica v Mariboru (40.000 zv.), a svoje strokovne študijske knjižnice imajo tudi razne druge ustanove.

Ko je po obnovitvi ustavnega življenja l. 1860. zacvetelo narodno življenje vsepovsod, smo si poleg lastnega gledališča ustanovili najprej »Slovensko Matico« (ust. 1863). Njena važnost tiči zlasti v tem, da je pred vojno organizirala in vodila slovensko znanstveno delo ter tako pripravljala pot vseučilišču in znanstveni akademiji. Slično nalogo so vsaj posredno vršile še nekatere druge organizacije, kakor društvo »Pravnik«, profesorsko društvo i. dr.

Komaj nekaj mesecev pred osvobojenjem smo si osnovali še našo slovensko »Narodno galerijo«. Čeprav je bila

do zadnjega časa navezana skoraj le na zasebno podporo, je zbrala vendar že blizu 2000 umetnin iz vseh panog likovne umetnosti, tako da nudi že danes lep prerez slovenskega umetnostnega ustvarjanja izza srednjega veka. Tej se v današnjih dneh pridružuje še »Moderna galerija«.

Prva in največja povojna pridobitev je pa l. 1919. ustanovljeno slovensko vseučilišče, za katero smo se žilavo borili zlasti od l. 1848. dalje. S svojimi petimi fakultetami, 55 profesorji, 80 drugimi učitelji in 2000 slušatelji predstavlja jedro in višek slovenskih znanstvenih prizadevanj. Ko je bilo to nekako zaokroženo še z l. 1938. ustanovljeno slovensko Akademijo znanosti in umetnosti (4 razredi s 30 rednimi in 60 dopisnimi člani), smo dobili Slovenci še zadnji in najvišji zunanji atribut svoje kulturne samobitnosti, ki nas kot enakovrednega člana uvršča v krog ostalih kulturnih narodov sveta.

7. Ljudska prosveta

Nagli razvoj in visoko stanje vseh panog kulturnega življenja bi bila pa pri tako majhnem narodu seveda nemogoča brez široke in globoke ljudske prosvete in smotrno zasnovane ljudske prosvetne organizacije. Tudi to smo si ustvarili Slovenci izključno le sami iz sebe, deloma v najtežjih okoliščinah in v kratki dobi dveh, treh rodov, tako da ne morejo danes v tem pogledu tekmovati z nami Slovenci tudi mnogi večji narodi, ki že cela stoletja uživajo vse narodne svoboščine.

Živahno kulturno življenje je valovilo v slovenskih deželah zaradi njene ugodne zemljepisne lege že od nekdanj in že od nekdanj so bolj ali manj odmevali na tem ozemlju vsi evropski kulturni pojavi in tokovi. Toda ta prosveta je imela v prejšnjih stoletjih deloma nemški, deloma italijanski in meščanski pečat, medtem ko v široke množice tujemu graščaku podložnega slovenskega kmeta še ni mogla prodreti. Edini, ki se je v tem pogledu kolikor toliko brigal za slovensko ljudstvo, je bil duhovnik.

Prve pobude za dvig ljudske prosvete je dala reformacija, ki je ustvarila tudi prve nižje slovenske šole. Te so v naslednji protireformacijski dobi zopet zamrle, kajti

jezuiti so organizirali in vneto gojili predvsem najvišje šolstvo, ki seveda še ni moglo imeti slovenskega značaja. Prvo globljo in trajno podlago za napredek slovenske ljudske prosvete je ustvarila zato šele cesarica Marija Terezija s svojimi šolskimi preuredbami. Čeprav je predmarčni absolutizem zelo zavrl živahna prizadevanja prosvetljencev za ustvaritev in razširjanje šolske izobrazbe najširših ljudskih plasti, je bilo vendarle izza dobe Marije Terezije pa do novega šolskega zakona l. 1869. osnovanih samo na ozemlju današnje dravske banovine okroglo 350 ljudskih šol. Te so imele spričo tedanjih okoliščin seveda po večini še nemški ali vsaj dvojezični značaj, čeprav se je zlasti veliki slovenski vzgojitelj A. M. Slomšek mnogo trudil za slovensko ljudsko šolo.

Avstrijski šolski zakon iz l. 1869. je prepustil nižje šolstvo deželnim samoupravam, kar (razen v Trstu in na Koroškem) ni le silno pospešilo njegovo razširjanje, temveč mu je dalo tudi čisto slovenski značaj. Tako smo si Slovenci do vojne ustvarili že nad 1200 slovenskih ljudskih šol s 3300 oddelki in 223.000 učenci. Popoln prevrat je potem nastopil zopet ob koncu vojne. Italijani so kmalu po zasedbi slovenskega Primorja zadušili slednje sledove pred vojno cvetočega tamkajšnjega slovenskega šolstva (321 šol s 47.000 učenci) in Nemci so odpravili še tisto bore »utrakvističnih« šol na Koroškem, tako da smo mogli Slovenci dokončno razviti svoje šolstvo samo še v jugoslovanskem delu slovenskega ozemlja. Tu je danes na zelo visoki stopnji, saj so n. pr. v povojni dobi žrtvovale občine in banovina samo za zidavo šolskih poslopij skoro 200 milijonov.

Mnogo težja je pa bila pot slovenskega srednjega in višjega šolstva. Tudi prve srednje šole na Slovenskem izvirajo še iz dobe reformacije in protireformacije. V drugi polovici preteklega stoletja se je njih število zelo pomnožilo (l. 1912. je bilo na slovenskem ozemlju 32 gimnazij in realk), toda kljub žilavim prizadevanjem so dobile te šele l. 1882. slovenske vzporednice v nižjih razredih, medtem ko so nam pravico do popolne slovenske srednje šole odrekli prav do vojne. Po prevratu je bilo seveda čez noč poslovenjeno vse srednje šolstvo v Sloveniji, zato pa na drugi strani še bolj potujčeno v neosvobojenem delu slovenskega ozemlja.

Razumljivo je, da smo si po prevratu vsestransko izpopolnili tudi vse druge vrste šolstva. Tako je nudilo konec šolskega leta 1936/37. šolstvo v Sloveniji naslednjo sliko:

Vrsta šol	Število			
	šol	oddelkov	učencev	učiteljev
ljudske šole	868	4.141	185.000	4.377
meščanske šole	46	85	10.651	416
srednje šole	18	302	12.947	532
učiteljišča	6	14	343	56

K tem šolam je treba prišteti še dolgo vrsto najrazličnejših strokovnih šol, kakor bogoslovna učilišča, glasbeno in trgovsko akademijo, gospodarske in kmetijske šole, gospodinjske šole, kmetijsko gospodinjske šole, glasbene šole, zdravstvene strokovne šole, trgovske in obrtne šole, razne specialne šole (gozdarska, tekstilna, rudarska, mlekarska itd.) in nekaj sto raznih strokovnih tečajev. Vendar se nam zdi strokovni pouk še vedno premalo izgrajen. Vse navedene šole obiskuje nad 200.000 učencev, tako da poseča trenutno skoro 20% vsega slovenskega naroda ta ali drugi redni pouk.

Ta množica šol je seveda visoko dvignila vso raven ljudske prosvete. Dočim je štela predvojna Avstrija povprečno 25% nepismenih, smo jih pa imeli Slovenci že tedaj le 14% in smo v tem pogledu že daleč nadkriljevali vse ostale narode južne in vzhodne Evrope, a l. 1934. smo jih imeli samo še 3.3%, medtem ko znaša državno povprečje v Jugoslaviji 44%.

Spričo tolike razširjenosti pismenstva je na Slovenskem seveda silno razširjen tudi tisk. Čeprav smo dobili — ako se ne oziramo na Vodnikove »Ljublj. novice« — šele l. 1843. prvi slovenski časnik (Bleiweisove »Novice«) in je izhajalo še l. 1904. vseh slovenskih listov komaj 97, se je pa njih število dvignilo l. 1922. že na 141 in l. 1938. celo na 245 (44 političnih, 20 društvenih, 24 leposlovnih in zabavnih, 40 modroslovnih, bogoslovnih in nabožnih, 21 mladinskih in dijaških itd.). Kmalu skoro ne bo več najti slovenske hiše, ki bi ne imela vsaj enega lista. Celo naši izseljenci v Ameriki

imajo 16 svojih listov, medtem ko je nekoč cvetoči slovenski periodični tisk v slovenskem Primorju in na slovenskem Koroškem brezobzirno zatrt. Še nekaj časa po prevratu so izdajali primorski Slovenci okoli 30 raznih listov, a nedavno je bil prepovedan zadnji (»Sveta gora«), na Koroškem so bile pa letos prepovedane že celo knjige Družbe sv. Mohorja.

Vzporedno gre tudi knjižna proizvodnja. V tem pogledu si je stekla največ zaslug l. 1852. ustanovljena »Družba sv. Mohorja«, ki je zbrala l. 1919. nad 90.000 članov in je sama razširila med slovensko ljudstvo okoli 22 milijonov izvodov raznih knjig. Po vojni je bilo ustanovljenih še več sličnih književnih družb. Te štejejo danes okoli 100.000 udov, katerim nudijo za skromno naročnino letno po 4—5 knjig. Razen teh pa živahno deluje še cela vrsta zasebnih založništev (gl. str. 56), ki izdajajo letno 600—750 najrazličnejših publikacij. Med temi je okroglo 100 leposlovnih del, a na zamejstvo (Ameriko in Italijo) jih odpade zadnja leta okroglo po 50. Slovenska knjiga je danes doma v sleherni slovenski hiši, bere staro in mlado, kar dokazuje tudi nad 2600 najrazličnejših knjižnic z nad 1.6 milij. knjig. Povprečna naklada naših knjig znaša 2000—4000, zunanja oprema je pa navadno odlična. Tiskarskih podjetij imamo v Sloveniji 42.

V takih okoliščinah je razumljivo, da cvete tudi društveno življenje, ki izvira izza l. 1848. in se je začelo posebno bujno razvijati na prelomu stoletja. Leta 1938. smo imeli v Sloveniji vseh društev z vštetimi samostojnimi odseki in podružnicami 8211. To pomeni, da odpade na vsako slovensko občino povprečno po 20 društev in na vsakih 146 prebivalcev po 1 društvo (samostojen odsek, podružnica). Ta so ognjišče vsega prosvetnega in drugega organiziranega dela na vasi. Tudi v tem pogledu se ne more meriti z nami morda noben narod na svetu. Najbolj razširjena so gasilska (940 z 266 odseki), prosvetna (725 s 141 ods.), telesno-vzgojna (965), športna in človekoljubna (270) društva. Telesno in mladinsko vzgojo goji 700 »Fantovskih odsekov« in »Dekliških krožkov« s 24.000 člani ter 278 sokolskih edinic (25.000 odraslih članov in 17.000 naraščaja). V okviru teh društev je bilo prirejenih l. 1936. okoli 3300 gledaliških predstav, 450 glasbenih prireditev, 560 akademij, več sto tečajev in okoli 6000 preda-

vanj. Večino tega ljudsko-prosvetnega dela vodita »Prosvetni zvezi« v Ljubljani in v Mariboru (skupno 478 društev s 40.000 člani), dalje »Zvezi kulturnih društev« v Ljubljani in Mariboru ter »Zveza kmečkih fantov in deklet«.

Kinematografov je v Sloveniji 54, v katerih je tedensko okoli 300 predstav. L. 1928. dograjena slovenska radio oddajna postaja v Ljubljani je l. 1938. oddajala v 2873 urah najrazličnejši umetniški, poučni in zabavni spored 20.000 naročnikom. Šport ima sicer tradicije še izza predvojne dobe (Ljubljanski strelski klub ust. že l. 1562), toda prav razvil se je šele po vojni. Vseh športnih organizacij je 419 z 42.000 člani. Najbolj razviti športi so streljanje, smučanje, kolesarjenje, nogomet i. dr. Tu pa še nista všteti »Slovensko planinsko društvo« s 30 podružnicami in 7600 člani ter »Lovsko društvo« s 5700 člani. Slovenski telovadci (»Orli« in »Sokoli«) so se že ponovno proslavili na velikih mednarodnih tekmah.

Žal je pa Slovence na ostalem slovenskem ozemlju onemogočeno skoro vsako kulturno udejstvovanje. V Primorju je bila že kmalu po italijanski zasedbi uničena prav vsa, nekoč tako cvetoča prosvetna organizacija (okoli 500 društev) in na Koroškem se peščica skromnih prosvetnih društev obupno bori za svoj obstoj. Popolno svobodo uživajo v tem pogledu le naši izseljenci v zapadnih demokracijah in v Ameriki. Tu vzdržujejo poleg lastnih listov in župnij tudi celo vrsto slovenskih šol in na stotine raznih društev, zlasti podpornih (t. zv. »jednote«).

Slovenci smo bili prešibki, da bi ustvarjali in podirali države, bili smo pa dovolj močni in sposobni, da smo si samo s svojimi skromnimi sredstvi ustvarili kulturno organizacijo in dvignili ljudsko prosveto širokih narodnih plasti tako, da je ta danes naše najmočnejše orožje in spričevalo, s katerim lahko samozavestno stopimo pred vsak drug narod na svetu.

V. Slovenske gospodarske in socialne razmere*

Gospodarska slika slovenskega ozemlja se je v teku stoletij precej izpreminjala, a razvoj gospodarskega ustroja slovenskega naroda gre polagoma od izrazito kmečkega v mešani značaj. To nam deloma kaže že naslednja razporednica, ki nam pove, da se je pečalo prebivalstvo Slovenije (v %):

Poklic	l. 1890	l. 1910	l. 1931	Odnosni % za vso Jugoslavijo l. 1931
s kmetijstvom	75.6	67.1	60.28	76.58
z obrtjo in industrijo . .	11.6	14.8	22.15	11.—
s trgovino in prometom .	4.7	6.8	6.82	4.58
z javnimi službami, prostimi in drugimi poklici	8.—	11.3	10.75	7.84

Zaenkrat smo Slovenci torej še vedno po večini kmečki narod in sicer narod izrazitih majhnih kmetov, kajti velikost vseh 154.628 kmetijskih obratov v Sloveniji, ki imajo skupno 1,278.638 ha zemlje, je naslednja:

0—5 ha .	56.42 %	ki imajo	13.3 %	vse kmet. površine
5—10 ha .	18.65 %	„ „	16.2 %	„ „ „
10—20 ha .	15.82 %	„ „	26.9 %	„ „ „
20—50 ha .	6.98 %	„ „	24.0 %	„ „ „
nad 50 ha .	2.13 %	„ „	19.6 %	„ „ „

Na eno posestvo odpade povprečno komaj 8.27 ha vse zemlje (v Franciji 11.7 ha, na Danskem 18 ha). Zaenkrat je v Sloveniji le še 77 veleposestev, ki imajo skupno 23.311 ha obdelovalne zemlje in 106.000 ha gozdov; razlaščenih je bilo

* Ker za Primorje in za Koroško ni dobiti potrebnega statističnega gradiva, se nanaša večina tega poglavja le na jugoslovanski del slovenskega ozemlja, t. j. na Slovenijo.

pa v korist 22.000 kmečkih družin po vojni 15.000 ha obdelovalne zemlje, 3700 ha pašnikov in planin ter 39.000 ha gozdov.

Že iz tega je razvidno, da so naša kmečka posestva po ogromni večini premajhna za primerno preživljanje njih lastnikov, zaradi česar smo Slovenci reven narod. Če nadalje pomislimo, da odpade od 1,580.862 ha vse površine Slovenije

na poljedelska tla komaj	829.092 ha ali 52.3%
na gozdove	669.180 ha ali 42.2%
na nerodovitna tla	82.590 ha ali 5.5%,

se ta slika še poslabša: na eno kmečko gospodarstvo odpade namreč povprečno le 3.42 ha gozda, 1.85 ha njih in 3.02 ha

POLJEDELSKA TLA 829,092 HA—52,3% GOZDOVI 669,18 HA—42,2%		
	NJIV IN VRTOV 324,921 HA ALI 39%	IGLASTO DREVJE 226,985 HA ALI 33,91% HRAST 10,100 HA ALI 1,51% BUKEV 146,4 HA ALI 21,88% MEŠANI LIST.GOZD 76,3 HA ALI 11,4% MEŠANI IGLASTI GOZD 209,422 HA ALI 31,3% % IZ Vseh 86,59 HA ALI 5,5% NERODOV. TLA
	TRAVNIKOV IN PAŠNIKOV 449,256 HA ALI 54,2%	
	VINOGRADOV IN SADOV. 48,007 HA ALI 5,8%	
	MOČVIRIJ 6908 HA ALI 0,8%	

Razdelitev površine v Sloveniji v povprečju let 1934—1938.

travnikov in pašnikov. Zato slovenski narod in celo polovica samih kmetov ne more živeti le od svoje zemlje, kajti na enega kmečkega prebivalca odpade komaj 0.41 ha obdelane zemlje, a na enega prebivalca Slovenije le ena četrtnina ha. Na 1 km² polja mora živeti v Sloveniji 238 kmečkih ljudi, v Franciji pa le 77 in na Danskem celo samo 37.



Narodni dom v Ljubljani

sedež slovenske Akademije znanosti in umetnosti ter Narodne galerije



Skupina slovenskih likovnih umetnikov:

od leve na desno: arhit. Hus, slikar Jakac, kipar Dolinar, slikar Šternen, kipar I. Zajec, arhit. Fatur, slikarji R. Jakopič, S. Šantel, G. A. Kos



Slovenska narodna opera v Ljubljani



Slovensko vseučilišče v Ljubljani
pred vojno palača kranjskega deželnega zbora

Visoko pasivno je zlasti poljedelstvo, čigar tla so razdeljena takole:

njiv in vrtov	324.921 ha ali 39.2%
travnikov in pašnikov	449.256 „ „ 54.2%
vinogradov in sadovnjakov . .	48.007 „ „ 5.8%
močvirij	6.908 „ „ 0.8%

Ker je zaradi razmeroma slabe kakovosti in obdelovanja zemlje povprečni donos nad polovico manjši kot v državah z zares naprednim kmetijstvom (na 1 ha pridelamo v Sloveniji le 9.7 q pšenice in 59.7 q krompirja, na Danskem pa 28.5 in 164 q), je tudi pridelek majhen. To prihaja posebno do izraza pri žitu. Glavna poljedelska proizvodnja Slovenije kaže naslednjo sliko:

žito za človeško prehrano (pšenica, $\frac{1}{2}$ koruze, rž, ajda, proso)	1,234.500 q
ostalo žito ($\frac{1}{2}$ koruze, ječmen, oves, soržica, pira)	716.700 q
krompir	3,332.700 q
stročnice (fižol, grah, bob)	59.400 q
repa in zelje	782.500 q
vino	348.000 hl
jabolka, hruške, češnje	454.000 q

Izvažamo precej krompirja, fižola, hmelja in zlasti jabolk ter nekaj čebule, ajde, zelja in vina, zato pa moramo uvažati okroglo polovico (10.000 vagonov) krušnega žita, ki ga celo mnogo kmetov ne pridelata niti zase. Fižol, vino in sadje (do 2000 vagonov) izvažamo po večini v Nemčijo in v Italijo, ostalo v druge banovine, žito pa dobivamo iz Vojvodine.

Ta občutni primanjkljaj našega poljedelstva krije kolikor toliko razvita živinoreja, za kar ima Slovenija mnogo ugodnih pogojev. V Sloveniji redimo:

konj	52.800
goved	371.300
prašičev	300.200
perutnine	1,185.000
ovc in koz	44.600
čebelnih panjev	80.500



Konjereja in ovčjereja sta torej skromni, medtem ko sta govedoreja in prašičereja velike gospodarske važnosti, čeprav redimo komaj po 23 goved in po 18 prašičev na 1 km² (na Danskem po 72 goved in 71 prašičev). Letni prirastek gove-

doreje znaša do 32 milij. kg, prašičereje pa do 30 milij. kg v skupni vrednosti kakih 360 milij. din. Letno lahko izvozimo 6 — 7000 goved, v prvi vrsti v Italijo in v Nemčijo, ter nekaj prašičev. Mlekarstvo (letna proizvodnja okroglo 220 milij. l mleka) je žal premalo organizirano, zato je še nekdANJI izvoz mleka in mlečnih izdelkov (zlasti v Trst in v bivšo Avstrijo) skoro ugasnil. Lepo je raztito tudi čebelarstvo, jajc izvažamo okoli 150 vagonov na leto, prav toliko perutnine, a

SVEŽE MESO 1500, STROČNICE 1895 JAJCA+PERUTNINA 2318, HMELJ 2007 KOŽE+USNJE 2000, SENO+SLAMA 1061
GOVEDA 3853
KROMPIR 16,919
PREDELANEGA LESA + LESENIH IZDELKOV 14,128
NEOBDELANEGA NI LE NA- POL OBDELANEGA LESA IN DRUGH PROIZVODOV GO- ZDARSTVA 404,915 TON, OD TEGA V DRUGE BA- NOVINE 282,398 TON, V ITALIJO 87,874 TON IN V NEMČIJO 23,495 TON

V DRUGE DRŽAVE 42 TON
V BELGIJO + NIZOZEM. 366 T.
V ČEŠKOSLOV. + POLJSKO 2914 T.
V ŠVICO + FRANCIJO 3259 T.
V MADŽARSKO 14610 T., OD TE- GA 13442 T. LESA + LES. IZD.
V NEMČIJO + AVSTRIJO 33,991, OD TEGA 23495 LESA, 3139 JABOLK, 1731 ŽIVINE IN 1618 HMELJA
V ITALIJO 91,519 TON, OD TEGA 87,874 LESA, 1089 ŽIVINE IN 1198 STROČ- NIC.
V OSTALE BANOVINE 313,435 TON, OD TEGA 282,389 LESA, 16,668 KROM- PIRJA, 6028 LESNIH IZDEL- KOV IN 4523 JABOLK.

Izvoz najvažnejših kmetijskih proizvodov iz Slovenije po železnici v povprečju let 1936 do 1937. Med izvozom »v druge banovine« je všteti tudi tisti, ki gre v razne luke savske banovine, a odtod potem v zamejstvo.

slovenska vina so cenjena zlasti v severnih deželah.

Med najvažnejše postavke slovenskega kmetijstva pa spada tudi gozdarstvo, kajti skoro polovico slovenske

zemlje pokrivajo gozdovi. Povsod prevladuje iglasto drevje, močno je pa zastopana tudi bukev. Letni prirastek znaša kakih 2.8 m³ na 1 ha, poseka se pa letno okoli 2.5 do 3.5 milijonov m³. Od teh odpade nekako 60% na drva in na oglje in 35% na les za tehnično uporabo. Od tega prirastka izvozimo letno 30—40.000 vagonov v druge banovine, v Italijo, v Nemčijo in v dežele ob Sredozemskem morju. Z umnejšim gozdarstvom bi pa donos gozdov lahko še visoko dvignili. Zlasti bi morali še organizirati predelavo lesa. L o v donaša občinam letno okoli 1.6 milij. din zakupnine.

Spričo skromne višine slovenskega kmetijstva moreta živeti od zemlje le srednji in večji kmet, a še ta dva le za silo. To nam dokazuje močna zadolžitev naših kmetov. Ob priliki ukrepov za razdolžitev slovenskih kmetov l. 1937. je namreč prevzela Priv. agrarna banka 47.863 kmečkih dolžnikov s 479.9 milij. din dolgov pri 509 denarnih zavodih. Tu pa še niso všteti dolgovi majhnih vaških obrtnikov in delavcev, ki so tudi na pol kmetje, dalje dolgovi zasebnikov, dolgovi kmetov z več kot 50 ha orne zemlje in dolgovi, narejeni po l. 1932. Če že torej srednji in večji kmetje le težko izhajajo, so pa mali kmetje in bajtarji popolnoma navezani le še na postranske zaslužke. Te morejo najti predvsem v obrti in v industriji, zato je ustvaritev napredne obrti in močne industrije življenjske važnosti za slovenski narod.

Obrt in industrija imata na Slovenskem že staro izročilo. Novodobna prometna sredstva so povzročila v obeh sredi preteklega stoletja hudo krizo in izginila so skoro vsa stara podjetja. Proti koncu stoletja sta se pa začela obrt in industrija zopet polagoma oživljati, a prvi čas po vojni sta nekaj časa naravnost zacvetela, dokler ju nista začela vnovič hudo ovirati veliko pomanjkanje domačega kapitala in premajhna uvidevnost državne uprave. In vendar bi imela ravno Slovenija zaradi obilice lesa, premoga, vodnih sil in kvalificiranega delavstva ter zaradi razmeroma dobrih prometnih zvez in bližine morja izmed vseh pokrajin v državi največ pogojev za razvoj krepke industrije.

Od rudarskih panog so za Slovenijo najvažnejša precej bogata ležišča rjavega premoga, ki se nahajajo zlasti v črti od Moravč na Trbovlje in Laško. Najglav-

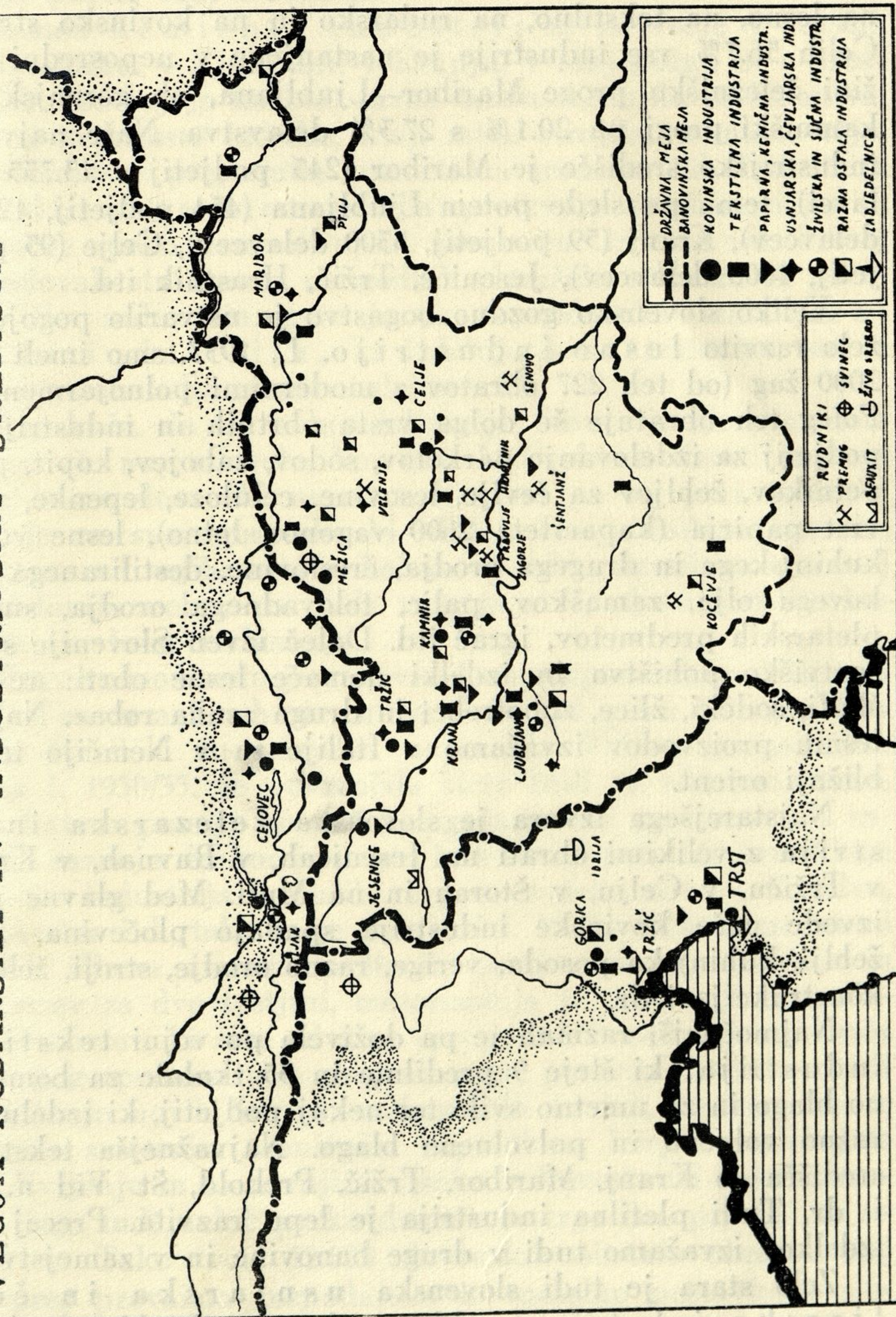
nejši premogovniki so v Trbovljah (4330 kalorij), v Zagorju, v Hrastniku, v Rajhenburgu, v Velenju i. dr., ki so po večini tehnično jako novodobno opremljeni. L. 1912. so nakopali v vseh teh premogovnikih 1.4 milij. ton premoga, l. 1929. celo 2.3 milij. ton, a l. 1937. zaradi zmanjšane porabe od strani železnic in industrije zopet samo 1.5 milij. ton. Rudarjev je bilo zaposlenih največ l. 1924. in sicer 12.800, od tedaj je pa njih število zaradi racionalizacije obratov in zmanjšane porabe padlo na 7.350. Okoli 46% proizvodnje porabi Slovenija sama, ostanek pa druge banovine, a v Italijo ga gre letno le kakih 10.000 ton (od izbruha sedanje vojne pa seveda mnogo več).

Razen premoga imamo v Sloveniji še svinčeno, antimonovo, manganovo, boksitno, bakreno, cinkovo in železno rudo, toda vse so prešibke, da bi se izrabljanje izplačalo. Samo v velikih in modernih svinčenih rudnikih v Mežici nakoplje okoli 1000 rudarjev sedaj 14 milij. ton svinčene in 2.2 milij. ton cinkove rude letno. Zadnji čas so začeli izrabljati tudi boksitno rudo v Bohinju. Znameniti idrijski rudnik živega srebra leži že v italijanskem delu slovenskega ozemlja, del nadaljnjih naših svinčenih rudnikov je pa ostal v Avstriji.

Vrednost vsega slovenskega rudarstva znaša letno povprečno 265 milij. din. Pri sedanji proizvodnji ima Slovenija premoga še za okroglo 300 let. Pred vojno so bili skoraj vsi rudniki v rokah tujega kapitala in tudi poizkus nacionalizacije po vojni se deloma po naši lastni krivdi ni posrečil.

Iz finančnih, političnih in drugih razlogov se je pred vojno omejevala podjetnost slovenskega človeka le na majhne in srednje trgovske, obrtne in industrijske obrate, kjer je razvil svojo sposobnost in solidnost, medtem ko so bili veliki obrati skoraj brez izjeme v tujih rokah. Po vojni smo skušali z velikim pogumom ustvariti hitro vso potrebno industrijo (uvozili smo za več kot 1 milijardo strojev), a bili smo denarno prešibki, da bi mogli vzdržati vsa močna gospodarska nihanja. Tem prizadevanjem se je zahvaliti, da je Slovenija danes razmeroma sicer najbolj industrializirana pokrajina države, toda še vse prevelik del te industrije je v rokah tujega kapitala (nemškega, angleškega, francoskega, češkega i. dr.). L. 1938. je bilo v Sloveniji

VEČJA RUDARSKA IN INDUSTRIJSKA SREDIŠČA



skupno 610 industrijskih podjetij, podjetij z več kot 5 delavci pa 1601 s 65.865 delavci. Od teh jih je odpadlo največ na lesno, na tekstilno, na rudarsko in na kovinsko stroko. Celih 56.7% vse industrije je nastanjene v neposredni bližini železniške proge Maribor—Ljubljana, ob gorenjski in kamniški progi pa 20.1% s 27.3% delavstva. Naše največje industrijsko središče je Maribor (245 podjetij s 13.755 delavci), temu pa sledi potem Ljubljana (454 podjetij, 12.200 delavcev), Kranj (59 podjetij, 5300 delavcev), Celje (95 podjetij, 4000 delavcev), Jesenice, Tržič, Hrastnik itd.

Veliko slovensko gozdno bogastvo je ustvarilo pogoje za zelo razvito lesno industrijo. L. 1937. smo imeli nad 2000 žag (od teh 227 obratov z modernimi polnojarmeniki). Poleg teh obratuje še dolga vrsta obrtnih in industrijskih podjetij za izdelovanje parketov, sodov, zabojev, kopit, podpetnikov, žebeljev za čevlje, lesovine, celuloze, lepenke, vseh vrst papirja (kapaciteta 2600 vagonov letno), lesne volne, kuhinjskega in drugega orodja, čreslovine, destiliranega jelkovega olja, zamaškov, palic, telovadnega orodja, smuči, pletarskih predmetov, igrač itd. Daleč izven Slovenije slove šentviško pohištvo in izdelki domače lesne obrti: rešeta, škafi, sodčki, žlice, zobotrebcji in druga »suha roba«. Največ lesnih proizvodov izvažamo v Italijo in v Nemčijo ter v bližnji orient.

Najstarejšega izvora je slovenska železarska industrija z velikimi obrati na Jesenicah, v Ravnah, v Kropi, v Tržiču, v Celju, v Štorah in na Muti. Med glavne proizvode naše kovinske industrije spadajo pločevina, žica, žebelji, kuhinjska posoda, verige, razno orodje, stroji, železne konstrukcije i. dr.

Najmočnejši razmah je pa doživela po vojni tekstilna industrija, ki šteje 9 predilnic in 35 tkalnic za bombažno blago in za umetno svilo ter nekaj podjetij, ki izdelujejo razno volneno in polvolneno blago. Najvažnejša tekstilna središča so Kranj, Maribor, Tržič, Prebold, Št. Vid n. Lj. i. dr. Tudi pletilna industrija je lepo razvita. Precej teh izdelkov izvažamo tudi v druge banovine in v zamejstvo.

Zelo stara je tudi slovenska usnjarska in čevljarska industrija z velikimi obrati v Ljubljani, v Šoštanju, v Tržiču, v Mariboru, v Kamniku, v Konjicah i. dr.,

kjer se izdelujejo vse vrste usnja in čevljev. Galanterijskega usnja precej tudi izvažamo.

Izmed kemičnih industrij so največje v Rušah, v Hrastniku, v Ljubljani, v Kranju, v Majšpergu in v Medvodah. Izdelujejo karbid, razna umetna gnojila in škropiva, barve, gumijaste izdelke, klej, milo, strojila, tehnična olja, farmacevtske preparate, kozmetična sredstva itd. Industrija gradbenega materiala proizvaja strešno, zidno in šamotno opeko, cement, apno, keramične izdelke itd. Precej nazadovali sta zaradi neugodnih okoliščin mlinska in pivovarniška industrija, zato je pa napredovala ostala hranična industrija, ki izdeluje kvas, testenine, sadne sokove, čokolado, mesne izdelke i. dr.

Vse kaže, da bo industrializacija Slovenije navzlic vsem oviram še napredovala, ker ima še široke možnosti razvoja in si more slovenski narod tudi samo po tej poti ustvariti pogoje za svoj gospodarski obstoj. Svoje industrijske izdelke zaradi njih solidne kakovosti lahko izvažamo po vsej Jugoslaviji, nekaj pa tudi v zamejstvo, zlasti izdelke kemične in lesne industrije.

Prav važno mesto je v slovenskem gospodarskem življenju vedno zavzemal obrt, ki je doživljal prva poveljna leta hiter številčni in tehnični napredek. Velika gospodarska kriza l. 1930/35. je povzročila sicer tudi tu občutno stisko, a nekatere panoge so začele ugašati tudi po naravnih zakonih razvoja. Kakor je n. pr. že v drugi polovici preteklega stoletja industrija zadušila некоč cvetoče obrtno tkalstvo, lončarstvo itd., tako se je sedaj od l. 1930—1934. n. pr. samo zaradi »Bate« zmanjšalo število čevljarskih pomočnikov in vajencev za dve tretjini, motorizacija je povzročila nazadovanje obrtov, ki žive od žive vprege itd. Seveda pa povzroča razvoj gospodarstva s propadanjem preživelih obrtov tudi nastajanje novih (n. pr. mehaničnih i. dr.), medtem ko se drugi s smotrnim tehničnim napredkom krepko vzdržujejo pri življenju in se s svojimi visoko kakovostnimi izdelki uveljavljajo tudi daleč preko domačega trga (na pr. mizarstvo). Tako tvori 22.000 slovenskih obrtnih obratov slej ko prej prevažno gospodarsko in socialno postavko v slovenskem narodnem občestvu, zlasti ker ima naše obrtništvo svojo starodavno in svetlo politično, gospodarsko in socialno

izročilo. Za napred ek obrta skrbe razne ustanove, šole in tečaji, stanovske koristi obrtnika pa zastopajo razna obrtna združenja, društva in zveze. Premalo je pa še razvito obrtno zadružništvo.

Za kmetijsko pasivne predele (zlasti na Dolenjskem) je še vedno precejšnje važnosti tudi doma č i o b r t, ki vsaj nekaj časa v letu preživlja okoli 25.000 oseb, donajajoč jim kake 3—4 milij. letnih dohodkov. Na posebno visoki stopnji je č i p k a r s t v o, po velikem delu srednje Evrope je znana slovenska domača l e s n a o b r t (»suha roba«), marsikje se pa še krepko drži tudi pletarstvo, izdelovanje cekarjev in torbic iz motvoza, lončarstvo, izdelovanje velikonočnih butar, igrač itd.

V t r g o v i n i, za katero ima slovensko ozemlje na splošno silno ugodno lego, smo pred vojno zlasti zaradi političnih in finančnih ovir prav tako mogli razviti le majhne in srednje obrate. Po vojni so večji trgovski razmah zelo oteževale valutne izpremembe, močno poseganje države v gospodarsko življenje, neenotna zakonodaja, neurejena uprava, razne carinske in plačilne ovire, nedostajanje neposrednega dostopa do morja itd. Z ustanovitvijo dobro organiziranega velesejma (l. 1921.), ljubljanske borze (l. 1924.) in najrazličnejših drugih sodobnih pripomočkov smo sicer pokazali že mnogo iniciativnega duha, toda vseh razvojnih možnosti naša trgovina še izdaleka ni izčrpala. Uživa pa slovenski trgovec povsod velik ugled zaradi svoje solidnosti.

Povojni razvoj industrije, obrta in trgovine kaže najnazornejše število bolniško in nezgodno zavarovanih delavcev, ki je znašalo (brez rudarjev, kmečkih delavcev in poslov, železničarjev, javnih in deloma tudi zasebnih nameščencev, a s hišnimi posli):

l. 1919.	46.000	l. 1925.	75.000
l. 1930.	103.000	l. 1935.	87.000
	l. 1938.	108.000	

Približno moč nekaterih najvažnejših industrijskih in obrtnih panog je mogoče razvideti iz števila zavarovanih delavcev, kakor nam ga kaže črtež na str. 85.

Povprečna dnevna m e z d a in vseletni zaslužek tega delavstva (brez rudniškega in topilniškega) sta znašala:

l. 1923.	dnevna	mezda	20·55	din,	vseletni	zaslužek	475	milijonov	din
l. 1930.	„	„	26·45	„	„	„	798	„	„
l. 1935.	„	„	22·40	„	„	„	556	„	„
l. 1939.	„	„	25·17	„	„	„	788	„	„

PRI PROMETU (BREZ ŽELEZNIC)	1607	1753
PRI RUDNIKI IN TOPILNICAH	1703	2154
PRI KAMNOLOMNI, ZEMLJESTROJNI IN KOVINSKI INDUSTRIJI	6410	8106
PRI KEMIČNI INDUSTRIJI	1690	2538
PRI TEKSTILNI INDUSTRIJI	9272	77426
PRI PAPIRNI INDUSTRIJI	1759	2041
PRI INDUSTRIJI KOŽE IN GUME	1499	2389
PRI PREDELOVANJU KOŽE IN NADOMESTKOV	3422	3320
PRI GOZDNOŽAGARSKI INDUSTRIJI	6049	8345
PRI PREDELOVANJU LESA	4141	4322
PRI INDUSTRIJI HRANIL IN PIJAČ	3685	4085
PRI INDUSTRIJI OBLEKE, ČIŠČENJA	1534	5333
PRI ZGRADBAH ŽELEZNIC, CEST IN VODN. ZGR	2245	3121
PRI VISOKIH ZGRADBAH	5804	6394
PRI GRAFIČNI INDUSTRIJI	1194	1438
PRI JEKLARNAH	2587	4149
PRI OSTALI INDUSTRIJI	4536	6111
PRI TRGOVINI	1542	8209

Število zavarovanih delavcev v glavnih industrijskih in obrtnih panogah l. 1932 (■) in prirastek do l. 1938 (▨)

Koristi delavcev in nameščencev zastopa l. 1922. ustanovljena »Delavska in nameščenska zbornica«, koristi podjetnikov pa »Zbornica za trgovino, obrt in industrijo«. Razen teh dveh stanovskih zastopstev imamo v Sloveniji še »Inženirsko zbornico«, »Odvetniško zbornico«, »Lekarniško zbornico«, »Notarsko zbornico«, »Zdravniško zbornico«,

»Dentistično-tehnično zbornico« in kot najmlajšo od l. 1937. dalje še »Kmetijsko zbornico«.

P r o m e t n a s r e d s t v a, ki so za gospodarstvo življenjskega pomena, komaj zadovoljujejo in so spričo izrednega prometno-gospodarskega pomena slovenskega ozemlja že precej zastarela, a se polagoma modernizirajo. Železniško omrežje ljubljanskega železniškega ravnateljstva meri 1140 km, od katerih je bilo po vojni zgrajenih le dobrih 25 km, v gradnji je pa proga Črnomelj—Vrbovsko (42 km), ki nas bo zbližala z morjem in nam nekoliko nadomestila nenaravno odrezanost od Trsta in od Reke. Te proge so bile pred nekaj leti z vsem voznim parkom in inventarjem vred ocenjene na 3.5 milijarde. Prevozile so l. 1937. skupno 449 milij. oseb/km in l. 1929. tovora 848.7 milij. ton/km. Slovenske železnice so bile izmed vseh v državi daleč najbolj obremenjene in tudi najbolj dobičkonosne. Njih dohodek je l. 1937. znašal 402 milij. Ker tvori slovensko ozemlje enega najvažnejših evropskih prometnih vozlov, so naše železnice važne zlasti za velik tranzitni promet iz vsega Podonavja, ki teži k tržaški luki.

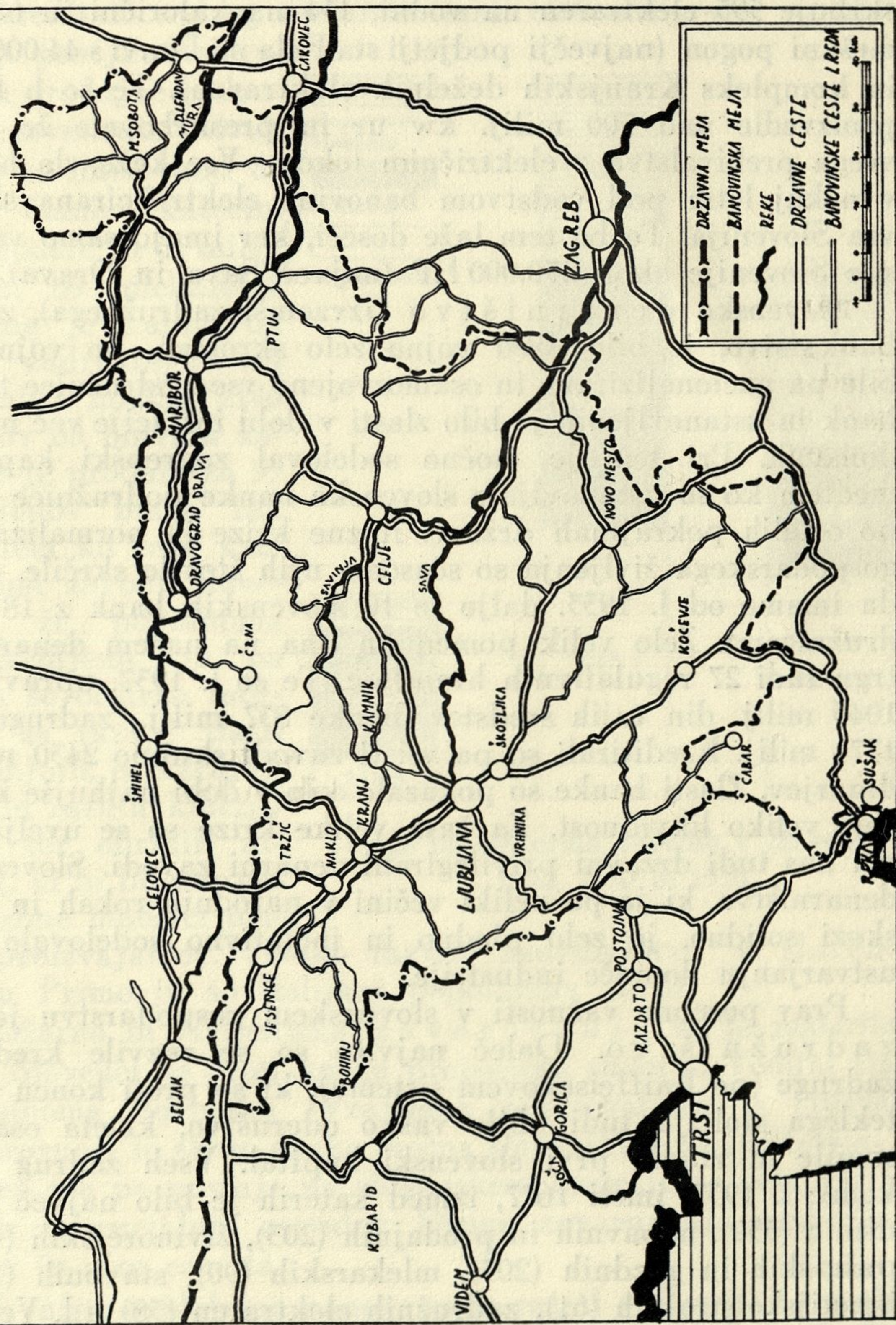
Od l. 1933. dalje ima Ljubljana tudi svoje letališče.

C e s t n o o m r e ž j e je razmeroma gosto (29 km državnih in banovinskih cest na 100 km²), kajti l. 1937. je obsegalo 616 km državnih, 4088 km banovinskih in 18.527 km občinskih cest, po katerih je vozilo 3089 slovenskih avtomobilov, 73.000 voz, 113.000 dvokoles in 116 avtobusov po 66 medkrajevnih progah. Zastarele ceste se zadnja leta z velikimi naporimi modernizirajo.

Nekoč živahna p l o v b a po slovenskih rekah je po zgraditvi železnic zamrla, le les se še splavari po delu Save, po Savinji, po Dravi (letno okoli 90.000 m³) in še po nekaterih manjših vodah. R e g u l a c i j a naših zelo deročih rek po vojni ni zadovoljivo napredovala, zaradi česar delajo povodnji večkrat veliko škodo (l. 1939. n. pr. 37 milij.).

Tudi p o š t n e r a z m e r e niso zadovoljive. L. 1937. je 564 pošt posredovalo 71.5 milij. poštnih pošiljk in 295.000 brzojavk. Telegrafskih tras je 1665, medkrajevnih telefonskih pa 962. L. 1937. so imeli pošta, telegraf in telefon v Sloveniji 459 milij. dohodkov, od tega 94 milij. čistega dobička.

CESTNO OMREŽJE NA SLOVENSKEM OZEMLJU



Zelo lep in velik napredek ima pa v zadnjih desetletjih pokazati Slovenija glede elektrifikacije. Tok preskrbuje 595 elektraren na vodni, 154 na kalorični in 62 na mešani pogon (največji podjetji sta Fala na Dravi s 44.000 HP in kompleks Kranjskih deželnih elektraren). Te so l. 1938. proizvedle nad 300 milij. kw ur in preskrbovale že 42% vsega prebivalstva z električnim tokom. Vse kaže, da bo že v nekaj letih pod vodstvom banovine elektrificirana skoro vsa Slovenija. To bo tem lažje doseči, ker imajo samo vodne sile Slovenije okoli 250.000 HP (največ Sava in Drava).

Slovensko denarništvo (izvzemši zadružnega), zlasti bankarstvo, je bilo pred vojno zelo skromno, po vojni so bile pa nacionalizirane in osamosvojene vse podružnice tujih bank in ustanovljenih je bilo zlasti v dobi inflacije več novih domačih. Pri tem je močno sodeloval zagrebški kapital, medtem ko so ustanavljale slovenske banke podružnice tudi po ostalih pokrajinah države. Razne krize in normalizacija gospodarskega življenja so sčasoma njih število skrčile, tako da imamo od l. 1935. dalje še 10 slovenskih bank z 18 podružnicami. Zelo velik pomen pa ima na našem denarnem trgu tudi 27 regulativnih hranilnic. Te so l. 1937. upravljale 1045 milij. din tujih sredstev, banke 837 milij., zadruga pa 1374 milij. Kreditirali so pa vsi ti zavodi skupno 2430 milij. dinarjev. Zlasti banke so pokazale celo v dobi najhujše krize zelo veliko likvidnost. Za časa velike krize so se uveljavili pri nas tudi državni privilegirani denarni zavodi. Slovensko denarništvo, ki je po veliki večini v narodnih rokah in vse-skozi solidno, je zelo plodno in inciativno sodelovalo pri ustvarjanju domače industrije.

Prav posebne važnosti v slovenskem gospodarstvu je pa zadružništvo. Daleč najviše so se razvile kreditne zadruga (po Raiffeisenovem sistemu), ki so proti koncu preteklega stoletja tudi ubile vaško oderuštvo, kmeta osamosvojile in zbrale prvi slovenski kapital. Vseh zadrug smo konec l. 1937. imeli 1677, izmed katerih je bilo največ kreditnih (539), nabavnih in prodajnih (203), živinorejskih (104), pašniških in gozdnih (203), mlekarskih (90), stavbnih (103), kmetijsko-strojnih (61), zadružnih elektraren (58) itd. Večina slovenskih zadrug je organiziranih v obeh vodilnih revizijskih zvezah, in sicer: v Zadružni zvezi v Ljubljani 687 za-

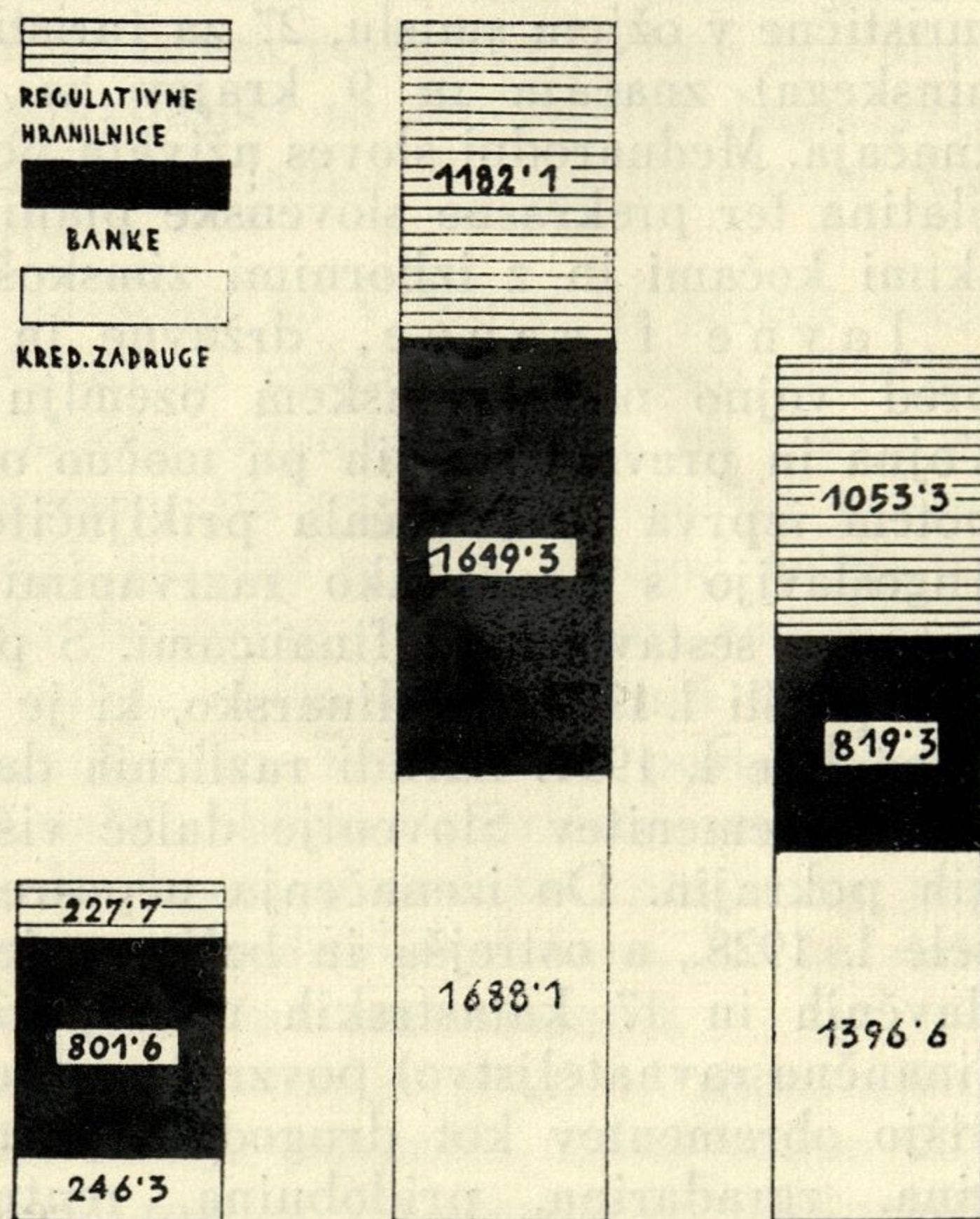
drug, v Zvezi slovenskih zadrug v Ljubljani 380 zadrug. Samo v teh dveh zvezah je bilo konec l. 1936. včlanjenih 498 kreditnih zadrug s 156.000 člani, 1418 milij. vlog in 1088 milij. posojil. Nabav-

ne in prodajne zadruge navedenih dveh zvez so imele nad 42 tisoč članov, katerim so prodale za 68 milij. blaga, 69 mlekarских zadrug je kupilo od 7400 zadružnikov za 9.6 milij. mleka, 2140 članov 60 obrtnih zadrug je prodalo za 55 milijonov blaga itd. Medtem ko je s kreditnimi zavodi Slovenija že popolnoma preskrbljena, je pa dana še obširna možnost za razvoj zlasti prodajnih, proizvodjalnih in raznih kmetijskih ter obrtnih zadrug, ki bi bile nujno potrebne množici malih proizvajalcev.

Visoko razvito zadružništvo v slovenskem Primorju so Italijani popolnoma zatrli.

Požarno in življenjsko zavarovanje se je razširilo med Slovenci že proti koncu prejšnjega stoletja. Vodilni sta popolnoma slovenska »Vzajemna zavarovalnica« s 110.000 zavarovanci in skoro enako močna slovensko-češka »Slavija«. Razen teh pa posluje na slovenskem ozemlju še cela vrsta tujih zavarovalnih zavodov. Druga zavarovanja med Slovenci še niso razvita.

V važno pridobitno panogo se je razvil v Sloveniji zaradi njenih izrednih prirodnih lepote in pestrosti ter zaradi visoke civilizatorične stopinje prebivalstva in pokrajine tudi



Vloge pri denarnih zavodih v Sloveniji
l. 1922, 1930 in 1936.

t u j s k i p r o m e t, ki donša letno že za kakih 100 milij. čistih dohodkov. Samo 70 turističnih in klimatičnih krajev je l. 1937. obiskalo nad 56.000 zamejskih gostov, zlasti Nemcev, Čehov in Italijanov. Uradno je 32 krajev označenih za turistične v ožjem smislu, 27 za turistične klimatičnega (planinskega) značaja in 9 krajev za turistične kopališkega značaja. Mednarodni sloves uživata posebno Bled in Rogaška Slatina ter prekrasne slovenske planine z udobnimi planinskimi kočami in z izbornimi zimskošportnimi tereni.

J a v n e f i n a n c e, državne in samoupravne, so bile pred vojno na slovenskem ozemlju urejene prav dobro. Vojna in prevrat sta jih pa močno omajala in te težave je potem izprva še povečala priključitev Slovenije na ostalo Jugoslavijo s prav tako razrvanimi in iz najrazličnejših sistemov sestavljenimi financami. S prejšnje kronske valute smo prešli l. 1923. na dinarsko, ki je bila pa zakonito ustaljena šele l. 1931. Zaradi različnih davčnih sistemov je bila tudi obremenitev Slovenije daleč višja kot nekaterih drugih pokrajin. Do izenačenja neposrednih davkov je prišlo šele l. 1928., a ostrejša in bolje urejena davčna uprava (31 davčnih in 17 katastrskih uprav, ki jih vodi ljubljansko finančno ravnateljstvo) povzroča v Sloveniji še vedno znatno višjo obremenitev kot drugod. Neposredni davki so zemljarina, zgradarina, pridobnina, rentnina, družbeni davek, uslužbenski davek, samski davek, vojnica in davek na poslovni promet; posredni davki so pa potrošnine, takse, carine in monopoli. Zelo važno postavko prejemkov tvorijo tudi državna podjetja in dohodki 134 fondov, ki zelo povečujejo fiskalno obremenitev.

Vsa državna obremenitev Slovenije se ceni na dobro milijardo dinarjev (t. j. 13% vsega drž. proračuna, dočim zavzema prebivalstvo le 7.9%), ki je porazdeljena takole:

neposredni davki	354.3 milij. ali 33.6%
monopoli	194.4 „ „ 18.4%
carine	156.0 „ „ 14.8%
takse	153.2 „ „ 14.6%
potrošnine	111.0 „ „ 16.6%
pošta, železnice i. dr.	84.6 „ „ 8.0%

Skupaj 1053.0 milij.

Vsi izdatki, odpadajoči na Slovenijo, pa znašajo le pičlih 800 milijonov, tako da plačuje Slovenija v korist ostalih pokrajin dobrih 200 milij. letno. Fiskalna obremenitev na prebivalca v Sloveniji znaša okoli 870 din, v ostalih pokrajinah pa komaj 450 din. Že iz teh podatkov je tudi razvidno, da bo Slovenija v pripravljajoči se federativni Jugoslaviji lahko prav dobro izhajala in lahko mnogo uspešneje razvijala svoje gospodarstvo.

Tudi samoupravne davščine so v Sloveniji zaradi večje delavnosti in manjših državnih prispevkov mnogo višje kot po drugih banovinah. Dočim odpade pri nas na glavo po 170 din banovinskih bremen, jih odpade po ostalih pokrajinah le 44.50, a občinskih pri nas po 107, drugod pa po 92. Zadnji proračun dravske banovine (brez banov. zavodov in podjetij) znaša 127.5 milij., občinski proračuni so pa že l. 1935/36 znašali 228.8 milij. din. Vedno težji postaja danes zlasti finančni položaj naših občin. Prepričani smo pa, da bodo vsa ta nesoglasja, ki dajejo povod za upravičene pritožbe, pravično rešene s preureditvijo države, ki bo dala tudi Sloveniji zahtevano finančno samostojnost.

Zdravstveno stanje Slovenije je sicer zadovoljivo, a neugodno gospodarsko stanje povzroča zlasti vedno šibkejši podmladek. Padanje rojstev po mestih in na kmetih je trajno: od l. 1921—1938. je padlo od 30.2 na 21.67‰. Nekoliko omili iz tega izvirajoče posledice padec umrljivosti, ki se je v isti dobi prav tako zmanjšal od 22 na 14.11‰. Toda naravni prirastek vendarle pada: od 1924—1938. je padel od 12 na 7.5‰. Vitalni indeks znaša zaenkrat še 162. Po številu mrtvorojenih in nezakonskih otrok prekaša Slovenija ostale pokrajine. Med vzroki smrti so najvažnejši: smrt dojenčkov, bolezni krvnega obtoka, tuberkuloza, rak in akutne nalezljive bolezni.

Bolnišnic ima Slovenija precej, ki so pa le deloma v zadovoljivem stanju. Razen obeh osrednjih drž. bolnišnic v Ljubljani imamo 7 banovinskih in več drugih javnih ter zasebnih, dalje več sanatorijev in specialnih bolniških zavodov ter hiralnic. Samo v 21 važnejših bolniških zavodih je od l. 1918.—1937. naraslo število bolnikov od 25.000 na 84.000 letno.

Lepo se je pa v povojnih letih razvila skrb za higieno, ki je bila pred vojsko skoro neznana. Na čelu higienske organizacije stoji higienski zavod v Ljubljani z 20 zdravstvenimi domovi in še raznimi drugimi ustanovami ter 120 zdravstvenimi občinami. Higienske ustanove se trudijo predvsem zatirati akutne nalezljive bolezni, katerih je letno 6—7000 (zlasti davica, griža in škrlatinka). Zatiranje teh se smotrno vrši s pomočjo izolirnic, z imunizacijami, desinfekcijami, asanacijami vasi in s preskrbo vasi z zdravo pitno vodo (174 vodovodov preskrbuje z vodo že še 13.1% prebivalstva). Zdravstvena zaščita mater in dojenčkov ter šolska zdravniška zaščita stalno napredujejo.

Kakor higienska organizacija se je po vojni močno razvilo tudi socialno varstvo, kar je bila nujna posledica znatnega napredka industrije. Danes je v Sloveniji okoli 110.000 obrtnega in industrijskega delavstva (pred vojno okoli 75.000). Zakon o varstvu delavcev iz l. 1922. je uvedel za industrijo osemurni delavnik, nadzorstvo dela in posredovanje dela, uredba iz l. 1937. je pa uvedla minimalne mezde in uredila obvezno sklepanje kolektivnih pogodb. Pri tem varstvu sodelujejo državni in samoupravní organi (strokovne organizacije, delavski zaupniki, delavske zbornice). Zavarovanje je uvedeno po vojni splošno za vse delavce in posle (razen kmečkih) in to za bolezni, nezgode, onemoglost, starost in brezposelnost, za kar žrtvujejo prizadeti letno 165 milij. din. Premalo je poskrbljeno le še za kmečko delavstvo in posle, ki jih je skoro toliko kot ostalih.

Ker je Slovenija pregosto naseljena, da bi moglo živeti prebivalstvo od zemlje, a počasi se razvijajoča industrija tudi ne more sprejeti vsega prirastka, je od 83.4 milij. delovnih dni, s katerimi razpolaga kmečko prebivalstvo, izrabljenih le 63.3 milij. dni, zaradi česar je prav zelo občuten odstotek Slovencev že od nekdanj navezan na zaslužek v tujini, zlasti v obeh Amerikah in v zapadni Evropi. Skupno število izseljencev se ceni danes na okroglo 450.000 in pomenjajo eno najbolj krvavečih ran slovenskega narodnega telesa. Skrb zanje vodi »Rafaelova družba«, dočim se začinja država le počasi zavedati svojih dolžnosti do njih. A tudi v tujini imajo naši izseljenci precej razvite vse vrste organizacij, ki skušajo zavirati njih potujčevanje. Še bolj

pomanjkljiva je tudi skrb za našo mnogoštevilno »diasporo« po drugih pokrajinah Jugoslavije.

Važna in velika socialna slovenska ustanova je tudi gasilstvo, ki združuje v 953 edinicah nad 30.000 članov s 1600 brizgalnami. Vse imetje slovenskih gasilcev je ocenjeno na 55 milij. din, pogase pa letno 650—900 požarov, ki povzročijo okoli 25 milij. din škode. Zadnja leta razširjajo gasilci svoj delokrog tudi v samarijansko smer.

Vsestransko se razvijajoče socialno skrbstvo pa seveda še vedno ni moglo odstraniti potrebe po zasebni dobrodelnosti, ki je pri nas že od nekdaj razvita in ima po veliki večini značaj cerkvenih ustanov in organizacij. Te goje splošno dobrodelnost ali se pa omejujejo na posamezne panoge, kakor na skrb za mladino, za posamezne stanove, za zdravje itd.

Navzlic mnogim neutajljivim uspehom in zelo vidnim napredkom pa današnje gospodarsko in socialno stanje slovenskega naroda vendarle ni povsem zadovoljivo, kakor je n. pr. kulturno. Res je, naši gozdovi predstavljajo silen narodni kapital, ustvarjene je kolikor toliko industrije, osamosvajamo se v denarništvu in glede socialnega ter zdravstvenega skrbstva moramo zaznamovati prav lep napredek, toda naša premajhna posestva ne morejo preživljati razmera velikih množic kmečkega ljudstva, kapitalno smo prerevni, da bi si mogli ustvariti toliko industrijo, da bi našel v njej delo in jelo previšek kmečkega prebivalstva in državni centralizem se ni dovolj oziral na življenjske gospodarske potrebe Slovenije. Če k temu prištejemo še obče gospodarske posledice vojne, izgubo naših najboljših predvojnih trgov in naravnih izhodišč na morje ter končno zelo močan vpliv zadnje velike svetovne gospodarske krize (l. 1930.—1934.), nam bo naša današnja stiska pač razumljiva. Toda slovenski narod je preživel v svoji burni in težki zgodovini že mnogo takih in še hujših dob, zato bo prebolel tudi to. Naša pridnost, sposobnost, varčnost, solidnost in nezlomljiva življenjska sila so nam porok za to. Kažejo se že prav vidni znaki izboljšanja vsepovsod, zato lahko zre slovenski narod tudi v tem pogledu z zaupanjem in samozavestno v bodočnost.

Zaključne misli

Slovenci smo torej majhen narod, a živimo na enem najvažnejših predelov Evrope. Smo razmeroma reven narod, a visoko kulturni. Že samo dejstvo, da smo se v najtežjih zunanjih okoliščinah sploh ohranili, je dovolj jasen dokaz naše življenjske sile. Toda nismo se samo ohranili, temveč v premnogih pogledih lahko ponosno pogledamo v oči večini drugih narodov, tudi velikim in bogatim.

Če nas veliki svet ne pozna in ne upošteva, ni to posledica naše manjvrednosti, temveč le prevelike skromnosti, ki nam je že večkrat hudo škodovala. Zato je nujno potrebno, da to napako popravimo. Imamo dovolj razlogov, da samozvestno in pred vsem svetom dvignemo svoje glave in izpregovorimo svojo besedo ter tako svet opozorimo nase in na svoje pravice. Pravica pa trajno ne more biti potlačena od sile, ker bi sicer človeštvo že sploh več ne obstajalo.

Smo narodič s premnogimi odlikami, dosegli smo zgolj iz svoje notranje moči premnoge svetle uspehe, seveda nas pa tarejo tudi še premnoge tegobe. Te so skoro vse posledice naše stoletne politične nesvobode. Bili smo številčno pač prešibki, da bi si mogli proti velikim severnim in zapadnim sosedom ohraniti svojo državnost, toda bili smo dovolj krepki, da smo prav bistveno sodelovali pri razrušitvi tujih nadoblasti. Slovenski polki so že od nekdaj uživali velik ugled in neštevilni kmečki upori glasno pričajo, da so znali že naši očetje tudi z orožjem v roki terjati svojo pravdo.

Spričo svoje maloštevilnosti nismo stremeli in ne stremimo po obnovitvi lastne slovenske državnosti, pač pa gledamo — odkar smo se politično zavedeli — svoj cilj v združitvi z brati Hrvati in Srbi v svobodni jugoslovanski državi. Sicer so bila pa naša srca vedno s tistimi, ki so spoštovali svobodo in naravne pravice malih narodov.

Navzlic nekaterim nevšečnostim nismo nikoli niti za hip izgubili svoje vere v Jugoslavijo, kajti predobro se zave-

damo, da so vse težave, s katerimi se moramo boriti tudi še v lastni državi, neizbežna posledica procesa ustvarjanja nove države, nastale iz toliko, stoletja ločenih in ločeno se razvijajočih delov. Zato so te težave tudi le prehodnega značaja, Jugoslavija pa edino mogoč trajen dom vseh jugoslovanskih narodov, zlasti pa še slovenskega.

In ne le dom, temveč tudi edino poroštvo svobode svojega slovenskega naroda gledamo v Jugoslaviji. Velika miselnostna zmeda, ki se je bila polastila dela povojne Evrope, je sicer nekoliko kalila tudi zadovoljivo bratsko sožitje Slovencev, Hrvatov in Srbov v skupni Jugoslaviji, toda ravno njen razvoj v najnovejši dobi nam je dokaz, da smo preboleli že tudi te prehodne težave.

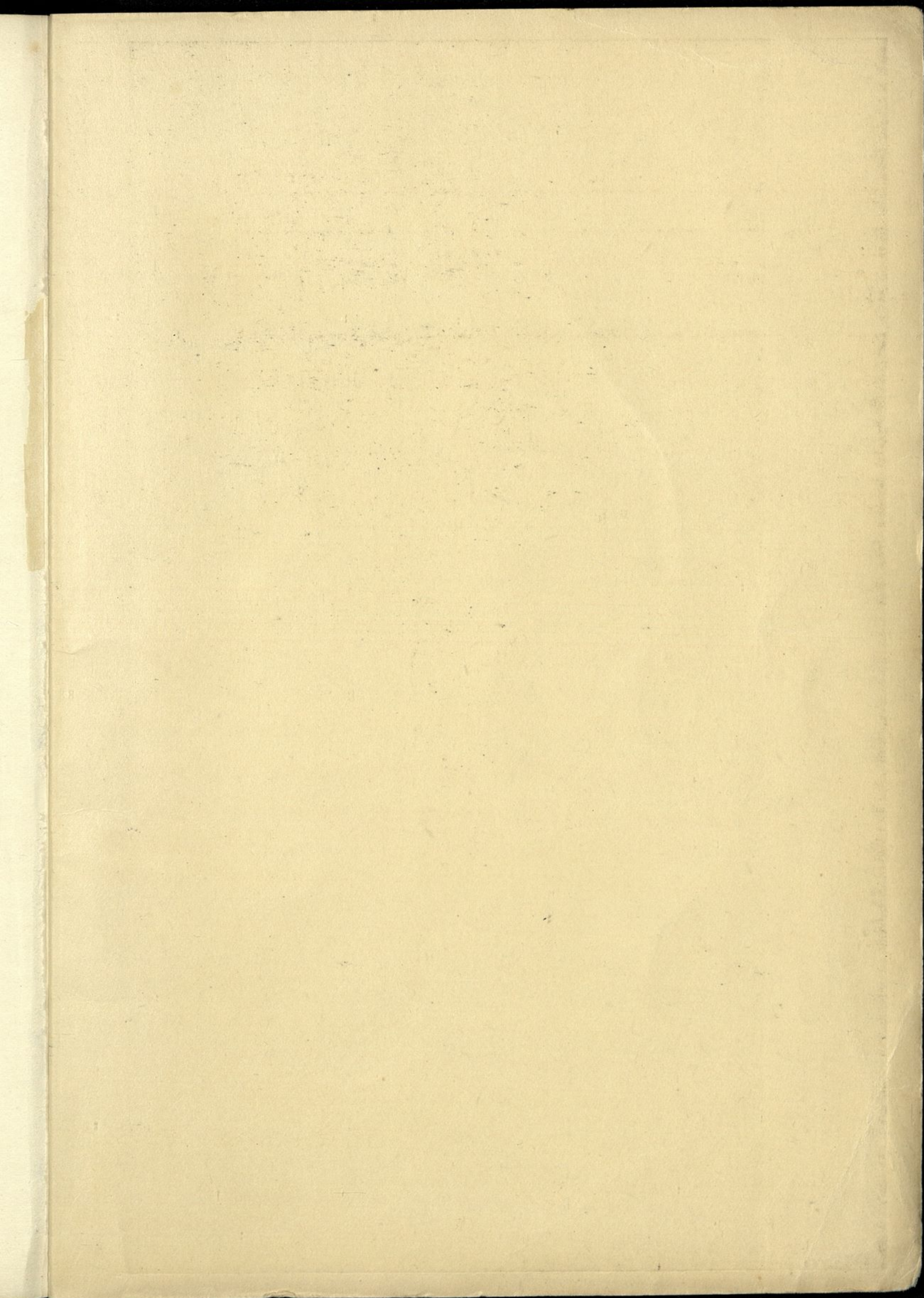
Združitev vsega slovenskega ozemlja in vsega slovenskega naroda kot svobodnega in enakopravnega dela v svobodni in demokratični Jugoslaviji je zato naš končni in edini politični cilj, dosega tega cilja pa najzanesljivejši porok za vsestransko politično, kulturno, gospodarsko in socialno izgraditev naše slovenske narodne samobitnosti. Tudi slovenski narod ima namreč vso pravico do življenja, še več, zavzemati hoče enakopravno mesto v družini kulturnih narodov in plodno prispevati k napredku človeštva.



V S E B I N A

Uvod	5
I. Slovensko ozemlje in njega prebivalstvo	7
II. Slovenska zgodovina	26
III. Slovensko narodno vstajenje	32
IV. Slovenska kultura	49
1. Slovenski jezik	49
2. Slovenska književnost	50
3. Slovenska likovna umetnost	57
4. Slovenska glasbena umetnost	61
5. Slovenska gledališka umetnost	64
6. Kulturne ustanove	68
7. Ljudska prosveta	70
V. Slovenske gospodarske in socialne razmere	73
Zaključne misli	94





Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

550551

